

NATIONAL OPEN UNIVERSITY OF NIGERIA

SCHOOL OF ARTS AND SOCIAL SCIENCES

COURSE CODE: YOR 224

COURSE TITLE: SYNTAX OF YORUBA I

**COURSE
GUIDE**

**YOR 224
SÍNTÁÀSÌ YORÙBÁ KÌÍNÍ (I)**

**IKÒ ABALA-ÈKÓ
(Course Team)**

Ọ̀jògbón Oládiípò J . Ajiboye (Ò̀nkòwé
Kò̀sì/Course Developer/Writer)
Department of Linguistics, African & Asian
Studies,
University of Lagos

NATIONAL OPEN UNIVERSITY OF NIGERIA

National Open University of Nigeria
Headquarters
14/16 Ahmadu Bello Way
Victoria Island, Lagos

Abuja Office
5 Dar es Salaam Street
Off Aminu Kano Crescent
Wuse II, Abuja

e-mail: centralinfo@nou.edu.ng

URL: www.nou.edu.ng

Published by
National Open University of Nigeria

Printed 2020

All Rights

ÀKÓÓNÚ

Ìfáàrà

ÀníyànAbala-ẹ̀kọ̀

Èrò̀ngbà Abala-ẹ̀kọ̀

Lílọ̀ nínú Abala-ẹ̀kọ̀ yìí

Èrò̀jà fúnAbala-ẹ̀kọ̀

Ìpín Ẹ̀kọ̀

Àkàǹlò-iwé àtìl̀tọ̀kasí

Ìgbéléwọ̀n

Iṣẹ̀ àṣetiléwá tí olùkọ̀ fọ̀wọ̀ sí

Ìpínnwò Àṣekágba àtìl̀gbéléwọ̀n

Ìlànà Ìfọ̀wọ̀sí Abala-ẹ̀kọ̀

Àtúnnyèwò Abala-ẹ̀kọ̀ /Ìlànà Àkóónú Ìdánilẹ̀kọ̀

Ọ̀nà látíṣeàṣeyọ̀rì nínú Abala-ẹ̀kọ̀ yìí

Ìkúnnilọ̀wọ̀/Olùkọ̀ àtìl̀kọ̀nì

Ìṣọ̀nìṣọ̀kí

OJÚ ÌWÉ

ÌFÁÁRÀ

YOR 224 jẹ abala -ẹkọ girámà tó jẹ mó Síntáàsi Yorùbá . Ìkòni yíi jẹ oníkìrèdítì méta fúnakékòò ọlódúnkejì . Ìkòni. Módù méta niikòniyíi . A gé módù kòòkansí ipínmárùn-ún. Ọpọ orí-ọrò girámà Yorùbá tó jẹ mó síntáàsi niikòniyíi dá lé. Níwòn bó ti jẹ pé abalasinántáàsi àkókò ni kòòsi yíi jẹ , kò sí ẹkọ tó jẹ atẹgùn fun . A tiseàkójo èròjà ikòniyíi lónà tó mú kí kíkọ abalagírámà tó rọ mó síntáàsi rọrùnfúnkíkọ àwọnaké kòò tó jẹ elèdè . Ilàna ikòniyíi jẹ ká mọ ohuntí ikòniyíi da lé àtiàwọnìwé fúnàmúlò. Nínú èròjà yíi , ẹ tún máa ẹ̀sẹ̀alábàpádé ilàna gbígbòrò fúniyeàkókò tó ẹ̀sẹ̀sẹ̀ki ẹ̀ ló fún ipín kòòkan. Àwọ̀nişé àşetiléwá tí olùkọ̀ fowósí wà fúnkí o lè tètè rí bí o ti n şesí kí o bà á lè tètè tẹ̀síwájú . Wíwá sí kíláàsi ikònimáa jẹ irànlówọ̀ láti lè jíròrò lóri àwọ̀nişòrò tí ẹ̀ bá ní pẹ̀lú olùkọ̀ yín . Nítorí náà, ó pòndandanlátimáa lo sí àwọ̀nkíláàsi wònyen.

ÀNÍYÀN ABALA ẸKỌ

Àníyà nabala ẹkọ yíi niláti jé kí ẹ mọ:

- ohuntí ẹka imọ̀èdà-èdè tí a mọ sí síntáàsi jé
- oríşiríşisòrí ọrò tí a lè bá pàdè nínú gbólòhùn Yorùbá
- ibáşepọ̀ tó wà láàrinoríşiríşisòrí ọrò nínú gbólòhùn
- oríşiríşigbólòhùnnípaòdiwòn ihun
- ọkanòjòkanisẹ̀ tí gbólòhùn lè şenínú ipèdè Yorùbá.

ÈRÒNGBÀ ABALA ẸKỌ (COURSE OBJECTIVES)

Ní iparí abala-ẹkọ̀ yíi, akékòò tigbòdò lè:

- so ní pátó, ohuntí síntáàsi jé nínú girámà
- dá oríşiríşì isòrí-ọrò tó wà lédè Yorùbá mọ
- jíròrò lóri ọkanòjòkanisòrí -ọrò
- dá ibáşepọ̀ tó wà láàrinàwọ̀nişòrí -ọrò nínú gbólòhùnmọ
- şealàyé oríşiríşigbólòhùnnípaòdiwòn ihun
- so ọkanòjòkanisẹ̀ tí gbólòhùn lè şenínú ipèdè Yorùbá

ATỌNÀ FÚN ÀKÓÓNÚ ABALA ẸKỌ

Ogbòdò ka gbogbo ipín ẹkọ̀;kí obàá lè parí abala -ẹkọ̀ yíi . Otúngbòdò ka àwọ̀nakànlò -ìwé àtiàwọ̀nèròjà tí NOUN fú nyín. Ní ipín kòòkan, omáari àwọ̀n (ibéèrè) isẹ̀-àyanşefúnìgbéléwọ̀n araeni , otúngbòdò máa fi isẹ̀ àşetiléwá sọwọ̀ síwájú fúnìgbéléwọ̀n .

Dájúdájú, ogbòdò ni lókànpé omáaşeipínnwò ní iparí abala-ẹkọ̀ yíi . Nńkan bí ọ̀sẹ̀ méeèdógúnni moretí pé abala -ẹkọ̀ yíi a gbà ẹ̀látì kọ̀ . Ní isàlẹ̀ yíi , wà árí àwọ̀n ẹ̀yà abala -ẹkọ̀ lókanòjòkan. Pípínàkókò rẹ̀bó ti tó àtibó ti yẹ şepàtàkì láti lè parí abala-ẹkọ̀ lásikò .

ÈRÒJÀ ABALA ÈKÓ

Àwọn èyà tó ẹpatàkì ní abala -ẹkó yìi nìwònyí :

1. Ìlànà fún Abala-ẹkó
2. Ìpín Èkó
3. Ìwé-àkànlò
4. Fáìlì Iṣẹ-àyanṣe
5. Àkóónú Ìdánilékò Ẹ̀tò-iṣẹ

ÀWỌN ÌPÍN ÈKÓ

Ní abala -ẹkó yìi , módù méta àti ipín méèédógún (15) ló wà níbè . Ní módù àkókó ni a tiṣeifáàrà sí abalaimò -ẹ̀dá èdè tí a mò sí síntààsì . Módù kííní (1) jẹ ifáàrà sí imò -ẹ̀dá èdè. Àmò níwònyí bí ó ti yẹ kí ẹ ní òyè nípaohuntí èdè jẹ , ó ọ̀ndandankí a fi òyèèdè yé yínàtiwúlò rẹ .

Módù yìi máafúnyínní òyèohuntí imò -ẹ̀dá èdè jẹ àtiàwọn ẹk a rẹ àtiàwọn. Nínú Módù yìi kannáà ni ẹ timáaní imò tó kúnnpaimò -ẹ̀dá èdè tó ní ẹ pèlú kíkó èdè . Ẹ ó túnti kó nípa , orísíríṣi ẹka imò ẹ̀dá -èdè àti bí wón ẹwọnú arawọn . Módù kejì lẹ timáaní òyènípa ọ̀nà ìbáńsòrò àtiẹkagírma tó jẹ mó línjúisíki àmúlò (applied linguistics). Níwònyí bó ti jẹ pé kíkó èdè tayò /kojá àfiwegírámà , ó di dandankí ñ túnşíjú rẹsí àfiwé imò isowó lò-èdè pèlú. Ohuntí momojú tóní Módù kéta nìyí.

Módù Ìfáàrà gbogbogbò: Àkóónú gbólóhùn**ÀKÓÓNÚ OJÚ ÌWÉ****Ìpín 1 Òrò-orúko**

- 1.0 Ìfáàrà
- 2.0 Àfojúsùn
- 3.0 Àkóónú Ìdánilékòó
- 3.1 Òrò-orúko
- 3.2 Oríkì
- 3.3 Ìpínsísòrí òrò -orúko
- 3.3.1 Àbùdá ihun
- 3.3.1.1 Onisílèbù méjì
- 3.3.1.2 Onisílèbù méta
- 3.3.1.3 Onisílèbù beṛeṛe
- 3.3.1.4 Gbólóhùnàsodorúko
- 3.3.2 Àbùdá itumò
- 3.3.2.1 Aṣeékà àtiAlàìṣeékà
- 3.3.2.2 Àrídímú àtiÀfòyemò
- 3.3.2.3 Òrò-orúko ÈniyànàtiÈranko
- 3.3.2.4 Òrò-orúko IbiàtiOhun
- 3.3.2.5 Òrò-orúko àiṣedá àti òrò-orúko aṣedá
- 3.3.2.6 Wúnṛen aṣegíramà aṣorúko ibeèrè
- 4.0 Ìgúnlè
- 5.0 Iṣonísókí
- 6.0 Iṣe ÀyànṣeOnímáàkì Olùkó
- 7.0 ÀwọnÌwé FúnKíkà

Ìpín 2 Arópò-orúko

- 1.0 Ìfáàrà
- 2.0 Èròngbà
- 3.0 Àkóónú Ìdánilékòó Arópò-orúko
- 3.1 Oríkì Arópò-orúko
- 3.2 Ìpínsísòrí Arópò -orúko
- 3.2.1 Arópò orúko kúkúru
- 3.2.2. Arópò-orúko gígùn
- 3.2.3 Arópò-orúko araṣeni
- 4.0 Ìgúnlè
- 5.0 Iṣonísókí
- 6.0 Iṣe ÀyànṣeOnímáàkì Olùkó
- 7.0 ÀwọnÌwé FúnKíkà

Ìpín3 Òrò-èyán

- 1.0 Ìfáàrà
- 2.0 Èròngbà
- 3.0 Àkóónú Ìdánilékòó
- 3.1 Òrò-èyán
- 3.2 Oríkì
- 3.3 Ìpínsísòrí òrò -èyán

- 3.3.1 Aṣàpèjúwe
- 3.3.2 Ajórúko
- 3.3.3 Ajemáwò
- 3.3.4 Ajemòṣe
- 3.3.5 Aṣòunkà
- 3.3.6 Aṣàfihàn
- 3.3.7 Èyán Awé gbólóhùn
- 4.0 Ìgúnlẹ̀
- 5.0 Iṣọ̀nisókí
- 6.0 Iṣẹ̀ ÀyànṣeOnímáàkì Olùkó
- 7.0 Àwọ̀nÌwé FúnKíkà

Ìpín4 Òrò-iṣe

- 1.0 Ifáàrà
- 2.0 Èròngbà
- 3.0 Àkóónú Ìdánilékòò
- 3.1 Òrò-iṣe
- 3.2 Oríkì
- 3.3 Ìpínsísòrí òrò -iṣe
- 3.3.1 Abáṣelọ̀ àtialáibáṣelọ̀
- 3.3.2 Agbàbò àtialáìgbàbò
- 3.3.3 Ajemópò ìgbà díẹ̀ àtiAjemópò ìgbà pípé
- 3.3.4 Alápèpadà
- 3.3.4 Asolùwàdàbò
- 3.3.5 Èlẹ̀là
- 3.3.6 Àsínpò
- 3.3.7 Aṣèbéèrè
- 4.0 Ìgúnlẹ̀
- 5.0 Iṣọ̀nisókí
- 6.0 Iṣẹ̀ ÀyànṣeOnímáàkì Olùkó
- 7.0 Àwọ̀nÌwé FúnKíkà

Ìpín5Òrò-àpónlẹ̀

- 1.0 Ifáàrà
- 2.0 Èròngbà
- 3.0 Àkóónú Ìdánilékòò
- 3.1 Òrò- àpónlẹ̀
- 3.2 Oríkì
- 3.3 Ìpínsísòrí òrò -àpónlẹ̀
- 3.3.1 Aṣáájú Òrò-iṣe
- 3.3.2 Agbèyìn -iṣe
- 3.3.3 Awégbólóhùnaṣàpónlẹ̀
- 3.3.3.1 Awégbólóhùnaṣàpónlẹ̀ àsikò
- 3.3.3.2 Awégbólóhùnaṣàpónlẹ̀ ibá
- 3.3.3.3 Awégbólóhùnaṣàpónlẹ̀ ibi
- 4.0 Ìgúnlẹ̀
- 5.0 Iṣọ̀nisókí

6.0 Iṣẹ̀ ÀyàṅṣeOnímáàkì Olùkò

7.0 ÀwọnÌwé FúnKíkà

Módù II

Ìpín1Wúnrèn aṣegírámà

1.0 Ifáàrà

2.0 Èròṅbà

3.0 Àkóónú Ìdánilékòó

3.1 Wúnrèn Aṣegírámà

3.2 Oríkì

3.3 Ìpínsísòrí Wúnrèn Aṣegírámà

3.3.1 Wúnrèn Aṣegírámà AtókaÀsikò

3.3.2 Wúnrèn Aṣegírámà ibá iṣẹ̀lẹ̀

3.3.3 Wúnrèn Aṣegírámà iyísòdì

3.3.4 Wúnrèn Aṣegírámà aṣàfihàn

3.3.5 Wúnrèn Aṣegírámà itenumó

3.3.6 Wúnrèn Aṣegírámà amúpé

4.0 Ìgúnlẹ̀

5.0 Iṣonísókí

6.0 Iṣẹ̀ ÀyàṅṣeOnímáàkì Olùkò

7.0 ÀwọnÌwé FúnKíkà

Ìpín2Ìhungbólòhùn: ÀwọnÀpólà

1.0 Ifáàrà

2.0 Èròṅbà

3.0 Àkóónú Ìdánilékòó

3.1 Òrò-èyán

3.2 Oríkì

3.3 Ìpínsísòrí àwọnàpólà

3.3.1 Àpólà-orúkò

3.3.2 Àpólà-iṣe

4.0 Ìgúnlẹ̀

5.0 Iṣonísókí

6.0 Iṣẹ̀ ÀyàṅṣeOnímáàkì Olùkò

7.0 ÀwọnÌwé FúnKíkà

Ìpín3Gbólòhùn abódé

1.0 Ifáàrà

2.0 Èròṅbà

3.0 Àkóónú Ìdánilékòó

3.1 Gbólòhùn abódé

3.2 Oríkì gbólòhùn abódé

3.3 Ìpínsísòrí gbólòhùn abódé

3.3.1 Gbólòhùn abódé kíkún

3.3.2 Gbólòhùn abódé aláìgbàbò

3.3.3 Gbólòhùn abódé aláìlólùwà

4.0 Ìgúnlẹ̀

- 5.0 Isonísókí
- 6.0 Iṣẹ̀ ÀyànṣeOnímáàkì Olùkó
- 7.0 ÀwọnÌwé FúnKíkà

Ìpín4Gbólóhùnalákànpò

- 1.0 Ifáàrà
- 2.0 Èròngbà
- 3.0 Àkóónú Ìdánilékòó
- 3.1 Gólóhùnalákànpò
- 3.2 Oríkì
- 3.3 Ìpínsísòrí Gólóhùnalákànpò
- 3.3.1 Gólóhùnalákànpòadògba/onísòkan
- 3.3.2 Gólóhùnalákànpò onílòdisí
- 3.3.3 Gólóhùnalákànpò apààrò
- 4.0 Ìgúnlẹ̀
- 5.0 Isonísókí
- 6.0 Iṣẹ̀ ÀyànṣeOnímáàkì Olùkó
- 7.0 ÀwọnÌwé FúnKíkà

Ìpín5Gbólóhùnoníbò I

- 1.0 Ifáàrà
- 2.0 Èròngbà
- 3.0 Àkóónú Ìdánilékòó
- 3.1 Gbólóhùnoníbò I
- 3.2 Oríkì gbólóhùnoníbò
- 3.3 Ìpínsísòrí gbólóhùnoníbò
- 3.3.1 Gbólóhùnoníbò aṣàpónlẹ̀
- 3.3.2 Gbólóhùnoníbò aṣàpèjúwe
- 4.0 Ìgúnlẹ̀
- 5.0 Isonísókí
- 6.0 Iṣẹ̀ ÀyànṣeOnímáàkì Olùkó
- 7.0 ÀwọnÌwé FúnKíkà

Módù III

Ìpín1Gbólóhùnoníbò II

- 1.0 Ifáàrà
- 2.0 Èròngbà
- 3.0 Àkóónú Ìdánilékòó
- 3.1 Gbólóhùnoníbò II
- 3.2 Ìpínsísòrí gbólóhùnoníbò II
- 3.2.1 Gbólóhùnoníbò Àṣòdorúkọ
- 3.2.2 Gbólóhùnoníbò Àfikún
- 4.0 Ìgúnlẹ̀
- 5.0 Isonísókí
- 6.0 Iṣẹ̀ ÀyànṣeOnímáàkì Olùkó
- 7.0 ÀwọnÌwé FúnKíkà

Ìpín2Ìṣẹ́ tí gbólóhùn n ẹ̀:ÌròyìnàtiÌpàṣe

- 1.0 Ìfáàrà
- 2.0 Èròngbà
- 3.0 Àkóónú Ìdánilékòó
- 3.1 Gbólóhùnìròyìn
- 3.2 Gbólóhùnìpàṣe
- 4.0 Ìgúnlẹ̀
- 5.0 Iṣọ̀nísókí
- 6.0 Ìṣẹ́ ÀyànṣeOnímáàkì Olùkó
- 7.0 Àwọ̀nÌwé FúnKíkà

Ìpín3Ìṣẹ̀bẹ̀èrè I: onídáhùnàlàyé

- 1.0 Ìfáàrà
- 2.0 Èròngbà
- 3.0 Àkóónú Ìdánilékòó
- 3.1 Ìṣẹ̀bẹ̀èrè I: onídáhùnàlàyé
- 3.2 Oríkì GbólóhùnÌṣẹ̀bẹ̀èrè onídáhùnàlàyé
- 3.3 Ìpínsísọ̀rì gbólóhùnÌṣẹ̀bẹ̀èrè onídáhùnàlàyé
- 3.3.1 Ìṣẹ̀bẹ̀èrè Olùwà
- 3.3.2 Ìṣẹ̀bẹ̀èrè Àbọ̀ tààrà
- 3.3.3 Ìṣẹ̀bẹ̀èrè Àbọ̀ pẹ̀ékí
- 4.0 Ìgúnlẹ̀
- 5.0 Iṣọ̀nísókí
- 6.0 Ìṣẹ́ ÀyànṣeOnímáàkì Olùkó
- 7.0 Àwọ̀nÌwé FúnKíkà

Ìpín4Ìṣẹ̀bẹ̀èrè II: Onídáhùn bẹ̀è ni-bẹ̀è kọ

- 1.0 Ìfáàrà
- 2.0 Èròngbà
- 3.0 Àkóónú Ìdánilékòó
- 3.1 Ìṣẹ̀bẹ̀èrè II: onídáhùn bẹ̀è ni-bẹ̀è kọ
- 3.2 Oríkì GbólóhùnÌṣẹ̀bẹ̀èrè onídáhùn bẹ̀è ni-bẹ̀è kọ
- 3.3 Ìpínsísọ̀rì gbólóhùnÌṣẹ̀bẹ̀èrè onídáhùn bẹ̀è ni -bẹ̀è kọ
- 3.3.1 Ìṣẹ̀bẹ̀èrè onídáhùn bẹ̀è ni-bẹ̀è kọ alátọ̀ka ibẹ̀rè
- 3.3.2 Ìṣẹ̀bẹ̀èrè onídáhùn bẹ̀è ni-bẹ̀è kọ alátọ̀ka àárín
- 3.3.3 Ìṣẹ̀bẹ̀èrè onídáhùn bẹ̀è ni-bẹ̀è kọ alátọ̀ka iparí
- 3.3.3 Ìṣẹ̀bẹ̀èrè onídáhùn bẹ̀è ni-bẹ̀è kọ alátọ̀ka ibẹ̀rè àtiàárín
- 4.0 Ìgúnlẹ̀
- 5.0 Iṣọ̀nísókí
- 6.0 Ìṣẹ́ ÀyànṣeOnímáàkì Olù kọ
- 7.0 Àwọ̀nÌwé FúnKíkà

Ìpín 5Ìṣètẹnùmó

- 1.0 Ìfáàrà
- 2.0 Èròngbà
- 3.0 Àkóónú Ìdánilékòó
- 3.1 Ìṣètẹnùmó

- 3.2 Oríkì GbólóhùnÌṣètẹnùmó
- 3.3 Ìpìnsísòrí gbólóhùnÌṣètẹnùmó
 - 3.3.1 Ìṣètẹnùmó Olùwà
 - 3.3.2 Ìṣètẹnùmó Àbò
 - 3.3.3 Ìṣètẹnùmó Ọrò-ìṣe
- 4.0 Ìgúnlẹ̀
- 5.0 Iṣọ̀nísókí
- 6.0 Ìṣẹ̀ ÀyàṅṣeOnímáàkì Olùkó
- 7.0 Àwọ̀nlwé FúnKíkà

YOR 224SÍNTÁÀSÌ YORÙBÁ KÌÍNÍ (I) (ÌPÍN KÍRÉDÍÌTÌ 3 C)

Ní kòòsì yìí , a ẹ̀ ẹ̀gbékalẹ̀ àwọn ìsòrí -òrò lédè Yorùbá , gbólóhùn àti àwọn fọnrán-ihun rẹ̀, oríṣíríṣi ihun gbólóhùn àti iṣẹ̀ tí gbólóhùn ń ẹ̀ .

KÍKỌSÍLÈ MÓDÙ I-III**Módù 1: Ífáàrà gbogbogbò**

Gbólóhùnniààringùngùnìpèdè ọmọ ẹ̀dá . Ó wà láàáríneyọ ọrò àtiáfò . Kí wá nigbólóhùnfúnra rẹ̀? Gbólóhùnniàtòpò ọrò tó pé pérépéré nípaníní ìtumò kíkún kó sì bá òfingírámà mu . Kí niòdiwọ̀nẹ̀yí ? Irú àtòpò ọrò bẹ̀ẹ̀ gbòdò ní ọrò -ìṣekan. Tó bá rí bẹ̀ẹ̀ , ó kéré tángbólóhùn lè jẹ̀ wóró ọrò ìṣe. Ẹ̀ jẹ̀ kí a wo àpẹ̀rẹ̀ méjì fí ẹ̀kàkàwé èrò nípagbólóhùn .

- (1) a. Olú wá sí ilé
b. Wá.

Àpẹ̀rẹ̀ àkókó jẹ̀ ọrò mérin , ti ó ní ìtumò kíkún , ó sì tẹ̀lẹ̀ òfingírámà èdè Yorùbá. Ẹ̀wẹ̀, bí ó tilẹ̀ jẹ̀ wí pé wóró ẹ̀yọ ọrò kanni ó wà ní (1b), síbẹ̀ ipèdè kíkùnniòunnáà . Nítorí náà , ohun tó ẹ̀pàtàkì tó sì jẹ̀ kòṣeémónìí nínú ohuntí a mò sí ẹ̀kúnréré gbólóhùnni ọrò -ìṣe. Kí wá niàkóónú gbólóhùn? Ẹ̀ jẹ̀ kí a tún wo gbólóhùnniàlẹ̀ yìí .

- (2) Olú gígayòò lè lọ sí ojà alẹ̀ tí ó bá ti jí .

Kí a tó tẹ̀síwájú , ó yẹ̀ kí a fidí oríkì wamúlẹ̀ pẹ̀lú àpẹ̀rẹ̀ (3) tí kò bẹ̀tí mu tàbí ní ìtumò .

- (3) a. *Ilé wá sí Olú
b. *Yíí

Tí a bá farabalẹ̀ wo (3a), ohunàkókó tí a máaṣeàkíyèsí niwí pé iyeàtiirú ọrò kannáà ló wà níbẹ̀ pẹ̀lú èyí ti (1a), síbẹ̀ a sà á lámì pé ipèdè náà kò bé tí mu , bẹ̀ẹ̀ ni kò ní ìtumò . Ìdí niwí pé ilé kò lè wá sí ọ̀dò Olú, Olú kì í sí í ẹ̀ibikanpàtó tí ò lè gba ọrò -atòkùn “sí” nínú irú gbólóhùnyíí. Kíkì ohun tó sọ gbólóhùnyen di akúretẹ̀ nípasípàar ọ̀ ọ̀rò-orúkọ méjì tó wà níbẹ̀, i.n.p., “Olú” níkan ni ó lè jẹ̀ “olùwà” fún ọ̀rò ìṣe “wà”, bẹ̀ẹ̀ náà ni ọ̀rò -orúkọ ibi (idó) ni ó lè gba ọ̀rò -atòkùn “sí” nínú àpẹ̀rẹ̀ (1). Bákan lẹ̀rọ̀ rí ní (3b). Bí ó tilẹ̀ jẹ̀ wí pé gégé bí ti (1b), ẹ̀yọ ọ̀rò kan ló gbìyànjú láti dá dúró ní (3b), ipèdè yẹn kò nítumò nítorí kíi ẹ̀sirú ọ̀rò bí (1b), tí ó lè dá dúró tó máafúnwaní ìtumò kíkún .

Ní àpẹ̀rẹ̀ (2), ọ̀rò mètálá ni a tò pò , tí a sọ di odindigbólóhùn ; onírúurú sì ni wón. Ohuntí a ó yẹ̀wò ní módù (1) yí níoríṣíríṣiòrì tí a lè pín àwọn ọ̀rò wọ̀nyensí . Kí a tó tẹ̀síwájú , a gbòdò mẹnù bà á wí p ẹ̀ , a kì í sàà dédè pín ọ̀rò inú èdè sí ìsòrí (iye ọ̀nà) tí ó wù wá, ọ̀sùwón wá tí a fí máa ń pínwón. Ọ̀sùwón méjì pàtàkì ló wópò jù tí àwọ̀n nígírámà

èdè Yorùbá má ń lò ; àwọ̀nniòsùwọ̀n iye tí ọ̀wọ̀ ọ̀rọ̀ kanbá tó . Ìkejìniisẹ̀ tí ọ̀rọ̀ bá ń ẹnínú gbólóhùn . A sì lẹ̀ lo méjèèjì papọ̀ . Ní tiiyetí ọ̀rọ̀ bá tó, àwọ̀n ọ̀rọ̀ tí àpẹ̀rẹ̀ wọ̀nbá pọ̀ jántirẹ̀rẹ̀ máa ń wà ní isọ̀rí kantí a mò sí “open class” nígbà tí àwọ̀ntí iyewọ̀n kò bá jupérete lọ . tí a mò sí “closed class máa ń wà ní isọ̀rí miiran . Pẹ̀lú òyeiyetí ọ̀rọ̀ bá tó , isọ̀rí máarùn-únni a ó pín àwọ̀n ọ̀rọ̀ inú èdè Yorùbá sí . Àwọ̀nisọ̀rí náà ni Ọ̀rọ̀-orúko, Ọ̀rọ̀-ìse, Ọ̀rọ̀-ẹ̀yán, Ọ̀rọ̀-ẹ̀pọ̀n àtiWúnrẹ̀n aṣegírámà . Nínú isọ̀rí máaraarùn, mérinàkókó bá òsùwọ̀n àwọ̀n ọ̀rọ̀ tí àpẹ̀rẹ̀ wọ̀nbá pọ̀ jántirẹ̀rẹ̀ mu nígbà tí ikarùn -únba isọ̀rí àwọ̀n ọ̀rọ̀ tí iyewọ̀n kò jupérete lọ . Ẹ̀ jẹ́ kí a mú wọ̀nní síṣẹ̀ntẹ̀lẹ̀ .

ÀKÓÓNÚÌŞÉ

Ìpín 1 Òrò-orúkọ

1.0 Ifáará

Ohuntí a pètélátìṣení ìpín (1) niàgbéyèwò òrò-orúkọ.

2.0 Èròngbà

Èròngbàìpínyí níkí a se àlàyé wéléwélé lónà tó máayéniyékéyéké ìṣòrí òrò tí a mò sí òrò -orúkọ lónà tí ó máa fi rọ̀rùnfunakékọ̀ látí lè dá òrò-orúkọ mò nínú gbólóhùn.

3.0 Àkóónú Ìdánilékọ̀ òrò-orúkọ

Àkóónú Ìdánilékọ̀ ìpínyí ṣeàyèwò òrò -orúkọ, oríkì tí a lè fun , òkanòjòkan ònà tí a lè pín òrò -orúkọ sí pèlú àbùdá tí èniyàn lè ló pínsí ìṣòrí. A tèsíwájú látìṣeìgúnlè àtìṣoníṣókí ohuntí a tigbé ṣe . Lèyinnáà ni a ṣeàgbékalè ìṣe fúnàwọ̀nakékọ̀ àtìáfihàniwé itókasi tó lè wúlò fún ò látí fi kúnimò rẹ.

Ìṣòrí pà tàkì kanni òrò -orúkọ jẹ lédè Yorùbá gégé bí tiàwọ̀nèdè miiranlágbaáyé . A ó bèrè ìṣe lóri ìṣòrí òrò yí pèlú oríkì òrò -orúkọ.

3.1 Oríkì

Oríṣiríṣioríkì tí àwọ̀nonímò gírámà èdè t i ṣe àgbékalè ló ti wà tí a lè gbéyèwò.

3.1.1 Oríkì òrò -orúkọ ní ilànà gírámà àtijó

Bí a kò bá tilè tí ì mò ibití a ní doríkọ , ó yẹ kí a mò ibití a ti ní bọ . Ìdí niyí tó fi yẹ kí a bèrè pèlú èrò tó tiwà látojọ tó ti pẹ nípaoríkì òrò -orúkọ. Ní ilànà àtijó yẹn, òrò-orúkọ ni òrò kórò tó bá lè tọka sí èniyàn , ẹranko, ibitábí ohun.

(4) Òjọ, ewúré, Ìbàdàn, ọkọ, aṣo, igbálè, àtùpà, ẹkùn, òkun,

Ònà miiran tí a lè fi fún òrò -orúkọ ní oríkì niipò tí óbá wà nínú gbólóhùn. Irú oríkì bèè ni a mò sí ajemólò .

3.1.2 Oríkì òrò -orúkọ ní ilànà gírámà òdeòní

Òrò-orúkọ ni òròkórò tí ó bà lè ṣeìṣe tàbí wà ní ipò :

- (i) olùwà
- (ii) abò fún òrò ìṣe
- (iii) àbò fún òrò-atókùn

(5) a. **Ọya jẹ àgbàdoní oko.**

b. **Ọkọpaèniyan mífà sí Títiní Dùgbè.**

Kò sí àrìyànjìyànlorí wí pé oríkì yí fàyè gbaarópò orúkọ àtiàpólà orúkọ pèlú. Ohun tó fàá ni wí pé àti arópò orúkọ àtiàpólà orúkọ ni a lè rí ní ipò wònnyen; sibè ipín ọ̀tò ni a ó ti wo arópò -orúkọ

Àwọn ọ̀rò tí a kùn dú ní (5) jé àpẹ̀rẹ ọ̀rò -orúkọ bóyá gégé bí oluwà tàbí àbò nínú gbólóhùn.

Ó túnṣeé ṣekí a fi iṣe tí ọ̀rò bá n ṣenínú gbólóhùnpínwónsì iṣòrí ọ̀rò -orúkọ.

- (6) a. **Ìranù**niiṣé aṣéwó
 b. **Pàtàkì**niiṣé olùkó
 d. “**d**” ni o kọ bá yẹn!

Kò sí àniání wí pé ọ̀rò -orúkọ ni “iranu” ní (6a). Ipò itẹ̀numọ̀ ni ó wà nìbè. Kìkì ọ̀rò-orúkọ tàbí ọ̀rò tí a ti sọ di ọ̀rò -orúkọ ló máa n wà nípò yí. Ipò yí kannáà n**pàtàkì**wà ní (6b); ipò ọ̀húnkannáà ni dwà ní (6d). Ó wá já sí pé , ọ̀rò-orúkọ ni **iranù**, **pàtàkì**àti “**d**” nínú àwọnàpẹ̀rẹ̀ wònnyen bí ó tilẹ̀ jé wí pé tí a bá yọ wón kúrò nínú gbólóhùn tí wón ti jẹ yọ, **pàtàkì**àti**d** kò ní àbùdá ọ̀rò-orúkọ nípa itumọ̀ ; iyeṅniwí pé , ilò àtiṣe ló sọ wón di ọ̀rò-orúkọ.

Ẹ̀ jé ká tún wo oríkì m̀íràn fúnọ̀rò -orúkọ.

Ọ̀rò-orúkọ ni ọ̀ròkòrò tí ó bà lè gba èyán

(7) Dúró ní **irungbò**nfunfun.

Ní àpẹ̀rẹ̀ ọ̀kè yí , **irungbò**nniláti jé ọ̀rò -orúkọ,ká ní a kò tilẹ̀ gbọ̀ ọ̀rò náà rí sùgbòn nítorí pé o gba ọ̀rò -èyán**funfun**. Mo túnfẹ̀ fi yé ẹ̀ wí pé Arópò orúkọ gígùntí a mò sí afarajorúkọ náà lè gba èyán o .

3.2Ìpínsísòrí ọ̀rò -orúkọ

Bí ó tilẹ̀ jé wí pé ọ̀rò -orúkọ kò lónkà sibè , wón ṣeé pínsí oríṣíríṣìsòrí pèlú àwọnàbùdá àdámòkan. Ẹ̀ jé ká ṣeàyèwò diẹ̀ nínú àwọnàbùdá náà .

3.2.1 Àbùdá ihun

Àbùdá ihunniipín ọ̀rò -orúkọ sí iṣòrí nípaihun rẹ̀ .Ihun tó kéré jù tí ọ̀rò -orúkọ lè ní nisílèbù méjì . Ibè gan-anni a timáa bèrè .

3.2.1.1 Ọ̀rò-orúkọ onisílèbù méjì

Àwọn ọ̀rò-orúkọ onisílèbù méjì túnwá pínsí o ríṣíméjì. Oríṣikannièyí tí sílèbù àkókó jé fàwèlì tí sílèbù kejì jé àkànpò kónsónànti àtifàwèlì bó tihànní (8a). Oríṣikejì nièyí tí ọ̀k ọ̀òkansílèbù méjì jé àkànpò kónsónànti àtifàwèlì bó tihànní (8b).

(8) a.òro, olè, ẹmu, ìjì (ò-ro, o-lè, ẹ-mu, ì-jì)

b.kòkó, pákó, pákò, filà (kò-kó, pá-kó, pá-kò, fi-là)

3.2.1.2 Onísílèbù mēta

Ìsòrì ọ̀rò -orúkomiírànnípaihunniàwontí wọn jẹ sílèbù mēta bó tihànní (9).

(9) a. ọ̀gèdè, ewúré, agbádá, èkùrọ̀(ọ̀-gè-dè, e-wú-ré, a-gbá-dá, è-kù-rọ̀)

b.pátákó, kòkòrò, garawa (pá-tá-kó, kò-kò-rò, ga-ra-wa)

3.2.1.3 Onísílèbù bẹ̀rẹ̀

Àwọn ọ̀rò-orúkọ tí sílèbù wọn bá ju mēta lọ ni a pè ní onísílèbù bẹ̀rẹ̀ .

- (10)a. àgádágodo arigidi àgàbàgebe,
 b. à-gá-dá-go-do a-ri-gi-di à-gà-bà-ge-be
 c. ọ̀bọ̀sòkòtòtẹ̀nurẹ̀mólẹ̀
 ọ̀-bọ̀-sò-kò-tò-tẹ̀-nu-rẹ̀-mó-lẹ̀
 atúwọ̀nkáníbiwọ̀ngbéńdánáírọ̀
 a-tú-wọ̀n-ká-ní-bi-wọ̀n-gbé-ń-dá-ná-i-rọ̀

3.2.1.4 Gbólóhùn àṣọ̀dórúkọ

Ìsòrì ọ̀rò-orúkọ kantúnwà tó jẹ pé odindigbólóhùntí a sọ di ọ̀rò - orúkọni wọn. Ẹ wo àpẹ̀rẹ̀ isàlẹ̀ wọ̀nyí.

- (11) Ọ̀ládélé < Ọ̀lá dé ilé
 Májóyègbé < Má jẹ kí oyè gbé
 Táyéwò < Tọ ayé wò
 Máláólú < Mú àlà fúnolú
 Ajiboye < A jí bá oyè

Báyìi, a tiparí ọ̀rò lóri ilò àbùdá ihunlátìṣeàyèwò ipínsísòrì ọ̀rò-orúkọ. Ohun tó kànniàbùdá itumò.

3.2.2 Àbùdá itumò

Àbùdá itumò gégé bí orúkọ rẹ̀ niò sùwọ̀n tí ó gùn lé itumò tí ọ̀rò ní látípínàwọ̀n ọ̀rò-orúkọsí èkajẹ̀ka. Ilànà yìi tiwà látiojọ̀ tó ti pé , bí a pè é ní ilànà àbáláyé, a kò jayọ̀pa. Ẹ̀ jẹ̀ ká bẹ̀rẹ̀ sí wò wọ̀n lẹ̀ṣeṣe .

3.2.2.1 Ọ̀rò-orúkọ Aṣeéka àtiAláìṣeéka

Ọ̀kanláraàbùdáitumò nièyí tí a lè fí pín ọ̀rò -orúkọ sí isòrì aṣeéka àtialáìṣeéka.

Aṣeéka

Ọ̀rò-orúkọ aṣeéka ni àwọ̀n ọ̀rò-orúkọ tí a lè kà ní méní , méjì, mēta abbl. Apeṣeṣe irú wọ̀nni ó wà ní (12).

(12) iwé, iṣu, ilé, òkúta, ọ̀bẹ̀ abbl.

Àpeṣere wọn nínú gbólóhùn ló wà nísàlẹ̀

- (13) a. Mo ka **iwé mēta** tó jẹ mọ̀ èdè Yorùbá.
 b. Ìyá Àbíbá ra **isu mēwàá** fúnìyá iyàwó rẹ̀ .
 c. Abíólá kó **ilé mērin** sí Láfẹ̀n wá.
 d. **Òkútaméjilá** dúró fún èyà méjilá ní Ísírẹ̀lì .
 e. wọn bá **òbẹ mējìnínú** àpò òdarànnáa.

Aláìṣeékà

Òrò-orúkọ aláìṣeékà ni àwọn òrò -orúkọ tí a kò lè kà ní méní , méjì, mēta abbl. Apeṣere irú wònni ó wà ní (14).

(14) yèpè, omi, epo

Ọ̀nà tí wọn lè gbà sọ wọn di kíkà ní kíkà a ló wọn mọ̀ òrò -orúkọ tí a ló bí òṣùwònb.a. “ìgò”, “garawa”. Wo: “ìgò omi”, “àgbá epo” abbl. Tún wo àwọn àpeṣere náà nínú gbólóhùn isàlẹ̀:

- (15) a. **Yèpè òkò mēta** nimo fi kó ilé mi.
 b. Alááárù pòmìgarawa **mé fà** ní àárò.

3.2.2.2 Àrídímú àti Àfòyemò

Òdiwònni miiṣàni ni tí a lè ló pín òrò -orúkọ sí isòrí nípa bóyá irú òrò -orúkọ bẹ̀ẹ̀ ṣeé di mú nípa pé à lè risójú àbí èyí tó jẹ pé òyenikan ni a lè fi mọ̀ òrò-orúkọ bẹ̀ẹ̀. È jẹ kí a wo àpeṣere diẹ̀ nínú irú òrò-orúkọ ọ̀hún.

Àrídímú

Gégé bí orúkọ rẹ̀, òrò-orúkọ tí a lè pé ní àrídímú gbòdò jẹ èyí tí èniyàn lè gbámú tàbí fow ọ̀ kàntí yòò sí lè sọ pé ,háa, ohuntáa ní sọ nípa rẹ̀ gan - anniyí. Àbùdá miiṣàni òrò-orúkọ isòrí yí ní ni pé wọn túnṣeé fi ojú rí . Àpeṣere diẹ̀ nínú ògòòrò orúkọ bẹ̀ẹ̀ nimo fi hàn nísàlẹ̀ yí . igi, ògiri, òkó, owó, iwé, àga, oṣe, èwù, ewúré, ajá, abbl.

È jẹ ká wáá lo diẹ̀ nínú wònni gbólóhùn .

- (16) a. Badà gé **igináa** lulẹ̀
 b. Mo fi arati **ògiri**.
 d. **Òkò** ní bọ̀!
 e. **Owótóofún** mi ya .
 e Mo ra **oṣeifoso**.

Òkòòkan òrò-orúkọ nínú gbólóhùn wò nyen ló ní àbùdá pé wọn ṣeé fowókàn, wọn sì ṣeé fowó rí

Àfòyemò:

Ní idàkeji èwè ,òrò-orúkòàfòyemò (à-fi-òye-mò) jẹ irúfẹ òrò -orúkòtí a kò lè fi ówó kàntàbí fi ojú warí . Òyetàbí ogbón i nù níkanni a fi máa n gbèlátímò ohuntí a n sọ nípa rẹ . Àpẹrẹ òrò -orúkòisòrì yí nàà pò jántirẹrẹ. Díẹ nínú wònnyí :

afẹfẹ, ifẹ, inira, oró, ikú, iyè, òrò, òtè, òfófó, òlẹ

E wo ilò wònnyí gbólóhùnìsàlẹ

- (17)a. **Ifẹ** rẹ n pa mí bí ọtí.
 b. Ikú dá **oró**.
 d. Afẹfẹ n fẹ.
 e. Wón di òtè mó ọkọ Èbùn.
 ẹ Olú **şòfófó**fúnolùkó pé Şadé jí iwé rẹ.

Bí obá wo gbólóhùn (17a), ó máa yé ẹ pé bí ó tilẹ jẹ wí pé a şeàfiwé **ifẹ** pèlú **ọtí**, tí ọtí sí şeé fojú rí , síbẹ a kò lè sọ pátó irísí **ifẹ**fúnra rẹ. Bí òrò şerí fún gbogbo òrò-orúkòisòrì yí .

3.2.2.3 Òrò-orúkò èniyànàtiẹranko

Ìpínròsìsòrì mírànnyí tó gùn lé bóyá òrò -orúkò jẹ tàbí tóka sí èniyànàtí ẹranko .Àpẹrẹ wòn ló wà nísàlẹ yí .

- (18) a. **èniyàn:** ọkúnrin, obinrin, ọmọ,
 b. **ẹranko:** ajá, ewúré, kìnihún, erin,

3.2.2.4 Òrò-orúkò IbiàtiOhun

Ìsòrì mírànnyí tó pín òrò -orúkò sí ibikantàbí ohunkanpátó . Àpẹrẹ wòn ló wà ní (19a & b).

- (19) a. Ibi: Èkó, ọjà, aginjù, ààfin, Móniyà
 b. Ohun: ilé, àdá, ikòkò, apèrè, ibon

Àpẹrẹ wònnyí gbólóhùn nyí:

- (20) a. **Èkónimo** n gbé.
 Wón gba àlejò nàà sí **ààfin**.
Ọjàọbajìnnà sí **Móniyà**.
 b. **Ìkòkò**ringindin kò gbọdò fọ.
 Ògúndélé fi **ibon** rẹ paòdù ọyà
Apèrèni Mo fi kó işu.

3.2.2.5 Òrò-orúkò àişèdá àtiàşèdá

Ìsòrìmíràntí a tún lè pín òrò -orúkò sí ni ká wò ó bóyá irú òrò -orúkò bẹẹ jẹ òrò ipilẹ (àişèdá) tàbiyí tí aşèdá. Àwòn òrò ipilẹ ni òrò -orúkòtí

a kò sẹ̀dà. Tí a bá gbìyànjú látípín àwọn ọ̀rọ̀ -orúkọ̀ bẹ̀ẹ̀ sí wẹ̀wẹ̀, ó kéré tán, ọ̀kannínúwọ̀nkò lè dá ìtumò ní . Àpẹ̀rẹ̀ ọ̀rọ̀ -orúkọ̀ ipilẹ̀ ló wà ní (21a), nígbà tí àpẹ̀rẹ̀ ọ̀rọ̀ -orúkọ̀ tí a sẹ̀dà wà ní (21b).

- (21) a. ọ̀rọ̀-orúkọ̀ ipilẹ̀: owó, isẹ̀, ewúré, ọ̀kúta, igi
b. ọ̀rọ̀-orúkọ̀ àsẹ̀dà: ọ̀bẹ̀, aṣẹ̀, ifẹ̀, ewébẹ̀, oníṣu

Láti fi hàn pé a sẹ̀dà àpẹ̀rẹ̀ (21b), e wo ìtúpalè wọ̀nní (22).

- (22) ìtúpalè ọ̀rọ̀-orúkọ̀ àsẹ̀dà: ọ̀-bẹ̀, a-sẹ̀, ì-fẹ̀, ewé-(ọ̀)bẹ̀, o-ní-(i)ṣu

Lẹ̀tá àkókó ni a n pè ní mọ̀fí ìmù afaraḥẹ̀ lábalaḥẹ̀ka ìmò ẹ̀dà -èdè tí a mọ̀ sí mofólọ̀jì.

3.2.2.6 Wúnrèn aṣegírámà aṣorúkọ̀ ibéèrè

Ìsọ̀rí ọ̀rọ̀-orúkọ̀ wúnrèn aṣegírámà niàwọ̀nwúnrèn tí a fi n dípò ọ̀rọ̀-orúkọ̀ tàbí àpólà-orúkọ̀ nígbà tí a bá fẹ̀ ṣeibéèrè nípa wọ̀n . Bí ó tilẹ̀ jẹ̀ wí pé a ti sọ̀ sáájú lókè wí pé àbùdá ọ̀rọ̀-orúkọ̀ tó kéré jù nionísílẹ̀bù méjì, kí ṣegbogboìgbà ni ọ̀rọ̀ rí báyí . Kíkì ojúlówó ọ̀rọ̀-orúkọ̀ tó lè dá dúró tó máafúnwaní ìtumò kíkúnniàbùdá yẹ̀n jẹ̀ mó . E wo àwọ̀nàpẹ̀rẹ̀ isàlẹ̀.

- (23) ta, kí, èwo, ibo,

Àrídájú ohuntí a sọ̀ lókè ló wà ní (24) yí.

- (24) a. Adé ra ọ̀kọ̀ pupani Ojúlẹ̀gba.
b. (i) Tani o ra ọ̀kọ̀ pupani Ojúlẹ̀gba?
(ii) Kíni Adé ra ni Ojúlẹ̀gba?
(iii) Iboni Adéti ra ọ̀kọ̀ pupa?

“ta” ni ó ṣeibéèrè nípa “Adé” , “kí” ni ó ṣeibéèrè nípa “ọ̀kọ̀ pupa” nígbà tí “ibo” ṣeibéèrè nípa “ojúlẹ̀gba” tí Adé ti ra ọ̀kọ̀ . Àwọ̀n ọ̀rọ̀-orúkọ̀ bí “ta” àti “kí” kò dá ìtumò ní fúnrawọ̀n .

4.0 Ìgúnlẹ̀

A tiṣeà yẹ̀wò kíkúnlorí ọ̀rọ̀-orúkọ̀, oríkì rẹ̀ àti ọ̀kanòjòkanisọ̀rí tí a lè píninsí.

5.0 Isọ̀nísókí

Ní Modù kííní, Ìpínkííní, a ṣeṣe lóri ọ̀kanláraisọ̀rí ọ̀rọ̀ tí a lè pín ọ̀rọ̀ Yorúbá sí. Èyí tí a gbé yẹ̀wò ni ọ̀rọ̀ -orúkọ̀. A bèrè pẹ̀lú oríṣiríṣioríkì tí a lè fún ọ̀rọ̀ -orúkọ̀. Lẹ̀yintí a ṣeèyí tánni a bó sí abalaipinsísọ̀rí àwọ̀n ọ̀rọ̀-orúkọ̀ pẹ̀lú àwọ̀n ọ̀kanòjòkanàbùdá bíìhunonísílẹ̀bù kan , onísílẹ̀bù

méjiabbl., àbùdá ìtumò èyí tó fúnwaní ọ̀rọ̀ -orúkọ̀ to ṣeé kà àtièyí t í kò ṣeé kà,

6.0 Iṣẹ̀ Àyàṅṣe Onímáàkì Olùkọ̀

1. Kí ni ọ̀rọ̀-orúkọ?
2. Darúkọ ìsọ̀rì méjì nínú ìsọ̀rì tí ọ̀rọ̀ -orúkọ lè ní kí o sì fúnwaní àpẹ̀rẹ̀ márùn-ún márùn-ún lábé ìsọ̀rì kòòkan.
3. Irú ìsọ̀rì wo ni kòòkan ọ̀rọ̀ orúkọ wònyí : epo, iyò, àtùpà, àlàáfíà, Ìkejà wà?
4. Lo àwọn ọ̀rọ̀-orúkọ wònyí ní nù gbólóhùnara rẹ: àdá, ilera, ọ̀tẹ̀, ayé, ọ̀tútù.
5. Kí ni yàtò tó wà láàrín ọ̀rọ̀ -ìṣeàfòyemò àti àrídímú ?

7.0 Àwọn Ìwé Fún Kíkà

Yàtò sí àkóonú abala -èkọ̀ yí , mo rò ẹ̀ láti ka àwọn ìwé -àkàn lò tí a yànfún yín pèlú àwọn èròjà tí a ti tọ́ka yínsí . Kíka àwọn ìwé miíràn máaràn ẹ̀ lówó láti lè ṣe ìṣe àyàṅṣe . Pabanbari rẹ̀ nipé èyí máa jẹ́ kí ẹ̀ lè yegenípa èròngbà abala-èkọ̀ yí.

Awobuluyi, Oladele (1978). *Essentials of Yoruba Grammar*. UPL. Oxford University Press, Ibadan. Orí 1.

Awobuluyi, Oladele (2013). *Èkọ̀ Gírámà Èdè Yorùbá* . ATMAN Limited. Osogbo. Orí 1, o.i. 17-51.

Bámgbósé, Ayò. 1990. *Fonólójì àti Gírámà Yorùbá* . Orí 15, o.i. 95-117.

Yusuf, Ore. (1995). *Gírámà Àkòtun Yorùbá*. o.i. 10-11.

1.0 Ìfáára

Ní ipín (1), mo wo ọ̀rọ̀ -orúkọ pónńbélé . Ní ipínyí , ohuntí mo pètelátìṣeniàgbéyèwò arópò -orúkọàtioríṣíríṣìsòrí tí a lè pínwọ̀nsí .

2.0 Èròngbà

Èròngbàipínyí ní a ṣeàlà yé wéléwélé lónà tó máayéniyékéyéké isòrí ọ̀rọ̀ tí a mò sí arópò -orúkọ lónà tí ó máa fí rọ̀rùnfúnakékòò láti lè dá arópò-orúkọ mò nínú gbólóhùnkí ó sì lè ṣeipínsísòrí wọ̀n .

3.0 Àkóónú Ìdánilékòò

Àkóónú ìdánilékòòipínyí ṣeàyèwò arópò -orúkọ, oríkí tí a lè fun , ọ̀kanòjọkan ọ̀nà tí a lè pínarópò -orúkọ sí pèlú àbùdá tí èniyàn lè lò pínwọ̀nsí isòrí . A tèsíwájú l àtìṣeigúnlè àtìṣoníṣókí ohuntí a tigbé ṣe . Léyinnáa ni a ṣeàgbékalè iṣe fúnàwọ̀nakékòò àtìàfihàniwé itọ̀kasí tó lè wúlò fúnakékòò láti fi kúnimò wọ̀n .

Ìsòrí pàtàkì kanniarópò -orúkọ jé lédè Yorùbá gégé bí tiàwọ̀nèdè miíránlágbaáyé . Àsomò tó gbọ̀pọ̀nsí wà láàárin ọ̀rọ̀ -orúkọ àtiarópò -orúkọ. A ó bèrè iṣe lórí isòrí ọ̀rọ̀ yí pèlú oríkí rẹ̀ .

3.1 OríkíArópò-orúkọ

Gégé bí orúkọ rẹ̀ , arópò-orúkọni a lè lò dípò ọ̀rọ̀ -orúkọ tàbí àpòlà -orúkọ.Ìyenniwí pé , ibikíbití a bá ti lè rí ọ̀rọ̀ -orúkọ, a lè ríarópò -orúkọníbè pèlú. Jé kí n fún ẹ̀ ní àpẹ̀rẹ̀.

- (1) a. **Adé** jẹ **iṣu**.
 b. **Ó** jẹ **iṣu**.
 c. Adé jẹ **é**.

Ní (1b.), “ó” ni ó rọ̀pò “Adé” ṣùgbọ̀n ní (2d), “é” ni ó rọ̀pò “iṣu” .

Gégé bí o timáariní isàlẹ̀ , nípaihun, oríṣiarópò-orúkọmèjì ló wà ; àwọ̀nniarópò-orúkọkúkúró àtiarópò-orúkọgígúnfẹ́. Mo ṣeàlàyé sókí lórí arópò -orúkọ gígúnàtikúkúró lóṣòṣò .Sùgbọ̀n kí ñ tó ṣe bẹ̀ẹ̀ , mofé pe àkíyèsí rẹ̀ sí ohunkankí ñ sì ṣeàfihàn rẹ̀ kí ñ tó tèsíwájú . Ohunnáa niwí pé àwọ̀noríṣiarópò -orúkọmèjì ní àwọ̀nàbùdá kan tó pa wọ̀n pò gégé bí ó tihànnisàlẹ̀.

Àbùdá tí a fi lè dá arópò-orúkọ lápapò mò.

- a. wọ̀n lè jẹ gíguntàbí kúkúró
 b. wọ̀n lè tọ̀ka sí ẹ̀ni: ẹ̀ni kííní, ẹ̀nikèjì, ẹ̀nikẹ̀ta
 c. wọ̀n lè tọ̀ka sí ẹ̀yọ̀ tàbí ọ̀pò
 d. wọ̀n lè wà ní ipò olùwà tàbí àbò
 e. wọ̀n lè ṣeṣe iní

Máa tèsíwájú nípaṣíṣeàlàyé arópò -orúkọkúkúró ní èkúnréré.

3.2 Ìpínsísòrí Arópò -orúkọ

Ìsòrí mèta pàtàkì ní a lè pínarópò -orúkọ sí. Ìsòrí mèta a náà ní: arópò orúkọ kúkúró, arópò-orúkọ gígùnàtiarópò-orúkọ araeni.

3.2.1 Arópò-orúkọkúkúró

Arópò-orúkọkúkúró niàwónarópò -orúkọtí ihunwón jé sílèbù kanpéré ; b.a.**mo, o, ó, a, ẹ, wón**. Ohuntí mo sọ yí sedéédé pèlú àbùdá àkókó , iyenniwi pé gbogboarópò -orúkọkúkúró ló jé pé sílèbù kòò kanni wón, bí ó tihànlókè.

Àbùdá miiranniwi pé wón lè tọka sí ẹnìkíní , iyenolùsòrọ; wón lè tọka sí ẹnìkèjì , iyenolùgbò; wón sì lè tọka sí ẹnitàbí ohuntí kò sí ní sàkánìolùsòrọ tàbí olùgb ọ. Ní ọpọ igbà niarópò -orúkọ bèè máa n jé ẹnitàbí ohuntí a n sọ nípa rẹ . Yàtò sí èyí , wón tún lè jé ẹyọ tàbí ọpọ . Àbùdá méjì yí nimo fi hànínú àtẹ isàlẹ .

Àtẹ I:Arópò-orúkọkúkúró

<i>Eni</i>	<i>Olùwà</i>		<i>Àbò</i>	
	Eyọ	Ọpọ	Eyọ	Ọpọ
Eni Kíní	mo	a	mo	mi
Eni Kejì	o	ẹ	o	ẹ/é
Eni Kẹta	ó	wón	ó	F

Àfihànàwónarópò-orúkọ kúkúró ní ipò olùwà nínú gbólóhùnniyí .

- (2) a.**M**orí òkú olè náà ní ojú ojà.
 b.**O**rí òkú olè náà ní ojú ojà.
 d.**Ó**rí òkú olè náà ní ojú ojà.
 e.**A**rí òkú olè náà ní ojú ojà.
 ẹ.**Ẹ**rí òkú olè náà ní ojú ojà.
 f.**W**ónrí òkú olè náà ní ojú ojà.

Ohun tó kànníkí a wo àpẹẹẹ arópò orúkọ tó wà ní ipò àbò.

- (3) a. Adé rí **mi**.
 b. Adé rí **ẹ/ọ**.
 d. Adé rí **i**.
 e. Adé rí **wa**.
 ẹ. Adé rí **yín**.
 f. Adé rí **wón**.

Àbùdá miiranniwi pé,arópò-orúkọ kúkúró lè şeisẹ iní.

Àtẹ II:Arópò-arópò kúkúrógégé bí olóhun

<i>Eni</i>	<i>Ini</i>	
	Eyo	Opò
Eni Kííní	ì-mi	i-wa
Eni Keji	ì-rẹ	i-yín
Eni Kẹta	i-rẹ	i-wọn

Ẹ jẹ kí a wo ijẹyowonnínú àpòlà orúkọ .

- (4) a. igiì-mi
 b. igiì-rẹ
 d. igiì-rẹ
 e. igii-wa
 ẹ igii-yín
 f. igii-wọn

Ní iparí, a fẹ wo ọrò -arópò orúkọ olóhun nínú gbólóhùn. Àpẹrẹ wọn ló wà ní (4).

(5) *Arópò-orúkọ kúkúró gégé bimófùmù olóhun*

- a. Adé rí aṣọ **ọ-mi**
 b. Adé rí ilé **è-rẹ**
 d. Adé rí owó **o-rẹ**
 e. Adé rí ẹsẹ **ẹ-wa**
 ẹ. Adé rí ajá **a-yín**
 f. Adé rí ẹwù **u-wọn**

Ṣeàkíyèsí wí pé nínú àkọtọ , a kì í ṣeàfihànfáwẹlì iníbí ó tihànnínú àpẹrẹ òkè wọnyẹn.

3.2.2 Arópò-orúkọgígùn

Arópòorúkọ gígùngégé bí orúkọ rẹ , niarópò orúkọ tí ó ní sílẹ̀bù méjì yàtò sí arópò -orúkọ kúkúró tó jẹ onísílẹ̀bù kan .Ìyenniwí pé ,gígùn rẹ̀nì àwòmọ̀ akegbé rẹ̀ tó jẹ oní sílẹ̀bù kan .A ó tún fi hànńsàlẹ̀ wí pé àjọṣepò tó ní ẹ̀ pẹ̀lú mofólóji wà láárínoríṣiarópò orúkọ méjì náà . Arópòorúkọ gígùn yí kan náà ni a mọ̀ sí afarajórúkọ.

Àbùdá arópò-orúkọ gígùn

- a. wọn lè tọka sí ẹni bí: ẹnikííní, ẹnikẹjì, ẹnikẹta
 b. wọn lè tọka sí ẹyo tàbí ọpò
 d. wọn lè wà ní ipò olùwà tàbí àbò
 e wọn lè gba ọrò-ẹyán
 ẹ wọn ṣeé so pò mọ arawontàbí ọrò-orúkọ

Gégé bí tiarópò -orúkọ kúkúró , àfihànarópò-orúkọ gígùn lè wà nípò ẹniàtiipò olùwà tàbí àbò.

Mo fẹ́é wá fi wọn hànlorí àtẹ̀ isàlẹ̀.

Àtẹ̀ III:Arópò-orúkọgígùn

<i>Eni</i>	<i>Olùwà</i>	
	Eyọ	Ọpọ
Eni Kííní	èmi	àwa
Eni Keji	ìwọ	ẹyin
Eni Kẹta	òun	àwọn

Lẹyintí moti fi wọn hànlorí àtẹ , ohun tó kù ní kí ñ fi wọn nínú ilò bó tí wà ní (6).

(6) *Arópò-orúkọ gígùnnípò Olùwà*

- Èmirí** òkú olè náà ní ojú ojà.
- Ìwọrí** òkú olè náà ní ojú ojà.
- Òunrí** òkú olè náà ní ojú ojà.
- Àwarí** òkú olè náà ní ojú ojà.
- Ẹyinrí** òkú olè náà ní ojú ojà.
- Àwọnrí** òkú olè náà ní ojú ojà.

Arópò-orúkọ gígùnní ipò àbò kò fi bèẹ wópò nínú ipèdè ojoojúmọ; síbẹ, ó ẹẹ ẹ kó wáyé. Ẹ jẹ kí a wo àpẹẹẹ isàlẹ yí .

(7) *Arópò-orúkọ gígùnní ipò àbò*

- Adé na**èmi** (ó fi Olú sílẹ).
- Adé na**ìwọ** (ó fi Olú sílẹ).
- Adé na**òun** (ó fi Olú sílẹ).
- Adé na**àwa** (ó fi Olú sílẹ).
- Adé na**ẹyin** (ó fi Olú sílẹ).
- Adé na**àwọn** (ó fi Olú sílẹ).

Àkíyèsí pàtàkì kanníwí pé, a kí í sàbà rí arópò orúkọ ní ipò àbò ; kiki ìgbà tí a bá fẹẹ ẹitẹnumọ ni a máa n rí arópò orúkọ gígùnní ipò àbò . Ẹyenníwí pé kò fẹrẹẹ sí iyàtò itumọ lááárín (7) àti (8) isàlẹ. Àkíyèsí miírànníwí pé , arópò-orúkọ gígùnní ipò àbò kí í parad à bí ọgà . Ẹyí dáaya sòtọ sí arópò -orúkọkúkú tó jẹ wí pé ìrísí rẹ ní ipò olùwà àtiàbò kí í ẹbákannáa.

Arópò-orúkọ gígùnní ipò itẹnumọ.

- Èmini** Adé na... (ó fi Olú sílẹ).
- Ìwọni** Adé na...
- Òunni** Adé na...
- Àwani** Adé na...
- Ẹyinni** Adé na...
- Àwọnni** Adé na...

Yàtò sí ohuntí a ti mẹnù bà lókè , arópò-orúkọ gígùn náà lè wà ní ipò olóhun. Nígbàkúgbà tí arópò-orúkọ gígùnní wà ní ipò yí, mọfímù iní kii sùyo.

(9) *Arópò-orúkọ gígùngégbí olóhun*

- a. Adé rí aṣọ èmi
- b. Adé rí ilé iwọ
- d. Adé rí owó orẹ
- e. Adé rí eṣẹ àwa
- ẹ. Adé rí ajá ẹyín
- f. Adé rí ẹwù àwọn

Ní iparí , àbùdá kanpàtàkì tí arópò gígùn tí a tún mò sí arópò afarajorúkọfi gbaorúkọ yíi niwí pé ịṣeàtí iwà rẹ fara jọ ọrọ -orúkọ nipa pé, gégé bí ọrọ-orúkọ, ó lè gba ẹyán (10).

- (10)a. Èmi**Oládiipò**mọ pé olè ni ẹ.
- b. **Iwọradaràdayí** kò moyi mi.
- d. **Ọunoníwátútù bí àdàbàrí** àánú gbà.
- e. **Àwatí a jẹ akọni** jẹ méje.
- ẹ. **Ẹyinàgbà iyà** jẹ àjẹjù níbiináwó àbúró yín .
- f. **Àwọnọmọ Ilálẹ** mọ ẹtọ púpọ.

Àkiyèsí waniwí pé oríṣíríṣi ẹyánniarópò -orúkọ gígùn lè gbà, gégé bí a ti fi hánínú àwọnàpẹrẹ òkè.

Ní iparí, àbùdá kanpàtàkì tó tún mú kí arópò -orúkọ gígùngaorúkọ yíi niwí pé a lè fi ọrọ-asopọ so ó pọ mọ ọrọ-orúkọ mífàràn (11).

- (11)a. **Ọládiipò**àtièmi mọ pé olè ni ẹ.
- b. **Iwọatiọmọ radaràdayí** kò moyi mi.
- d. **ỌunàtiBólá oníwátútù bí àwàdà** rí àánú gbà.
- e. **Ọkùnrin**nàà àwaàti fi ijà pẹta.
- ẹ. **Ẹyinàtiàgbà iyà yẹn** jẹ àjẹjù níbiináwó àbúró yín .
- f. **Àwọnatiọmọ ilú Àjowáparí** ijà.

Àjọniniarópò-orúkọ gígùn fi àbùdá yíi ṣe pèlú ọrọ -orúkọ.Ṣeàkiyèsí wí pé a lè so arópò -orúkọ wọnyí pọ pèlú ọrọ -orúkọ pónbélé tàbí àpólà orúkọ. Ó túnṣeé ṣekí a so arópò afarajorúkọ méjì nikan pọ (12).

- (12)a. Èmiàtiòunmọ pé olè ni ẹ.
- b. **Iwọatiàwa** kò moyi àiníyáá .
- d. **Ọunàtiìwọrí** àánú gbà.
- e. **Àwapèlú ẹyinni** wón ní kó wá niàgọ ọlópàá .
- ẹ. **ẸyinàtièminiKúnlé** bú bí ẹnì láyin .
- f. **Àwọnatièyin** kò mọ ẹtọ.

3.2.3 Arópò-orúkọaraeni

Ìṣòrì arópò -orúkọ kantúnwà tí a mò síarópò -orúkọ araeni . Gégé bí tiarópò-orúkọ tí a ti wò ṣáájú, méfà niàwọnnàà, wón ní àbùdá ẹnì, wón sì ní àbùdá iye, bóyá ẹyọ tàbí ọpọ . Àfihànwọn ló wà nínú àtẹ IV.

Àtẹ IV:Arópò-orúkọ araeni

<i>Eni</i>	<i>Olùwà</i>	
	Eyọ	Ọpọ
Eni Kííní	ara à mi	ara a wa
Eni Keji	ara à rẹ	ara a yín
Eni Kẹta	ara à rẹ	ara a wọn

Gégé bí ó tihànnínú àtẹ òkè , mófìimù méta ló n parapọ searọpọ -orúko araenìşugbón nínú àkọtọ, a máa n kọ wọn pọ ni.

Àbùdá kanpàtàki tí arọpọ -orúko eni dá ní niwí pé kiki ipọ àbọ ló máa n wà, iyẹn ni wí pé a kò lè lo èyíkéyí wọ n ní ipọ olùwà rará.

- (13) a. Mo rí **araàminínú** dínjí.
 b. Yéèpà omọ yí pa **araàrẹ**.
 d. Èniyànşe**araarẹ**, ó ní ayé n şedun .
 e. A kó **araawasínú** iyọnunípaiwà òmùgọ tí a hù .
 e. Ìwo àtiyá rẹ wulẹ n bínú **araayín**lásán.
 f. Táyé àtiKéhindé fẹràn **araawọn** dé góngó.

Ó túnkuohunkanpàtàki tí a lè sọ nípaarọpọ -orúko araeni . Ohunnáà niwí pé, gégé bí tiarọpọ-orúko tó kù, àwonnáà lè şeişé èyán .

- (14) a. Aşọ **araàminimo** fà ya .
 b. Omọ **araàrẹ** ló kó bá e .
 d. Işé ọwọ **araarẹ** ló şeikú pa á .
 e. Wọn wó ilé tí a fí ọwọ **araawa** kọ .
 e E kọ ilú **araayínsilẹ**, e lọ n túnilú onílúú şe .
 f. Wọn fí ọwọ **araawọnşearaawọn**.

4.0 Ìgúnlẹ

Mo tişeyewọ finnífinní nípa ọkọ̀jọkan arọpọ-orúko lédè Yorùbá.

5.0 Işonísókí

Mo bèrẹ işé ipín yí pèlú èròngbà mi nípaishé náà , mosi taraşàşà fúnarọpọ-orúko ní oríkì. Láyinnáà ni mow á wo arọpọ -orúko lábé isọrì méta pàtàki : arọpọ orúko kúkúró , arọpọ-orúko gígúnàtiarọpọ -orúko araeni. motèşiwájú láti fí yé e oríşiríşàbùdá àdániarọpọ -orúko lápapọ, kí n tó wá máa wò wọn ní ọkọ̀jọkan pèlú àlàyé şókíşókí pèlú àpẹrẹ tó pójú owó.

6.0 Işé ÀyànşeOnímáàkì Olùkọ

- 1a. Kí niarọpọ-orúko?
- 1b. Kí niàbùdá arọpọ-orúko?
2. Kí niàbùdá ọpọ n sọ fúnwanípaarọpọ-orúko?
3. Ìjọrààtiyàtọ wo láàárinarọpọ -orúko olóhunàtiarọpọ-orúko araeni?
4. Şeàlàyéàwọnarọpọ-orúko wọnyí pèlú àwọnàbùdá àdániwọn : àwa, a, mi, òun.
5. Yaàtẹ arọpọ-orúkokúkúró to fí wọn hànń ipọ olùwà àtiàbọ .

7.0 ÀwọnÌwé FúnKíkà

Awobuluyi, Oladele (1978). *Essentials of Yoruba Grammar*. UPL. Oxford University Press, Ibadan. Orí 1.

Awobuluyi, Oladele (2013). *Èkọ́ Gírámà Èdè Yorùbá*. ATMAN Limited. Osogbo. Orí 1, o.i. 17-51, o.i. 26-37.

Bámgbósé, Ayò. 1990. *Fonólójì àti Gírámà Yorùbá*. Orí 15, o.i. 113-117.

Yusuf, Ore. (1995). *Gírámà Àkòtun Yorùbá*. o.i. 10-11.

1.0 Ifáára

Àkóónú Ìdánilékòòìpínyì maa bèrè pèlú oríkì tí a lè fún ọ̀rò -èyán, lèyinnàa ni mo tèsíwájú pèlú àwọnìsòrí tí a lè pín ọ̀rò -èyánsí. Lèyinnàa ni maa şeìgúnlè àtiìsònísoókí ohuntí isẹ̀ isòrí náàdálé .

2.0 Èròngbà

Èròngbà isẹ̀ ipínyì níkí a lè jẹ́ kí akékòò ní òyékí kúnàtiimò tó gbòòrò nípaohuntí a n pè ní ọ̀rò -èyánnínú gbólóhùn .

3.0 Àkóónú Ìdánilékòò:Ọ̀rò-èyán

Ohunàkòkò níkí n̄ fún ọ̀rò -èyánní oríkì tó péye lèyinnàa ni mà á tèsíwájú látípín èyánsí isòrí isòrí rí.

3.1 Oríkì èyán

Ọ̀rò-èyánni ọ̀ròkòrò tí ó wà ní sàkání ọ̀rò -orúkò tó lè jẹ́ kí a túbò ní òyékíkúnnípairú ọ̀rò -orúkò bèè; kòdà, ó maa n̄ dínitùmò ọ̀rò -orúkò bèè kù nípatítúbò tan imólè sí àwọnàbùdá kanpàtó tí ó ní ; b.a.funfun bí ò tihànnínú àpòlà orúkò: **ajá funfun**.

3.2 Ìpínìsòrí ọ̀rò -èyán

Gégé bí tiisòrí ọ̀rò tó kù , ọ̀rò-èyánnàa şeé píns í ọ̀kan-ò-jòkanisòrí bí a ó tí fí hàníní sísèntèlè nísàlè yí . Àmò sáá, ó şeé şékí ọ̀rò -èyánkanwà ní isòrí méjì tàbí jù bèè lọ .

3.2.1 Èyán Aṣàpèjúwe

Ìsòrí kanpàtàkì ní ọ̀rò -èyánaṣàpèjúwe jẹ́. Èyánaṣàpèjúwe ló lè jẹ́ ká mọ́ irísí ọ̀rò -orúkò kanbóyá nínú àpòlà orúkò tàbí gbólóhùnb .a.dúdú, gíga, nílá.

- (1) a. Ọ̀dẹ̀ ra ajá **dúdú**.
- b. Mo kó ilé **gíga**.
- d. Aláàárù ruẹ̀rù **nílá**.

3.2.2 Èyán Ajórúkò

Ọ̀rò-èyánajórúkò ní àwọn ọ̀rò -orúkò tí a lò látìṣeìsé èyán . Ohuntí èyí túmò sí níwí pé kò sí ọ̀rò -orúkò tí kò lè şeìsé èyán . È jẹ́ ká wo àwọnàpẹ̀ẹ̀ẹ̀ wònyí.

- (2) a. Mo mọ́ Súlú **oba**.
- b. Oba wọ́ agbádá **ẹ̀tù**.
- d. Bádé n̄ waọ̀kò **agbégi**.
- e. Ìlù **dùndún**dùn jó.

Tí a bá wo (1a), ẹnítí a pè ní **Súlú**, òunkannáa ní **oba**. Bákannáa, ní (1b) oríṣi**agbádá** kantí a fí aṣọ́ **ẹ̀tù** ránní a mọ́ sí **agbádáẹ̀tù**. Èwè, oríṣiọ̀kò kanni ó n̄ jẹ́ **agbéginigbà** tí **dùndún** jẹ́ ọ̀kanlárailù ilẹ̀ Yorùbá.

3.2.3 Ajemáwò

Òrò-èyánajemáwò ní kíkí èyán tó jé pé àwò ọ̀rò -orúkọ ní wón máa n fí hàn. Mèta niojúlówó àwò lédè Yorùbá . Àwọ̀nàwò náà ní dídú , pupa, funfun.

- (3) a. Kólá ra ọ̀kọ **pupa**.
 b. Bádé ní ajá **dídú**.
 c. Èwù **funfunniyẹn**.

Gégé bí tiàwọ̀n èyántókù , èyìn ọ̀rò -orúkọ tí wón bá yánniàwọ̀nnáà máa n wà.

3.2.4 Èyán Ajemóṣe

Ìsọ̀rí ọ̀rò-èyántí a mò sí ajemóṣeni àwọ̀n ọ̀rò -èyántí a ṣẹ̀dá láti inú ọ̀rò -ìṣe. Àpẹ̀rẹ̀ ní gíga, kúkúrú, tí tóbì gégé bí wón tí jẹyọ̀ nísàlẹ̀ .

- (4) a. Túndé gé **igígíga**.
 b. Mo fẹ̀ yàwó **kúkúrú**.
 d. Iṣutítóbì nimo rà.

Mo pé àwọ̀n èyánòkè niajemóṣenítòrí a lè lo àgékúrú wọ̀ngé gé bí ọ̀rò -ìṣe bí ó tihànní (5).

- (5) a. **Igíga**.
 b. Yàwó **kúrú**.
 d. Iṣutóbì.

Tí o bá fí àwọ̀n àpẹ̀rẹ̀ (4) wé tí (5) wà á rí ibáṣepò èrò àtítumò lááárínwọ̀n. Bí àpẹ̀rẹ̀, ọ̀kannáà ní **igígíga** àti **igíganí** tí èrò àtítumò , bẹ̀e náà ní ọ̀rò rí fúnàwọ̀n àpẹ̀rẹ̀ tó kù.

3.2.5 Èyán Asoye

Òrò-èyánasoyepínsí méjì : asòunkà àtialáìsòunkà : Òrò-èyánasòunkà máa n fí iyeti ọ̀rò -orúkọ bẹ̀e jé ní pátó nínú àpólà tàbí gbólóhùn hàn. Àpẹ̀rẹ̀ wọ̀nníméjì, méje, mẹwàá, ogún.

- (6) a. Iṣuméjì nimo rà.
 b. Mo ra ìwé **méje**.
 d. Omọ **mẹwàá** ló yegeìdánwò!
 e. Bánkólé kọ ilé **ogún**.

Òrò-èyánasoyealáìsòunkà ní ọ̀wọ̀ asoyealáìnìgbèdéke . Àwọ̀nnáà jé mèta: díẹ̀, púpọ̀, gbogbo.

- (7) a. Ilé **díẹ̀** nimo rà.
 b. Ilé **púpọ̀** ni olówó náà kọ

d. **Gbogboilé** yẹn, tí Dángótè ní.

Nígbà tí **diẹ̀tìpúpọ̀**jẹyọ tẹ̀lẹ̀ ọ̀rọ̀ -orúkọ, **gbogbomáa** n jẹyọ sáájú ọ̀rọ̀ -orúkọtí ó yánni .

3.2.6 Èyán Aṣàfihàn

Ìsòrí ọ̀rọ̀ -èyántí a mọ̀ sí aṣàfihànniàwọ̀n èyán tó tún jẹ̀ wúnrèn aṣegírámà. Àwọ̀n èyánnàà nì a fàlà sí nínú gbólóhùnisàlẹ̀ wọ̀nyí .

- (7) a. Aṣọ **yíídára**.
 b. Ilé **yenti** wó.
 d. Àwọ̀n **wọ̀nyítibàjé**.
 e. Ọ̀kọ̀ **wọ̀nyẹn** kò dára.
 e. Ọ̀lópàà múòdarànnàà.

Bí ó tilẹ̀ jẹ̀ wí pé a ka àwọ̀nwúnrèn yensí èyán tó jẹ̀ pé nípasíṣe bẹ̀ẹ̀ , ó yẹ kí wọ̀n jẹ̀ ọ̀rọ̀ pọ̀nńbélé̀ , síbẹ̀, wọ̀n kò dá ìtumọ̀ ní fúnrawọ̀n .

3.2.7 Èyán Awé gbólóhùn

Ìsòrí ọ̀rọ̀ -èyán tó kẹ̀yinni awé gbólóhùnaṣàpẹ̀júwe . Èyányíi gbaorúkọ̀ rẹ̀ nítorí pé odindi awé gbólóhùnyàtò sí ẹyọ ọ̀rọ̀ ló n para pọ̀ ṣeṣe èyányẹn . Èyìn ọ̀rọ̀ -orúkọ̀ tí wọ̀n bá y ànniàwọ̀nmáa n wà gégé bí tiyọ ọ̀rọ̀-èyán.

- (8) a. Ilé **timo kọ̀** jẹ̀ mẹ̀ta.
Ilé jẹ̀ mẹ̀ta
- b. Bàbá bí ọ̀mọ̀ **tí ẹnu kò ká**.
 Bàbá bí **ọ̀mọ̀**
- d. Ìwá **tíOlú hùni** ó ṣeikú pa á
Ìwánì ó ṣeikú pa á
- e. Owó **tí ọ̀lópàà gbà** di wàhàlà
Owó di wàhàlà
- e Mo fẹ́ẹ̀ rí ọ̀mọ̀ **tí ó mọ̀ iyá rẹ̀ lójú**
 Mo fẹ́ẹ̀ rí **ọ̀mọ̀**.

Ibití ọ̀rọ̀-orúkọ̀ tí èyán awé gbólóhù nbá n yán , bóyá ipò olùwà tàbí ipò àbò náà ló máa sọ ibití èyán awé gbólóhùntimáajẹyọ .

Ní iparí, ó yẹ kí n sọ fún yínwí pé ó ṣeé kí èyánmẹ̀jì tàbí jù bẹ̀ẹ̀ lọ jẹyọ tẹ̀lẹ̀ ọ̀rọ̀-orúkọ̀. Fúnjẹyọ̀ tẹ̀lẹ̀rà èyán , wo abẹ̀ àpòlà orúkọ̀ nísàlẹ̀.

4.0 Ìgúnlẹ̀

Ní ìpín yìí, a tiṣeàyèwò finnífínní nípaìsòrí ọ̀rò -èyánní síṣeṅ tẹ̀lé pẹ̀lú àwọnàpẹ̀rẹ̀ tó jojú.

5.0 Iṣọ̀nìsókí

A tiṣe ọ̀kan -ò-jọ̀kanàyèwò tó jẹ̀ mó ọ̀rò èyán . A bèrẹ̀ pẹ̀lú oríkì tí a lè fúnìsòrí ọ̀rò yìí bèrẹ̀ látioríkì rẹ̀ . Léyìnèyí ni a ṣeàgbékalẹ̀ oríṣíríṣìsòrí tí a lè pín in sí . Fún ọ̀kòòkanìsòrí , ọ̀rò-èyán, a ṣeàgbékalẹ̀ ọ̀pò àpẹ̀rẹ̀ , a sì lò wọn nínú onírúurú gbólóhùn.

6.0 Iṣẹ̀ Àyàṅṣe Onímáàkì Olùkọ̀

1. Kí ni èyán awé gbólóhùnaṣàpẹ̀júwe ?
2. Ìsòrí èyán wo ni a lè pí àwọn ọ̀rò wònyí sí : púpò, díẹ̀, méjì?
3. Fún èyánní oríkì, kí o sì fí àpẹ̀rẹ̀ gbe ìdáhùn rẹ̀.
4. Ṣe àlàyé pẹ̀lú àpẹ̀rẹ̀ ọ̀rò -èyánajẹ̀mòṣekí o sì sọ̀ ìdí tí wọn fí gbaorúkọ̀ náà.
5. Ṣe àfíwé ọ̀rò-èyánaseéka asoye àtialáìsoye .

7.0 Àwọn Ìwé fún Kíkà

Awobuluyi, Oladele (1978). *Essentials of Yoruba Grammar*. UPL. Oxford University Press, Ibadan. Chapter 3

Awobuluyi, Oladele. (2013). *Èkọ̀ Gírámà Èdè Yorùbá* . ATMAN Limited. Osogbo. Orí 2, o.i. 53-86.

Bámgbòsé, Ayò. (1990). *Fonólójì àtì Gírámà Yorùbá* . o.i.119-130.

Yusuf, Oṛẹ̀. (1995). *Gírámà Yorùbá Àkòtun*. o.i. 24-28.

1.0 Ifáará

Ìsòrí kanpàtàkì ni ọ̀rọ̀-ìṣe jẹ́ nínú èdè àgbáyè . Kò sì yọ èdè Yorùbá sílẹ̀ . Kí wáá ni ọ̀rọ̀-ìṣe? Ní sọ́kí, ọ̀rọ̀-ìṣenikòṣeémáníí inú gbólóhùn . Kò sí ní ijọ, ijọ kò kúnni. Ọ̀unni ẹ̀mí tàbí ọ̀kàn inú gbólóhùn.

2.0 Èròngbà

Léyìnídánilékòọ̀ yíí , ó yẹ kí akékòọ̀ lè dá ọ̀rọ̀ -ìṣemò nínú gbólóhù nkí wọn sì lè lò wọn nínú gbólóhùnfúnrawon . Ìyennikan kó, wọn túngbódò lè mọ ọ̀kànòjòkanìsòrí tí a lè pín ọ̀rọ̀ -ìṣesí.

3.0 Àkóónú Ìdánilékòọ̀

Àkóónú Ìdánilékòọ̀ ìṣe yíí yòò bèrè pèlú oríkì ọ̀rọ̀ -ìṣe ká tó tèsiwájú pèlú isòrí tí ọ̀rọ̀ -ìṣe lè ní . Léyinnáà ni a ọ̀ṣeigúnlẹ̀ àtiisonísókí ohuntí orí yíí dálé .

3.1 Ọ̀rọ̀-ìṣe: Oríkì

Ọ̀rọ̀-ìṣe ló máa n:

- sọ nípaohuntí ẹ̀nikanṣesí ohuntàbí ẹ̀nikan ,
- sọ nípaipò tí ẹ̀niyàn , ẹ̀rankotàbí ohunkanwà .
- sábá jẹ́ yọ tẹ̀lẹ̀ àpòlà -orúkọ (APOR) tàbí wà ní àárínàpòlà orúkọ méjì nínú gbólóhùn.

Mo fẹ́ẹ́ fi àpẹ̀rẹ́ ẹ̀ṣẹ̀gbè léyìnoríkì yíí.

- Olú géigi:
 - Ìyá àgbà kú.
 - #_{APOR}Èrankobúburú#pa#_{APOR}ajá ọ̀ḍe#.

Ní (1a), Olú ló ẹ̀shunkan .Ohunnáà nígígé igi , iyenniwí pé ohun tí a ẹ̀nnkansí niigi tí a gé . Ní (1b) ipò tí iyá àgbà wà ni pé ó kú . Wàyí o, ní (1d), **pani** ó wà ní àárín #ẹ̀rankobúburú#àti#ajá ọ̀ḍe# tí wọn jẹ́ APOR.

3.2 Ìpínsísòrí ọ̀rọ̀ -ìṣe

Oríṣíríṣiòṣùwònni a lè fi pín ọ̀rọ̀ -ìṣesí isòrí. Bí àpẹ̀rẹ́ , a lè fi ihùwàsí , ijẹyopò/ikówòòrin, itumò abbl. pín ọ̀rọ̀-ìṣesí isòrí . Èyí tó wù kó jẹ́ , ó ẹ̀é ẹ̀kí àwọn ọ̀rọ̀-ìṣekanwà ní isòrí tó jueyọ kan lọ . E jẹ́ ká bèrè síí wò wọn ní ọ̀kòọ̀kan.

3.2.1 Ọ̀rọ̀-ìṣeabáṣeḷọ̀ àtialàibáṣeḷọ̀

Ọ̀rọ̀-ìṣeabáṣeḷọ̀ gégé bí orúkọ rẹ́ jẹ́ ọ̀rọ̀ -ìṣetí ó fi ohuntí ẹ̀nikantàbí ohunkanṣesí ẹ̀nitàbí ohunkanhàn . Àpẹ̀rẹ́ irú ọ̀rọ̀-ìṣe bèẹ̀ ni: jẹ, mu, rìn, lù, nà, gbé, fọ, pa, tà, kọabbl.

- Bániré jẹiṣu.
 - Bániré muomi.
 - Bániré rìn.

- d. B́aniré **lu**lù.
- e. B́aniré **na**omọ.

Ìbèèrè kanşoşo lè dúró fúnàwọnàpẹẹrẹ (2). A lè b́èèrè wí pé : **Kí niB́aniré şe?**Ìdáhùnsí ibèèrè yẹn lè jẹ èyíkéyíí gbólóhùn wọnyẹn .

Òrò-ìşealáibáşelọ ni òrò -ìşe tó jẹ wí pé wọn kò bá ìşekanpátó lọ . Irú òrò-ìşe b́èè lè fi ipò tí ẹnitàbí ohunkanwà hàn . Irú òrò-ìşe b́èè ni wà, jẹ (gbèsè), ta (òsì), ní abbl. Ejé ká fi diẹ nínú wọnhànnínú gbólóhùnisàlẹ.

- (3) a. Adé ẃànínú ogbà.
- b. Adé **sùn**.
- d. Adé **ta**òşì.
- e. Adé **jẹ**gbèsè.
- ẹ Adé **ní**wó.

Òkòòkanàpẹẹrẹ gbólóhùnòkè kò jẹ mó ìşetábí bá ìşekanpátó lọ bí kò şeipò tí òrò -orúkọ wà. Gégé bí àpẹẹrẹ , ní (3b), ipòisùn/orunni Adé wà. Kò sì lágbáralórí ipò yẹn . E tún wo (3d) tó jẹ ipò àilówó tí Adé wà . Bí òrò tírí fúnbgobgo òrò-ìşeisòrí yíí niyẹn .

3.2.2 Òrò-ìşeagbàbò àtialáigbàbò

Òrò-ìşeagbàbò jẹ òrò-ìşetí ó di dandanlátíní òrò -orúkọ àbò, ó şeé şekí ó ní òrò -orúkọ olùşetábí olùwà , pàápàá tí gbólóhùn tó ti jẹ yọ kí í bá şefúnpipàşẹ. Àpẹẹrẹ irú òrò-ìşe b́èè ni: dé, rà, kọ, f́ẹràn, ní, kàn, gbà. E wò wọn nínú gbólóhùnàpẹẹrẹisàlẹ.

- (4) a. Obadéadé
- b. Bólá **ra**okò
- d. Bólá **f́ẹr**ànìşu
- e. Olè **kan**ilèkùn
- ẹ. Dánógòtè **ní**wó

Àlàyè àwọnàpẹẹrẹ gbólóhùnòkè kò rújú rará . **Adéni**àbò fún **dé**, **okòni**àbò fún**rà**, **ìşuni**àbò fún**f́ẹr**ànabbl.

Òrò-ìşealáigbàbòni òrò-ìşe tó jẹ pé kíkí òrò -orúkọ olùwà tàbí olùşeni wọn máa ní nínú gbólóhùn . Iyenniwí pé wọnkí í gba òrò -orúkọ tó jẹ àbò tààrà àfiàrotí (adjunct). Àpẹẹrẹ irufé òrò-ìşealáigbàbò ni : kú, wà, sùn, diẹ, jòkó.Ìlò wọn ló wà ní àpẹẹrẹ isàlẹ.

- (5) a. Abíólá **kú** (ní odún 1993)
- b. Òjó **wà** (nínú ogbà)
- d. Ajá **sùn** (sí ojú títi)
- e. Òbọ **jòkó** (sí orí ága)
- ẹ. Gbogboèniyàn**dide**(fún Bùhàrí).

Èwẹ̀, kò sí èyíkéyí gbólóhùntó wà ní (5) tí ọ̀rọ̀ -ìṣe rẹ̀tọ̀ ní ọ̀rọ̀ -orúkọ àbò tààrà . Bí a bá fí (5a) ṣeàkàwé, a ó riwí pé **ọ̀dún 1993** kí í ṣeàbò fúnkú. Àbò fún ọ̀rọ̀ -atókùnníni; tí àpólà -atókùnní **ọ̀dún 1993** wá jé àrótí. Bí ọ̀rọ̀ ṣerí fúnàwọnàpẹ̀rẹ̀ tó kù niyí.

3.2.3 Ọ̀rọ̀-ìṣeajẹ̀mọ̀pò-ìgbà-diẹ̀ àtiajẹ̀mọ̀pò-ìgbà-pípẹ̀

Ọ̀wọ̀ ọ̀rọ̀ -ìṣemẹ̀jì miíràn tí ọ̀rọ̀ túnkànniajẹ̀mọ̀pò -ìgbà-diẹ̀ àtiajẹ̀mọ̀pò -ìgbà-pípẹ̀. Kí wá niàbùdá wọn?

3.2.3.1 Ọ̀rọ̀-ìṣeajẹ̀mọ̀pò-ìgbà-diẹ̀

Ọ̀rọ̀-ìṣeajẹ̀mọ̀pò-ìgbà-diẹ̀ ni àwọn ọ̀rọ̀ -ìṣe tó máa n fí ipò tí ẹnità bí ohunkanwà tàbí ohuntí ẹnitàbí ohunkansení sáà kan . Irú ọ̀rọ̀ -ìṣeyíí fara pé ọ̀rọ̀-ìṣeabáṣelọ̀, b.a.rin, sáré, sùn, láláá, tọ̀.

- (6) a. Bólá **rin** fúnwákátí mẹ̀wáá
 b. Èṣinsáréìje
 c. Bólá **sùnní** yàrà ikékòó
 d. Adiitú **láláá** iyanu
 e. Kòkúmó **tọ̀sì** sòkòtò.

Ọ̀kòòkan ọ̀rọ̀ -ìṣeàpẹ̀rẹ̀ ọ̀kè ló fí ipò tàbí ìṣẹ̀lẹ̀ sáà kanhàn . E wo (6b), isáré èṣin kò lè juojó kan lọ tó fí máaparí . Bí Bólá ti lè sùn tó, kò lè fí ojọ̀ mètásùn ! Bí alá Adiitú ti lè pé tó kò lè juákókò tó fí wà lójú orunnikan lọ . Iyenniwí pé ọ̀kòòkan ọ̀rọ̀ -ìṣe wònyẹn ló jé pé ipò tàbí ìṣewonwà fúnìgbà diẹ̀ ni.

3.2.3.2 Ọ̀rọ̀-ìṣeajẹ̀mọ̀pò-ìgbà-pípẹ̀

Ní idá kejì ọ̀rọ̀ -ìṣeajẹ̀mọ̀pò ìgbà diẹ̀ ni à wọn ọ̀rọ̀-ìṣeajẹ̀mọ̀pò ìgbà pípẹ̀. Àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe bẹ̀ẹ̀ni ó máa n fí ìṣe ,ìṣẹ̀lẹ̀ tàbíipòtí òpin rẹ̀ kí í ṣeé dédédé sọ̀tábikí í dédédé ṣeé fí hàn. Àpẹ̀rẹ̀wonnifẹ̀ràn, kórirà, gọ̀, gbón, gbádùn. E jé ká woilò wón nínú gbólóhùn.

- (7) a. Àgùtàngò.
 b. Ajá **fẹ̀ràn** Egungun.
 d. Ijápá **gbón**.
 e. Ọ̀yìnbó **gbádùnsìgá**.
 e. Aṣièrè **kóòrira** ibáwí

Ìtumò tí ọ̀rọ̀-ìṣegbogbo (7) ní niyí tí a kò lè sọ̀ pátó òpin rẹ̀ . Bí àpẹ̀rẹ̀, látiojọ̀ táláyé tidáyé ni a ti n sọ̀ pé “àgùtàngò”, gbogboàgùtànni a si n bá wí. Èwẹ̀ iran ajá ló máa n **fẹ̀ràn** Egungun, iyenniwí pé gbogboajá àbí ká sọ̀ pé ajákájá , ibáà ṣeajá ọ̀yìnbó , ajá, oḍe, ajá kẹ̀keré , abbl. ló máa n **fẹ̀ràn** egungunkégun, ibáà ṣe Egungun eja, egungunmálúù abbl. Nínú èrò tó gùn lè àkíyèsí Yorùbá nípaàwọnòyìnbó , gbogbowon ló fẹ̀rà nàtimáamusigá. Ìdí niyí tí fí n pe irú ọ̀rọ̀ ìṣe wònyí níajẹ̀mọ̀pòtàbí ajẹ̀mọ̀ṣẹ̀lẹ̀ ìgbà pípẹ̀ .

3.2.4 Ọ̀rọ̀-ìṣealápèpadà

Ìsòrí ọ̀rọ̀-ìṣealápèpadàniàwọnọ̀rọ̀-ìṣetó máa n jeyọ̀ lèèméjì nínú gbólóhùnlátìṣeàkànmólẹ̀ èrò olùsọ̀rọ̀ . Àpẹ̀rẹ̀ wọ̀nnìṣe,kù, mò, dá, abbl.

- (8) a. Má jẹ kó **ṣe** mí **ṣe** é.
 b. Ó **ku** Adé **ku**ìwà rẹ.
 d. Wọ̀nkò **mọ̀n**mò mí.
 e. Ọ̀kọ̀ Bọ̀l**á**dá mi **dá**wàhàlá mi.
 ẹ. Ayé kò **fẹ̀nifẹ̀**ọ̀rọ̀.

Woàpẹ̀rẹ̀ (8e), ọ̀kọ̀ Bọ̀l**á** ló dá Bọ̀l**á** dá wàhàlá rẹ ; iyènniwí pé ọ̀kọ̀ kò bagbọ̀ bùkátà rẹ . Èwè, kò sí ẹnítí ayé fẹ̀ kó **ṣererenifẹ̀ ẹnifẹ̀ ọ̀rọ̀** tùmò sí; bèè ni ọ̀rọ̀ rí fúnàwọnàpẹ̀rẹ̀ tó kù .

3.2.5 Ọ̀rọ̀-ìṣeasolùwàdàbò

Gégé bí orúkọ rẹ̀ ,ọ̀rọ̀-ìṣeasolùwàdàbò ló lè mú kí ó ṣeé ṣekí ọ̀rọ̀ -orúkọ olùwà ṣípò padà lọ sí ipò ọ̀rọ̀ -orúkọ àbò tí ọ̀rọ̀ -orúkọ àbò nàá á lọ sí ipò olùwà láiyí itùmò àtièrò ọ̀kànlùsọ̀rọ̀ padà . Àpẹ̀rẹ̀ irú ọ̀rọ̀-ìṣe bèè nita, jẹ, bà, fò.

- (9) a. Mo **jẹ**iyà. Ìyà **jẹ** mí.
 b. Adé **ta**òṣì. Ọ̀ṣì **ta** Adé.
 d. Àyà **fo** Adé. Adé **fò**yà.
 e. Bọ̀l**á** **ba** ẹ̀rù Èruba Bọ̀l**á**.

Mo fẹ́é fi (9b) ṣeàpẹ̀rẹ̀. Mo fẹ̀ bi é ní ibèèrè kan : Kí niyàtò tó wà láàárín**Adé ta** òṣìàti**Ọ̀ṣì ta Adé**? Ìdáhùnsí ibèèrè yènni “Kò sí”

3.2.6 Ọ̀rọ̀-ìṣeelèlà

Ní ti àwọn ọ̀rọ̀ -ìṣeelèlà, wọ̀n máa n fí àyè gba ọ̀rọ̀ -orúkọ àbò látìpínwọ̀nníyà. Àpẹ̀rẹ̀ wọ̀nni : bà...jẹ, dí...mú, gbà...gbọ̀, bè...wò, tàn...jẹ,yí...po, kàn...pò abbl. È jẹ ká wò ìjeyọ̀ wọ̀n nínú gbólóhùn.

- (10)a. Ọ̀mọ̀ èkóṣé **ba** aga **jẹ**.
 b. Ìyàwó **gba**Jésù**gbọ**.
 d. Dókítà **bè** mi **wò**.
 e. Ó **yí** ayé **po**.
 ẹ. Làtí **dì**eraniléyá **mú**.
 f. Wèrè Ojú eḷé**gbakan** èwù méfà **pò**.

Bí a bá wo (10a), “àga” ló pín **bajẹ**niyà. “Ọ̀kọ̀” ló pín **gbagbọ**niyà ní (10b), abbl. Ó wá ṣeé ṣekí àwọn ọ̀rọ̀-ìṣeyenjeyọ̀ láìsí àbò láàárínwọ̀n bí ó tihàn ní àpẹ̀rẹ̀ isàlẹ̀.

- (11)a. Àg**abajẹ**.
 b. Ìyàwó **gbagbọ**.
 d. Dókítà kò **bewò**kó tó lólé.

- e. Ayé **yípo**.
- ẹ. Látí **dimú**dáadáa.
- f. Mo **kànpò**.

3.2.7 Ọ̀rọ̀-ìṣeàsínpò

Àwọn ọ̀rọ̀-ìṣeàsínpò ni wọn máa ń tò tẹ̀lẹ̀ arawọ̀nnínú gbólóhùn . Ọ̀pò ìgbà ni wọn máa ń ní olùwà kansosob .a. pa tà, rin lọ,

- (12) a. Bàbá mi ń **paerantà**.
- b. Bólá**rinlọ**oko
- d. Bàbá **gún**iyán**jẹ**lọko
- e. Èbùn**fọ**ṣọ **sá**.
- ẹ. Fúlà**ní**daeran**wọ**inú oko Fáláyé
- f. Ìyá **jísá**rélọ**gbọ**mọ **kún**lẹ̀kí**ọ**ba.

Tí a bá fí (12ẹ) ṣeàpeṣe, Fúlàní tí ó **daeran**, náà ni ó **wọ**oko Fáláyé.

3.2.8 Ọ̀rọ̀-ìṣeasèbèèrè

Àrà ọ̀tò ni ọ̀rọ̀-ìṣeisòrí yìí nítorí ìṣe méjì ni wọn ń ṣepapò : wọn jẹ ọ̀rọ̀-ìṣe, wọn sì tún ń ṣeìṣe ìbèèrè . Méjì péré sì túnni àwọn ọ̀rọ̀ náà, àwọ̀nni: dà àti ñkọ̀gégé bí wọn tihànnínú gbólóhùnisàlẹ̀ .

- (13) a. Èbùnayò dà?
- b. Èbùnayò ñkọ̀?

Mo fẹ́ẹ̀ fí yé ẹ̀ w ́ í pé ohuntí ó mú kí àwọn ọ̀rọ̀ méjì yengbaàbùdá ọ̀rọ̀ -ìṣeniwí pé ọ̀kọ̀kangbólóhùntí wọn ti jẹ̀ yọ̀ ló dá ìtumò ní , bẹ̀è sì ni ọ̀rọ̀-orúkọ Èbùnayò ni wọn jẹ̀yọ̀ tẹ̀lẹ̀ ; bẹ̀è àbùdá gbólóhùnkíkú n ni wí pé ó gbódò ní ọ̀rọ̀ -ìṣekan, ó kéré tán . Lẹ̀yìn ọ̀rọ̀-orúkọ,Èbùnayò,kò tún sí ọ̀rọ̀ miiran mọ̀ yàtò sí “ dà” tàbí “ ñkọ̀” .

3.2.9 Ọ̀rọ̀-ìṣeafaraḣe

Ọ̀rọ̀-ìṣetí mofẹ̀ wò kẹ̀yinni ọ̀rọ̀ -ìṣeafaraḣe . Ohuntó máa jẹ̀ kàyéfi níkí a sọ pé ọ̀rọ̀ -ìṣeafaraḣe wà nínú èdè Yorùbá níwọn ìgbà tí a ti sọ pé òunniòpómúléró fúngbólóhùn . Àwọn ọ̀rọ̀ -ìṣeisòrí yìí gbaorúkọ náà látíarawí pé ìbejini wọn;wọ̀kì í yarawọ̀nsílẹ̀ .Bí a básiféé fí ipá yà wọn nípalíloeyọ kan , gbólóhùnyẹn kò ní ní ìtumò tàbí kíkú tàbí bétí mu.Ìyẹnni pé, ọ̀kannínú wọ̀nló dá ìtumò kíkúnní tí ikejì kò dá ìtumò ní bí timọ̀ fiimù afaraḣe nínú èkọ̀ mofólójì . Àwọn ọ̀rọ̀-ìṣeafaraḣe yìí fara jọ ọ̀rọ̀-atókúnní ipò àtiirísí .

Àpeṣeṣe diẹ̀ nínú wọ̀nni :**fi, sí, bá, fẹ̀rẹ̀**. Ṣeniwọ̀nmáawá jẹ̀yọ̀ pẹ̀lú ọ̀rọ̀ -ìṣe tó ní ìtumò kíkún.

- (14) a. Ọ̀jò **fẹ̀rẹ̀**ẹ̀rò
- b. Adé **bá** Bólá jà
- d. Wọn **fi**ṣe fọ̀ ṣọ

e. Omọ fiatasíojú

Níàpẹẹrẹ (a-d), àwọn ọ̀rọ̀-ìṣeàkókó (fẹ̀rẹ̀, bá, fi)ni ó jẹ́ afaraḥẹ́ nígbà tí ọ̀rọ̀-ìṣekejì (rò, jà, fò) lè dádúró sùgbón ní àpẹẹrẹ́ (e), kò sí èyikéyìí ọ̀rọ̀ ìṣe tó wà nìbẹ́ (fi, sí) tó lè dá dúró . Tí a bá gbìyànjú látiyà wón nípa bí ó tihànní (15), ipèdè tí kò ní ìtumò ló máajáde , síbẹ́ ní (14e), ìtumò kíkún ló wà nìbẹ́.

(15) a *Omọ fiataojú

b. *Omọ atasíojú

Mo fẹ́ kí o mò wí pé àwọ̀nkan kò gbà pé ọ̀rọ̀ -ìṣeni àwọn ọ̀rọ̀ - ìṣeafarahẹ́tí a n sọ̀rọ̀ bá nìbí . Ní ipele ẹ̀kọ̀ miiran , wà á rí àlàyé tó sègbè léyìnèrò tèmíyìí .

4.0 Ìgúnlẹ́

A tìṣeàgbéyèwò ìṣòrí ọ̀rọ̀ -ìṣe wò finnífínní pèlú orísírìṣìòdiwón tí a lè fí pínwónsí ìṣòrí ìṣòrí .

5.0 Iṣonísókí

Ní ipín yìí , mo ti sọ̀rọ̀ nípa ọ̀rọ̀ -ìṣe, ìṣòrí méjọ̀ ni mo ṣeàkíyèsí wípé a lè pín ọ̀rọ̀ -ìṣeinú èdè Yorùbá sí . Àwọn ni ọ̀rọ̀-ìṣeabáṣelọ̀ àtialáibáṣelọ̀ , ọ̀rọ̀-ìṣeagbàbò àtialáigbàbò , ọ̀rọ̀-ìṣeajemópò ìgbà diẹ̀ àti ajemópò ìgbà pípé, ọ̀rọ̀-ìṣealápèpadà, ọ̀rọ̀-ìṣeasolùwádàbò, ọ̀rọ̀-ìṣeelèlà, ọ̀rọ̀-ìṣeàsínpò àti ọ̀rọ̀ -ìṣeṣèbèèrè.A rì nínú àwọ̀nìṣòrí nàà tí wón ṣeé túnpínsí ìṣòrí gé gé bí ó tihànlókè yìí .Fúnìṣòrí kọ̀ọ̀kan , a ṣeàgbékalèàwọ̀nàpẹẹrẹ́, a sì lò wón nínú gbólóhùn.

6.0 Iṣẹ́ ÀyànṣeOnímáàkì Olùkọ̀

1. Fún ọ̀rọ̀-ìṣeni oríkì kan tó pójú owó .
2. Kí niyàtò láàárín ọ̀rọ̀-ìṣeabáṣelọ̀ àtialáibáṣe lọ ?
- 3.Dárúkọ̀ ọ̀rọ̀-ìṣeṣèbèèrè ní èdè Yorùbá, kí o sì ló wón nínú gbólóhùn .
4. Kí niidí rẹ́ tí a fí n pe àwọn ọ̀rọ̀ -ìṣekanní alápèpadà?

7.0 ÀwọnÌwé fúnKíkà

Awobuluyi, Oladele (1978). *Essentials of Yoruba Grammar*. UPL. Oxford University Press, Ibadan. Orí 2.

Awobuluyi, Oladele (2013). *Èkọ̀ Gírámà Èdè Yorùbá* . ATMAN Limited. Osogbo. Orí 3, o.i 88-136.

Bámgbòṣé, Ayò. 1990. Fonólòjì àtiGírámà Y orùbá. Orí 19, o.i. 131-152.

Yusuf, Oṛẹ. 1995. *Gírámà Yorùbá Àkọ̀tun*.o.i. 40-45.

Ìpín5Ọ̀rọ̀-àpónlẹ́

1.0 Ifáára

Ohun tó jẹ wá lógúnníkí a lè ʃeàlàyé tó yéniyékéyéké nípa ohuntí a n pè ní ọ̀rò-àpónlẹ̀ àti bí a ti ʃe lẹ̀ dá wọn mò nínú gbólóhùn.

2.0 Èròngbà

Èrò wani pé ní iparí ipínyìí, o máa lè fúnrawon dá ọ̀rò-àpónlẹ̀ mò, wón á sì lè mò oríʃiríʃiwonnínú gbólóhùnàtìlò wón.

3.0 Àkóónú Ìdánìlẹ̀kọ̀

Mo bèrè iṣẹ̀ipínyìí pẹ̀lú oríkì ọ̀rò-àpónlẹ̀, iṣẹ̀ tí wón n ʃe àti oríʃiríʃi sòrí tí a lè pínwónsí.

3.1 Oríkì

Ọ̀rò-àpónlẹ̀ni ọ̀ròkòrò lédè Yorùbá tó máa n wà ní agbègbè ọ̀rò -iṣe. Ọ̀nni ó máa n túbò fí kúnitumò tí ọ̀rò -iṣení láti jẹ kí olùgbò ní òyèkíkúnnípa ọ̀rò-iṣe, wón a sì tiipa bèè dín pónnatí itumò ọ̀rò -iṣe bèè lè ní kù.

3.2 Ìpín sí sòrí Ọ̀rò-àpónlẹ̀

Gégé bí ti àwónisòrí ọ̀rò tí a ti wò ʃáájú , ọ̀rò-àpónlẹ̀ ʃeé pín sí oríʃiríʃigégé bí ó tihànnísàlẹ̀ .

3.2.1 Ọ̀rò-àpónlẹ̀ Aṣáájú Ọ̀rò-iṣe

Ọ̀rò-àpónlẹ̀ aṣáájú ọ̀rò-iṣení ọ̀wọ̀ ọ̀rò-àpónlẹ̀ tí wón máa n kókó jeyọ kí ọ̀rò-iṣetí wón n pónlẹ̀ tó jeyọ , iyenniwí pé irú ọ̀rò-àpónlẹ̀ bèè ni a máa kókó rí , kí a tó rí ọ̀rò -iṣe. Àpẹẹrẹ irú ọ̀rò -àpónlẹ̀ náà nitètè, pàpà, kúkú, wulẹ̀, abbl. gégé bí mo tifi wón hànínú gbólóhùntó wà ní (1).

- (1) a. Àlùfàà tètèparíwàásù.
 b. Àlùfàà kúkúparíwàásù.
 d. Àlùfàà pàpàparíwàásù.
 e. Àlùfàà wulèparíwàásù.

3.2.2 Ọ̀rò-àpónlẹ̀ Agbèyìn-iṣe

Ọ̀rò-àpónlẹ̀ a gbèyìn ọ̀rò-iṣení ọ̀wọ̀ ọ̀rò-àpónlẹ̀ tí wón máa n tẹ̀lẹ̀ ọ̀rò -iṣetí wón n pónlẹ̀ . Àtẹ̀lẹ̀ yìí lè jẹ̀ tààrà , iyenniwí pé , ó lè wáyé lẹ̀yìn ọ̀rò-iṣe bèè , ó sì ʃeé ʃekí ọ̀rò -orúkọ̀ pínwonníyà . Diẹ̀ nínú ọ̀wọ̀ ọ̀rò-àpónlẹ̀ bèè ni: mó, gbì, dì, yakata, jàùjàù, rogodo, kíá, wéré, gbàù, rí abbl.

- (2) a. Adédùnmólá fèsì kíá.
 b. Ó lulẹ̀gbì.
 d. Ìbónnàà dáhùngbàù.
 e. Ọ̀mọ̀ náà ʃubúyakata.
 e. Ọ̀dẹ̀ náà rìnjàùjàù.
 f. Ọ̀dẹ̀ kò tún ríeranabàmì náà mó.
 g. Ègbẹ̀ APC kò ʃeòjóró rará.
 gb. Ó wà ní jinnà réré.

Gbogboàpeere márùn -únàkókó ni ọ̀rò -àpónlẹ̀ jẹ̀ yọ̀ tẹ̀lẹ̀ ọ̀rò-ìṣewontààrà, ṣùgbón ní tiàpeere tó kẹ̀yìn , (2f), ṣẹ̀ ní “eranabàmi náà” tó jẹ̀ àpólá -orúkọ̀ wà láàárín ríàtímó. Ohunmírántí mo ní láti tọ̀ka sí nitijọ̀ra ọ̀rò àpónlẹ̀ : ríàtímó pẹ̀lú ọ̀rò -ìṣeméjì:ríàtímótí wọn ní ìrísí kannàà bí wọn tihànní (3a) and (3c).

- (3) a. N kò rí ẹ̀ rí.
 b. N kò mọ ẹ̀ mó.
 d. Aṣọ̀ tí ojeigikánsí kò mómó.

3.2.3 Awégbólóhùnaṣàpónlẹ̀

Àwọn ọ̀rò-àpónlẹ̀ tí a ti n wò bọ̀ , jẹ̀ kíkì ẹ̀yọ̀ ọ̀rò . Àmọ̀ sáá, ó túnṣeé ṣekí àpónlẹ̀ ọ̀rò -ìṣe jẹ̀ awé gbólóhùn. Oríṣíríṣíṣí ni awé gbólóhùn tó n ṣìṣe àpónlẹ̀. Ẹ̀ jẹ̀ ká fí wọn hànńí síṣeń tẹ̀lẹ̀.

3.2.3.1 Awégbólóhùnaṣàpónlẹ̀ àsikò

Ọ̀kanlára awé gbólóhùnaṣàpónlẹ̀ nièyí tó máa n fí àsikò ìṣèlẹ̀ hàn.Àpeere irú awé gbólóhùn bẹ̀e ni ó wà nísàlẹ̀.

- (4) a. Aláìsàn lo oògùnní **ìgbà tí ó jeuntán**.
 b. Aláìsànsùnní **ìgbà tí Dókítà n Ẹ̀iṣe abẹ̀** .
 d. Mo kígbení **ìgbà tí mogbọ̀ ikú ẹ̀gbón mi** .
 e. **Àsikò tí mo n gbádùnìwé kíkà** ni o pè mí.
 ẹ̀. Bàbá ọ̀ḍẹ̀tají **nígbà ti olè dé ojú fèrèsé** .

3.2.3.2 Awégbólóhùnaṣàpónlẹ̀ ibi

Awé gbólóhùnaṣàpónlẹ̀ ibini ó máa n sọ̀ nípaibùdó kanpátó tí ìṣèlẹ̀ tiwáyé.

- (5) a. Mo sùnní **ibití a tíngbàdúra**.
 b. Oníròyìnwà ní **ibití wọn tidána sun ọ̀darannáa** .
 d. Ọ̀kọ̀ Bólá kò lọ̀ sí **ibití wọn tífẹ̀ pari ijà òunàtiyàwó rẹ̀** .
 e. Èrò pọ̀ ní **ibití motifẹ̀ repo sí mótò mi** .

3.2.3.3 Awégbólóhùnaṣàpónlẹ̀ ibá

Ìsọ̀rì awé gbólóhùnaṣàpónlẹ̀ ló n ṣeàfihànbi ìṣèlẹ̀ ṣewáyé.

- (6) a. Bólá n rìnbi **enití ẹ̀gbẹ̀ n dùn**.
 b. Bùhàrí ṣebí **enití kò gbọ̀ ohuntí alátako n sọ̀** .
 d. Ọ̀kùnrinnáà hùwà **bí enipé òunnikanni ólówó** .
 e. Ó wo ọ̀run yànyàn **bí enití kò ní kú** .

4.0 Ìgúnlẹ̀

Atifara balè látiseàyèwò finnífínní nípaìsò rí ọ̀rọ̀-àpónlẹ̀ nínú èdè Yorùbá.

5.0 Iṣonísókí

Ní ipínyí, ohuntí a yèwò ni ọ̀rọ̀ -àpónlẹ̀. Lẹyintí a fún ọ̀rọ̀-àpónlẹ̀ ní oríkí ni a wo ìjẹyọ wọn lókanòjòkan. Ní pàtàkì, a ṣeàfihànìjẹyọ ọ̀rọ̀ -àpónlẹ̀ níbití a ti fi hàn wí pé , ó ṣeé ṣekí wọn ṣáájú tàbí kí wọn gbèyìn ọ̀rọ̀-ìṣe. Èwè, a tún fi hàn pèlú àpẹẹrẹ pé , ọ̀rọ̀-àpónlẹ̀ lè jẹ eyọ ọ̀rọ̀ tàbí kí ó jẹ awẹ gbólóhùn.

6.0 Iṣe Àyànṣe Onímáàkì Olùkó

1. Lo àwọn ọ̀rọ̀ wònyí láti fi wọn hàn bí ọ̀rọ̀ -àpónlẹ̀nínú gbólóhùn: rí, mọ, tètè, pàpà.
2. Oríṣiṣòrì mélòò n i a lè pín ọ̀rọ̀-àpónlẹ̀ sí tí a bá wo ipò ìjẹyọ wọn ? Darúkọ wọn.
3. Kí ni àwọn ọ̀rọ̀-àpónlẹ̀ aṣáájú ọ̀rọ̀-ìṣe?
4. Irú àpólà wo ni ó lè ṣeìṣe àpónlẹ̀?
5. Kọ gbólóhùn márùn-ún tó ní awẹ gbólóhùn aṣà pónlẹ̀, fàlà sí awẹ gbólóhùn kòòkan kí o sì sọ irú iṣe àpónlẹ̀ tó ṣe .

7.0 ÀwọnÌwé FúnKíkà

Awobuluyi, Oladele (1978). *Essentials of Yoruba Grammar*. UPL. Oxford University Press, Ibadan. Chapter 3

Awobuluyi, Oladele (2013). *Èkọ̀ Gírámà Èdè Yorùbá* . ATMAN Limited. Osogbo. o.i 138-166.

Bámgbósé, Ayò. 1990. *Fonólójì àtiGírámà Yorùbá* .o.i. 153-158

Yusuf, Oṣẹ. (1995). *Gírámà Yorùbá Àkòtun*.o.i. 26-27.

Ìpín 1 Wúnrèn Aṣegírámà

1.0 Ifáára

Ní ipín kíni múdù yìi ni a timáaṣeàyèwò àwọn ọ̀rọ̀ tí a mò sí wúnrèn aṣegírámà lédè Yorùbá.

2.0 Èròngbà

Èròngbà mi ní kí ñ lè jẹ kí o mọ ọ̀kanòjọkan àwọn ọ̀rọ̀ lédè Yorùbá tí a kà sí wúnrèn aṣegírámà, ilò àtìlẹ̀yọ̀ wọn .

3.0 Àkóónú Ìdánilẹ̀kọ̀

Àwọnohuntí a máagbé ṣenikí n kókó fúnwúnrèn aṣegírámà ní oríkì , kí ñ wáá tèsíwájú látípínwònsí isòrí isòrí pèluàpèrẹ̀ àtìlò wònnínú gbólóhùn. Ní iparí mo gbèrò látìṣeàgbékalẹ̀ ibèèrè fún ìgbéléwòwò àwònakékọ̀.

3.1 Oríkì

Wúnrèn Aṣegírámàni àwọn ọ̀rọ̀ Yorùbá tí wọn kò dá itumò ní fúnrawòntí wònbá dúró ní wóró tàbí ẹyọ ọ̀rọ̀ . Kíkì ìgbà tí a bá lò wòwò pò mò ọ̀rọ̀ mífànnínú àpòlà tàbí gbólóhùnnitumò wòwò tó máa ñ farahàn tẹ̀ jáde.

3.2 Ìpín sí sòrí Wúnrèn Aṣegírámà

Oríṣíríisòrí niwúnrèn aṣegírámà tí lè jẹ yọ̀ nínú èdè Yorùbá. Mèfà irú isòrí bẹ̀è ni a máa mẹnubà ní síṣèh tẹ̀lẹ̀ nísàlẹ̀.

3.2.1 Wúnrèn Aṣegírámà Atọ̀ka àṣìkò

Wúnrèn atọ̀kaàṣìkòniàwòwò ọ̀rọ̀ tàbí wúnrèn tí wòwò ñ tọ̀ka sí àkókò tí ìṣẹ̀lẹ̀ kan wáyé tàbí àkókò tí olùsòrò ñ sòrò nípaìṣẹ̀lẹ̀ kan .Nínú èdè Yorùbá, oríṣiàṣìkò méjì niàwòwòonímò tí tọ̀ka sí . Àwòwòàṣìkò méjì náà ni: àṣìkò ọ̀jọ̀ iwájú àti àṣìkò afànamóní (iyẹn, àṣìkò tó pa ànà pò mò òní).

Àṣìkò ọ̀jọ̀ iwájú ni àṣìkò tó ñ fí ìṣẹ̀lẹ̀ tí kò tii wáyé ní àṣìkò tí olùsòrò ñ sọ nípa ìṣẹ̀lẹ̀ kanpàtó. Àwòwòwúnrèn àṣìkò ọ̀jọ̀ iwájú ni: **yóò** tàbí èdà rẹ̀ **òò/ó**, **áatímáa**, gégé bí ó tihànnínú gbólóhùnnisàlẹ̀ wònyí .

- (1) a. Bùhàrí **yóò**yanolùbànidámòràntuntun .
- b. Bùhàrí **óò**yanyanolùbànidámòràntuntun.
- d. Bùhàrí **ó**yanolùbànidámòràntuntun .
- e. Bùhàrí **á**yanolùbànidámòràntuntun
- e. Bùhàrí **máa**yanolùbànidámòràntuntun .

Àṣìkò afànamóní niàṣìkò tó pa ìṣẹ̀lẹ̀ tó tìṣẹ̀ tàbí àṣìkò ìṣẹ̀lẹ̀ èyí tó ñ sẹ̀ lẹ̀wólẹ̀wólẹ̀ pò. Ohunmèta ló ṣepàtàkìlátì tọ̀ka sí níbí. Èkíní niwí pé irú ọ̀rọ̀-ìṣe ló máa fí hàn bóyá ìṣẹ̀lẹ̀ tó tìṣẹ̀ tàbí èyí tó ñ sẹ̀ ní àkókò tí olùsòrò ñ sòrò lẹ̀wólẹ̀wólẹ̀ ni (2).

- (2) a. Èbùnún dé.
 b. Èbùnúnsùn.
 d. Èbùnún lọ.
 e. Èbùnún je èbà.
 e. Èbùnúnfọ aṣọ.

Bí a bá wo (2a), ó ṣeé ṣekí ìtùmò rẹ̀ jẹ̀ tìiṣẹ̀lẹ̀ tó tí wáyéṣáájú àkókò tí olùsòrò n sòrò , b.a. Èbùnún dé ní ànà . Ó sì ṣeé ṣe kó jẹ̀ wí pé bí olùsòrò tí n sòrò lówó ló n wo Èbùnún ọ̀ókán tó wá sọ pé , Èbùnún dé, iye n niṣẹ̀lẹ̀ tóní tàbí iṣẹ̀lẹ̀ tó n ṣẹ̀lẹ̀ lówó lówó ní àkó kò tí olùsòrò n sòrò. Ṣùgbón ní àpẹ̀rẹ̀ (2d) àti (2e), ìtùmò àsikò tí gbólóhùn wònyengbé jádenití àkókò iṣẹ̀lẹ̀ tó tiṣẹ̀ tí a pè ní iṣẹ̀lẹ̀ ànà . Èkejì niwí pé wúnrèn àsikò afànámóní k ọ̀ ní ìrísí kanfúnra rẹ̀ . Ìrísí fáwẹ̀lì ọ̀rọ̀ -orúkọ tàbí tí ọ̀rọ̀ -èyán tó tẹ̀lẹ̀ ọ̀rọ̀ -orúkọ niwúnrènàsikò náà máa n ní.

- (3) a. Èbùnún dé.
 b. Èbàású ẹ.
 d. Igií dá.
 e. Ọ̀jòórò.
 e. Tẹ̀tẹ̀tẹ̀.
 f. Àkàràátú sépo.

Èkẹtaniwí pé ohùnòkè niwúnrèn náà máa n ní . Ẹ wo àpẹ̀rẹ̀ (2) àti (3). Mo fẹ́ kí o mò pé, nínú àkọ̀tọ̀ Yorùbá a kí í fi wúnrèn náà hàn.

3.2.2 Wúnrèn Aṣegírámà ibá iṣẹ̀lẹ̀

Wúnrèn Aṣegírámà ibá iṣẹ̀lẹ̀ni ó máa n sọ nípa ọ̀nà tí iṣẹ̀lẹ̀ gbà wáyé . Oríṣiibá iṣẹ̀lẹ̀ mẹta ló wà:

- (3) a. Ibá iṣẹ̀lẹ̀ àṣetán
 b. Ibá iṣẹ̀lẹ̀ lówólówó
 d. Ibá iṣẹ̀lẹ̀ b́arakú

Ibá iṣẹ̀lẹ̀ àṣetánni ó má a n jẹ́ kí a mò pé ní àkókò tí olùsòrò n sòrò , iṣẹ̀lẹ̀ tó n sọ nípa rẹ̀ tiparí . Wúnrèn aṣegírámà ibá iṣẹ̀lẹ̀ àṣetánni **ti**.

- (4) a. Èbùnún**ti** dé.
 b. Ọ̀darán**ti**wà ní ẹ̀wọ̀n.
 d. Owó **ti**tán.

Ibá iṣẹ̀lẹ̀ lówólówó ,gégé bí orúkọ rẹ̀ ni ó máa n sọ nípa iṣẹ̀lẹ̀ tó wáyé ní àkókò tí olùsòrò kan n sòrò . Wúnrèn aṣegírámà ibá iṣẹ̀lẹ̀lówólówó ni **n**. Àpẹ̀rẹ̀ ijẹyọ̀ rẹ̀ ló wà ní (5).

- (5) a. Èbùn**n**bò.
 b. Èbùn**n** lọ sí ojà.

d. Èbùnńsùn.

Ibá ìṣẹ̀lẹ̀ bárákú niùṣẹ̀lẹ̀ gbogboìgbà . Ìyenni pé ìṣẹ̀ lẹ̀ tó ṣeé ṣe kó ṣẹ̀ lánáá, lóníí tó túnṣeé ṣe kó ṣẹ̀lẹ̀ lóla . Wúnrèn **máaàtiń** ló para pò ṣeáfihànibá ìṣẹ̀lẹ̀bárákú. È wo àpẹ̀rẹ̀ diẹ̀ ní (6).

- (6) a. Lọyà **máa ń** lọ sílé ejọ.
 b. Olùkọ **máa ń**dúró ní yàrá ikékọ̀.
 d. Àgbẹ̀ **máa ń**fẹ̀ kí òjò rò.
 e. Omodé**máa ń**sọkún.

3.2.3 Wúnrèn Aṣegírámà iyísódì

Wúnrèn Aṣegírámà iyísódìni ó máa ń yí gbólóhùntàbí ọ̀rọ̀ -orúkọ sí òdì. Àwọnwúnrèn Aṣegírámà iyísódìni **kò, kọ, kì, má**. È jẹ̀ ká fí wọn hànínú àpẹ̀rẹ̀ isàlẹ̀.

- (7) a. Bùkólá **kò**wólé ibò.
 b. Bàbá **kò**ni ó fú ọ̀mọ̀ rẹ̀ lóyún.
 d. Ìyàwó mi **kí** gbaìgbàkúgbà.
 e. **Má** dá mi dá bùkátà mi.

Gégé bí ó tiṣhànní àpẹ̀rẹ̀ òkè , mérénniwúnrèn iyísódì . Èyí tó gbaàlàyé diẹ̀ niti (7d) tí ó jẹ̀ àpapọ̀ wúnrèn arọ̀pò -orúkọ ẹnikejì àti iyísódì ṣùgbón tí kò ṣeé túpalẹ̀ .

3.2.4 Wúnrèn Aṣegírámà aṣàfihàn

Wúnrèn Aṣegírámà aṣàfihànni a máa ń bá pàdé ní s àkání ọ̀rọ̀ -orúkọ. Ìṣẹ̀ wọn jọ mó èyán . Àwọnọ̀rọ̀ tí a ká síwúnrèn aṣegírámà aṣàfihàn nináá, yíí, yẹn, wònyí, wònyẹn. Ìjẹyọ̀ wọn ló wà nínú àwọnàpẹ̀rẹ̀ isàlẹ̀.

- (8) a. Aṣọ **ná**àdára
 b. Aṣọ **yí**dára
 d. Aṣọ **yẹn**dára
 e. Aṣọ **wònyí**dára
 e. Aṣọ **wònyẹn**dára

Àwọnwúnrèn yẹnṣeé pín sí méjì nípaírísí àtiitumọ̀ : **ná**à dá dúró nígbà tí àwọn méréni tó kù wà nísòrí míràn . Ní tiàwọn méréni tó kù , àwònnáá tún pín sí ọ̀wọ̀ méjì bó ṣhànní isàlẹ̀.

- (9) **Èyọ** **Ọ̀pọ̀**
 yíí wònyí
 yẹn wònyẹn

Àpẹ̀rẹ̀ ijẹyọ̀ wọn ló tiwà ní (8) òkè.

3.2.5 Wúnrèn Aṣegírámà Ìtẹ̀numọ̀

Wúnrèn Aṣegírámà itenumó ni ó máa n tẹ̀lé ọ̀rò -orúko, àpòlà orúko tàbí odindigbólóhùntí a bá ẹ̀itenumó. Wúnrèn Aṣegírámà kanṣoṣo ló n ẹ̀isẹ́ itenumónínú èdè Yorùbá . Ọ̀unnàa ni **ni**gégé bí ó tihànnínú àwọnàpẹ̀ẹ̀ èsàlẹ̀.

- (10) a. Táyé **ni** ó jẹ̀ èbà.
 b. Táyé Ajíbóyè **ni** Bólá fẹ̀ràn.
 d. Jíjẹ **ni**Táyé Ajíbóyè jẹ̀ èbà.

- (11) a. Táyé jẹ̀ èbà.
 b. Bólá fẹ̀rànTáyé Ajíbóyè
 d. Táyé Ajíbóyè jẹ̀ èbà .

Ó ẹ̀pàtàkì kí o mọ̀ p é a ẹ̀dà àwọngbólóhùn (10) látíaragbólóhùn tó wà ní (11) nísàlẹ̀ yíi ni .

Àmọ̀ sáá, àwọnonímọ̀ gírámà kanmáa n dígbà pe wúnrèn yíi ní ọ̀rò - ìṣẹ̀ṣùgbón jíjọ ló jọ, kò rí bẹ̀. Ẹ̀ fi àwọnàpẹ̀ẹ̀ (12) wé (10).

- (12) a. Adé kò niara rẹ̀.
 b. Adé kọ̀ ni ó niara rẹ̀.

Ohuntí mofé́ kí ó yé ẹ̀ niwí pé **ni** tó wà ní (10) yàtò sí èyí tó wà ní (12). Mo túnfẹ́ tóka sí irufé **nikantí** àwọnonímọ̀ Gírámà kantún máa n pè ní ọ̀rò-ìṣe. Ẹ̀ wo àpẹ̀ẹ̀ èsàlẹ̀.

- (13) a. Àgbè jẹ̀ oba.
 b. Ọ̀baniàgbè.

Lójú àwọnonímọ̀ tí a mẹnubà lóke , ọ̀rò-ìṣen**ni** tó wà ní (13b). Sùgbón tí o bá fara balẹ̀ wò ó dáadáa , wà á riwí pé ọ̀rò kò rí bẹ̀ rará . Lójú tẹ̀mi, igékúru ni (13b). Ẹ̀kúnrẹ̀rẹ̀ gbólóhùnnàa ni ó wà ní (14).

- (14) Ọ̀baniàgbè jẹ̀.

Ídì niwí pé látíara (13a) ni a tiṣẹ̀dá (14) kí ọ̀rò-ìṣe**jẹ**, tó di pípaṣe.

3.2.6 Wúnrèn Aṣegírámà amúpé

Wúnrèn aṣegírámà amúpéniwúnrèn tí ó máa n jẹ̀ orí fún awé gbólóhùn. Àpẹ̀ẹ̀ wónni **pé, kí,tí**,abbl.

- (15) a. Láyí sọ **pé**pó wón ní ojà.
Péjọba fi kúnowó epo, kò bójú mu
 Bólá gbà **pé**ounrẹ̀wà.
 b. Adé dábaá**kí** a lọ sí irinàjò náà.
Kíajá yèn mábàá jáde, ẹ̀ só mólẹ̀.
 Ó dára**kí** a pàgọ̀ méta.

- d. Ìyá tíomọ rẹ kò gbọràn
Olùkọ naomọ tí ó bú bàbá rẹ.
Pé ẹ dibò fúnwaàbí ẹ kò dibò fúnwa, kò fàjà

4.0 Ìgúnlẹ

Ìṣẹ̀ ipín yí ti mú mi ṣeà yèwò oríṣíríṣi wúnrèn aṣegírámà lédè Yorùbá àtìjẹyọ wọn.

5.0 Iṣọ̀nísókí

Ní ipín yí ni a tiṣeàgbéyèwò oríṣíríṣiwúnrèn aṣegírámà tó wà lédè Yorùbá, ibití wọn ti lè jẹ yọ àtìtùmò tí wọn ní . Ní pàtàkì, a wo sàkání mèta ọ̀tò̀tò̀ tí wúnrèn aṣegírámà timáa n wáyé , iyensàkání àpòlà - orúkọ, àpòlà-ìṣeàtiàpòlà amúpé.

6.0 Ìṣẹ̀ Àyànṣe Onímáàkì Olùkọ

1. Kí ni a n pè ní wúnrèn aṣegírámà ?
2. Irú wúnrèn aṣegírámà wo ni àwọn ọ̀rọ̀ wònyí : **ti, máa, pé, kò**?
3. Kí ni wúnrèn aṣegírámà ibá ìṣẹ̀lẹ̀ b́arakú ?
4. Oríṣinimélòó ló wà lédè Yorùbá?
5. a. Irú wúnrèn wo ni wònyí : **yí, náà, yẹn**?
- b. Kí ni jora àtìyàtò tó wà láàárínwọn ?

7.0 Àwọn Ìwé fún Kíkà

Awobuluyi, Oladele (1978). *Essentials of Yoruba Grammar*. UPL. Oxford University Press, Ibadan. Chapter 3

Awobuluyi, Oladele (2013). *Èkọ̀ Gírámà Èdè Yorùbá* . ATMAN Limited. Osogbo.

Bámgbosé, Ayò. 1990. *Fonólójì àti Gírámà Yorùbá* .

1.0 Ifáára

Gbólóhùnnìpèdè tó jé àtòpò ọ̀rò ní ilàna tó bá òfingírámà mu , tó sì ní itumò kíkún . Àwọn ọ̀rò inú gbólóhùn máa nwà lábẹ̀ àkósooríṣíríṣiàpòlà.

2.0 Èròngbà

Ní iparí ipín èkọ̀ yí, ó yẹ kí akékọ̀ lè dá oríṣíríṣiàpòlà mọ̀ kí wọn sì lè mọ̀ àkóónú ọ̀kọ̀kanwọn.

3.0 Àkóónú Ìdánilékọ̀

A gbèrò látíṣeíṣé lóri oríṣíríṣiàpòlà lédè Yorùbá .

3.1 Oríkì

Àpòlà niàtòpò ọ̀rò tí a mọ̀ sí fọ̀nrán tí wọn ní ohunàjoni tó pa àwọn ọ̀rò inú fọ̀nrán náà pọ̀.

3.2 Ìpínṣísọ̀rì àwọn àpòlà

Ohunàkókó níkí ò ṣeàyèwò àkóónú gbólóhùn nípairú àpòlà tí a lè bá níbẹ̀. Márùn-únnínú àpòlà èdè Yorùbá ní maà yèwò níbí.

3.2.1 Àpòlà-orúkọ

Ọ̀kanpàtàkì niàpòlà orúkọ jé nínú ihungbólóhùn . Ohuntí ó ṣepàtàkì nínú àpòlà yí ni ọ̀rò -orúkọ. Ó tilẹ̀ ṣeé ṣekí àpòlà orúkọ má ní ju ọ̀rò -orúkọ nìkan lọ. Nítorí náà, àpòlà orúkọ ní fọ̀nrántí ó ní ọ̀rò -orúkọ, tí ó sì ṣeé ṣekí ó ní èyánkantàbí jù bẹ̀ẹ̀ lọ . Àpòlà orúkọ tí mofé é kókó fí hàn niàpòlà orúkọ ọ̀bọ̀rọ̀ . Irú àpòlà orúkọ yí jé ọ̀bọ̀rọ̀ nípawí pé ọ̀rò -orúkọ nìkan ló máa ní wà nínú àpòlà bẹ̀ẹ̀, kí í sí ọ̀rò -èyánkankan.

- (1) a. ewúré
b. igi

Àpòlà-orúkọ lè jé àpapò ọ̀rò-orúkọ àti èyán rẹ̀.

- (2) a. ewúré dúdú
b. igigíga

Níwọn bí ótí jé wí pé oríṣíríṣi i èyán ló wà, maà wo àpòlà orúkọ lábẹ̀ isòrì èyántí a ti mẹnubà ṣáájú.

- (3) a. Àpòlà orúkọ pèlú èyánaṣàpèjúwe
Ajánlá
Okọgbòlòkù
- b. Àpòlà orúkọ pèlú èyánolóhùn
AjáỌ̀jọ̀
Iléoba

- d. Apólà orúkọ pèlú èyán ajemáwò
Ọkọ funfun
Ìwé pupa
- e. Apólà orúkọ pèlú èyánajórúko
AráÈkó
Ọmooko
- ẹ. Apólà orúkọ pèlú èyánajemóşe
Igígíga
Ajáburúkú
- f. Apólà orúkọ pèlú èyánaşòunkà
Ajápúpò
Ilé méjọ
- g. Apólà orúkọ pèlú èyán aş àfihàn
Aşoyen
Ọmọnáà
- gb. Apólà orúkọ pèlú èyán awégbólóhùn
Ìwétí mo rà
Ọmọtí mo bí

Yàtò sí àpólà -orúkọ tí ó jẹ pé ọrò -orúkọ kanàti èyánkanpéré ló jeyonínú rẹ, ó şeé şeкі àpólà orúkọ níju èyánkan lọ .

- (4) a. ilé **ńlákan**
b. ọkọ **pupaméjwónyen**
d. ajá **dúdútí mo rà yí**
e. ògbóntagi**oníròyinnáà**
ẹ. aş **pupakansoşonáàtí mofún ẹ yen**

Ohunkankù tí mofẹ şeкі n tó gúnlẹ ní ipínyí níki n wo bí àwọn èyán wònyí şe n tò lérawonnínú àpólà orúkọ tí wón bá ti pé méjì tàbí jù bée lọ.

- (5) a. ajá **dúdú**
b. ajá **dúdúméjì**
d. ajá **dúdú kansoşo**
e. ajá **dúdú burúkú méjì**
ẹ. ajádúdú **burúkú méjì náà**
f. ajádúdú **burúkú méjì yí náà**
g. ajádúdú **ńlá burúkú méjì yí náà**
gb. ajádúdú **ńlá burúkú méjì tí mo rà yí náà**

3.2.2 Àpólà-işe

Àpólà-ìṣenifónrán tí àkóónú rẹ́ mǎa n jẹ́ àtòpò ọ̀rò -ìṣeàtí àwọn ọ̀rò mǐrán tó nǐ ṣe pẹ̀lú ọ̀rò-ìṣe.

- (5) a. wá owó
b. kí ọ̀ba

Gégé bí tiàpólà orúkọ , ohun tó ṣepàtáki jù lọ nínú àpólà ìṣeni ọ̀rò -ìṣefúnra rẹ́. Ohun tó kǎnniàfihànoríṣíríṣiàpólà -ìṣe pẹ̀lú àpẹ̀rẹ́.

- (6) a. Apólà ìṣe (ọ̀rò-ìṣe + àbò tààrà)
jẹ́ṣu
níowó
- b. Apólà ìṣe (ọ̀rò-ìṣe + àbò pẹ́ékí)
wàní ita
sùnsí ilé
- d. Apólà ìṣe (ọ̀rò-ìṣe + àbò tààrà +àbò pẹ́ékí)
jẹ́ṣuní ilé
wokòkòrò pẹ̀lú awò ojú
- e. Apólà ìṣe (ọ̀rò-ìṣe + ọ̀rò àpónlé)
rìnjàùjàù
tètèlọ́sí ojà
- ẹ. Apólà ìṣe (ọ̀rò-ìṣe + gbólóhùnarótí)
sùnní igbà tí Dókítà n ṣeìṣé abẹ
kígbení igbà tí mogbó ikú ẹgbón mi
wàní ibití wón ti n dáná iró
hùwàbí ẹni pé ònnikanni ó lówó

3.2.3 Àpólà-atókùn

Àpólà atókùnniàtòpò ọ̀rò -atókùnàtí ọ̀rò -orúkọ tàbí àpólà -orúkọ. Nínú àpólà atókùn, ọ̀rò-atókùn ló mǎa n ṣáájú, tí àpólà-orúkọ á wáá tẹ̀le.

- (7) a. **níilé itajà**
b. **níojà òyìngbò**
d. **síGbàgádà**
e. **síawọ ará Èkó**
ẹ. **pẹ̀lú ọ̀bẹ olójú méjì**
f. **níEgbáAláké**
g. **tíÈkó lọ sí Ibàdàn**

Tí o bá farabalẹ́ wo àwọn ọ̀rò-atókùninú àpẹ̀rẹ́ òkè wà á riwí pé, ṣeni ọ̀kòòkanwọn jẹ́ yọ ṣáájú àpólà -orúkọ.

3.2.4 Àpólà-iyísódi

Àpólà ọ̀rọ̀ -iyísódì gégé bí orúkọ rẹ̀ ni ọ̀rọ̀ -iyísódì àti àwọn ọ̀rọ̀ tàbí àpólà tó lè tẹ̀le.

- (8) a. **kòwá sí ilé**
b. **kìí wá sí ilé**

3.2.5 Àpólà-àpónlẹ̀

Àpólà àpónlẹ̀ jẹ̀ àtòpò ọ̀rọ̀ tí ọ̀rọ̀ -àpónlẹ̀ jẹ̀ orí fún . Gégé bí tiàwọnàpólà tókù, ohun tó ẹ̀pàtàkì nínú àpólà yíí ni ọ̀rọ̀ -àpónlẹ̀. Àwọn ọ̀rọ̀-àpónlẹ̀ ni a sà lámí dúdú kikinínú àpẹ̀rẹ̀ kòòkan wònyẹn .

- (9) a. **tètè jẹ̀ isù**
b. **kúkúwá sí ojà**
d. **pàpàkú ikú òjìjì**
e. **wulẹ̀naomọ pa**

Mo fẹ́ kí o mò wí pé ọ̀rọ̀-àpónlẹ̀ lè juẹyọ kan lọ nínú àpólà àpónlẹ̀.

- (10) a. **tètèkúkú gúnìṣuní odó**
b. **pàpàkúkúwá sí ojà**
d. **tilẹ̀ jẹ̀ ilá rí**
e. (kò) **wulẹ̀naomọmọ**
e. kò lọ **mọ rará**

Ní àpẹ̀rẹ̀ tó wà ní (10), oríṣírìṣiàpólà àpónlẹ̀ àti ọ̀rọ̀ -ìṣeló wà níbẹ̀. Gégé bí àpẹ̀rẹ̀, ní (10a), “tètè kúkú gún” àti “gún...ní odó”; ní (10b), ẹyọ àpólà àpónlẹ̀ méjì, iye “pàpàkúkúwá” àti “wá sí ojà” ló wà níbẹ̀. Ẹwẹ̀ ní (10d), “tilẹ̀ jẹ̀” àti “jẹ̀...rí” niàpólà àpónlẹ̀ àti ọ̀rọ̀-ìṣetí wón pón lẹ̀. Bẹ̀ẹ̀ ni ọ̀rọ̀ rí ní tiàpẹ̀rẹ̀ kan tó kù .

4.0 Ìgúnlẹ̀

A ti wo oríṣírìṣiàpólà tó wà lédè Yorùbá.

5.0 Iṣonísókí

Ohuntí mo ẹ̀nì ipinyí niàyẹ̀wo ihungbólóhùnníbití mo tiṣeàgbéyèwò àpólà márùn-ún pàtàkì: àpólà-orúkọ, àpólà-ìṣe, àpólà-atókùn, àpólà-iyísódì àti àpólà-àpónlẹ̀ tí mo sì ti fi ohun tó ẹ̀pàtàkì nínú àpólà kòòkan hàn. Gégé bí àpẹ̀rẹ̀, mo jẹ́ kí ó yé ẹ̀ wí pé ọ̀rọ̀-orúkọ ló ẹ̀pàtàkì nínú àpólà-orúkọ, nígbà tí ọ̀rọ̀-ìṣe jẹ́ kòṣeémání nínú àpólà-ìṣe abbl.

6.0 Iṣẹ̀ Àyànṣe Onímáàkì Olùkọ̀

1. Dárúkọ̀ àpólà méjì pàtàkì tí a lè bá pàdé nínú gbólóhùn Yorùbá.
2. Dárúkọ̀ oríṣiàpólà orúkọ̀ márùn-ún pèlú àpẹ̀rẹ̀.
3. Dárúkọ̀ oríṣiàpólà iṣemárùn-ún pèlú àpẹ̀rẹ̀.
4. Kí ni o fi lè dá àpólà kan pátó mò ? Fi àpẹ̀rẹ̀ tó jojú ẹ̀gbè lẹ̀yìn idáhùn rẹ̀.

5. Kọ àròkọ kíkún lórí àpólà -ìṣe lédè Yorùbá kí o sì jẹ́ kí àròkọ rẹ kún fún ọ̀pọ̀ àpẹẹrẹ.

7.0 ÀwọnÌwé FúnKíkà

Awobuluyi, Oladele (1978). *Essentials of Yoruba Grammar*. UPL. Oxford University Press, Ibadan.

Awobuluyi, Oladele (2013). *Èkọ́ Gírámà Èdè Yorùbá*. ATMAN Limited. Osogbo. Bámgbóṣé, Ayò. 1990. *Fonólòjì àtiGírámà Yorùbá*.o.i. 118-130.

Yusuf, Qrẹ. 1995. *Gírámà Yorùbá Àkòtun*. (1995). o.i. 21-22.

Ìpín 3 Gbólóhùn abódé**1.0 Ífáára**

Ní ipín yí, a fée ṣeàgbéyèwò gbólóhùn abódé gégé bí òkannínú ihungbólóhùn Yorùbá.

2.0 Èròngbà

Èròngbà mi ní kíkí ñ lè ṣe àlàyé tó jinlẹ ní pagbólóhùn abódé, àwọn àbùdá rẹ àti bí akékòyò yòò ṣe lè da oríṣ iríṣiwòmò.

3.0 Àkóónú Ìdánilékòyò

Àkóónú Ìdánilékòyò isẹ mi ní ipín módù yí ní èkún rẹrẹ àlàyé lórí gbólóhùn abódé.

3.1 Oríkì gbólóhùn abódé

Gbólóhùn abódé ní rúfẹ gbólóhùntí a tímáa ñ ṣe alábàpádé ẹyọ ọ̀rọ̀ - isẹkanpéré. Ohuntí a pè ní gbólóhùn abódé lè kéré , ó sì lè gùn. Kíkí ohun tó ṣepàtàkì láti sọ níwí pé bó tiwù kó kéré tó tábí gùn tó, ó gbòdò ní ọ̀rọ̀-isẹkan, kò sì gbòdò ní ju ọ̀rọ̀-isẹkan lọ.

3.2 Ìpínsísòrì gbólóhùn abódé

Bí ó tilẹ jẹ wí pé a ti fi hàn pé gbólóhùn abódé kò gbòdò ní ju ọ̀rọ̀ - isẹkan lọ, iye kò sọ pé oríṣ gbólóhùn abódé kannáa ní ó wà. Ohun tó kànníkí a wo oríṣ iríṣiisòrì gbólóhùn abódé tó wà .

3.2.1 Gbólóhùn abódé kíkún

Ohuntí mo pè ní gbólóhùn abódé kíkún niyí tó ní àpólà orúkọ olùwà àti àpólà orúkọ àbò. Àpẹrẹ ní ó wà ní (1).

- (1) a. Àgbẹ gbiniṣu
- b. Tíṣà kékeré naakékòyò gíga
- d. Ewúré dúdú ñlá jẹ isutútù méjì kan
- e. Ewúré dúdú kékeré bọ̀ lẹ̀jọ̀ méta péré jẹ isewùrà tútù méjì ñlá ñlá kan

Bí a bá fi (1a) wé (1d), ní tiiye ọ̀rọ̀ , (1d) gùnní ilópo méta àti àbò , ṣùgbón nípa àbùdá ihun, gbólóhùn abódé ni àwọn méjèjè nítorí ẹyọ ọ̀rọ̀ - isẹ kòkanni wón ní.

3.2.2 Gbólóhùn abódé aláìgbàbò

Gbólóhùn abódé aláìgbàbò niyí tó jẹ pé kíkí àpólà orúkọ olùwà àti ọ̀rọ̀-isẹnikan ló wà níwí rẹ.

- (2) a. Àgùtan bọ̀lẹ̀jọ̀ sùn
- b. Akíntólá takú.
- d. Mo wà.
- e. Olú dúró

3.2.3 Gbólóhùn abódé aláílólùwà

Gbólóhùn abódé aláílólùwàni ó jé pé kíkì ọ̀rọ̀ -ìṣeàtiàpòlà orúkọ tó wà ní ọ̀rọ̀ ló máa n wà nínú rẹ̀.

- (3) a. Jẹ ọ̀ṣu
 b. Mu omi
 d. Wá sí ilé mi
 e. Lọ pọ̀nomilódò

Àbùdá àdáníirúfẹ̀ gbólóhùnyí níwí pé gbólóhùnipàṣẹ̀ ní wọn.

3.2.3 Gbólóhùn abodéoníwóró ọ̀rọ̀ -ìṣe

Awọ̀ngbólóhùnkán tún wà tó jé pé kíkì ọ̀rọ̀ -ìṣenikanni wọn máa n ní . Wọn fi ohunkan jọ gbólóhùn abódé aláílólùwàni ti pé àṣẹ̀ ní wọn máa n fi wọn pa.

- (4) a. Jáde
 b. Gbà
 d. Padà
 e. Wá

4.0 Ìgúnlẹ̀

Mo tiṣe àlàyé tó jinlẹ̀ lóri ọ̀kanòjòkàngbólóhùn abódé lédè Yorùbá.

5.0 Iṣọ̀nísókí

Àyèwò finní finní lóri gbólóhùn abódé bẹ̀rẹ̀ látioríkì tí tí dé oríṣíríṣígbólóhùnabódéni a ṣení ipín yí. Bákannáà ni a fi ọ̀kanòjòkanàpẹ̀rẹ̀ ṣẹ̀gbè lẹ̀yìnàlàyé lóri ọ̀kọ̀kanwọn.

6.0 Iṣẹ̀ Àyàṣe Onímáàkì Olùkọ̀

1. Kí ni àbùdá gbólóhùn abódé?
2. Kí ni ó ṣepàtàkì nínú gbólóhùn abódé?
3. Dárúkọ̀ oríṣígbólóhùn abódé mètá kí o sì fúnwaní àpẹ̀rẹ̀ ọ̀kọ̀kanwọn.
4. Ìyàtò wo ló wà láàárín gbóló hùn wọ̀nyí:
 - a. Olú gún ọ̀ṣu lódó
 - b. Ìyá bá mà kú o.
 - d. Maa bọ.

7.0 Àwọ̀nÌwé FúnKíkà

Awobuluyi, Oladele (1978). *Essentials of Yoruba Grammar*. UPL. Oxford University Press, Ibadan. Chapter 3.

Awobuluyi, Oladele (2013). *Èkọ̀ Gírámà Èdè Yorùbá*. ATMAN Limited. Osogbo.

Bámgbòṣé, Ayò. 1990. Fonólòjì àti Gírámà Yorùbá .o.i. 178-182.

Yusuf, Oṣẹ. 1995. *Gírámà Yorùbá Àkòtun*. (1995). o.i. 21-22.

1.0 Ìfáàrà

Ní ipínkèrin yíi ni mo timáaṣeàyèwò tó kún ní pa gbólóhùnalákànpò lédè Yorùbá.

2.0 Èròngbà

Èròngbà mi ní a lè ṣeàlàyé tó yéniyékéyéké nípaohuntíamò sí gbólóhùnalákànpò, àwọnàbùdá rẹ àti bí akékòó yòò ṣe lè da wọn mọ nínú afọ.

3.0 Àkóónú Ìdánilékòó

Àkóónú Ìdánilékòó iṣe wani ipínmódù yíi nigbólóhùnalákànpò ní òkanòjòkan pèlú àwọnàpẹẹrẹ tó jójú.

3.1 Oríkì

Gbólóhùnalákànpò nigbólóhùnméjì tàbí méta tí a pa pò ṣeodindikannípalílo ọrò àsopò tàbí àmì idánudúró diẹ (kómá) so wón pò. Àwọn ọrò-àsopò tí a máa n bá pàdé nínú gbólóhùnalákànpò ni ,tàbí, àbí, àmò, sùgbón, yálà...tàbí, sì.

3.2 Ìpín sí sọrí Gbólóhùnalákànpò

Ọnà méta pàtàkì ni a lè pín gbólóhù n alákànpò sí. Àwọn ni:

- a. Gbólóhùnalákànpò adògba/onísòkan
- b. Gbólóhùnalákànpò onílòdisí
- d. Gbólóhùnalákànpò apààrò

E jé ká bèrè sí wò wón ní kòòkan

3.2.1 Gbólóhùnalákànpò onísòkan

Gbólóhùnalákànpò adògba/onísòkan nigbólóhùnméjì tàbí jù bèrè lọ tí a fi ọrò-àsopò “sì” so pò di ẹyọ kan.

- (1) a. Bólá fọ aṣo; Kẹmi sì se oúnjẹ.
b. Bùnmibínú; ó sùkúró nílé.
d. Mo rí òkun; mosìrì ọsà.
e. A jẹ iyán; a mu ọtí; a sì dì lólé
ẹ. Bólá àti Kúnlé ra aṣo; wón sítún ra bàtà.

Gbólóhùnalákànpò onísòkan lè jẹ ajàjọgún tàbí aláijàjọgún .
Gbólóhùnalákànpò onísòkan ajàjọgún ni èyí tó jẹ wí pé kò sí àtò kànnípa fún gbólóhùnméjì a kàn pò. Iyenniwí pé èyí kẹyí ló lè ṣáájú .

- (2) a. Bólá gbón; Bólá sì rẹwà
Bóá rẹwà; Bólá sì gbón
b. Ó tẹéré; ó sì ga

Ó ga; ó sì tééré

- d. A ra mótò, a sì kólé
A kólé, a sì ra mótò
- e. Adé wo òkè; Adé sì wo ilẹ̀
Adé wo ilẹ̀; Adé sì wo òkè
- e. Abíódúnàti Èbùnṣeìgbéyàwó , Abíódúnàti Èbùnyege .
Abíódúnàti Èbùnyege , Abíódúnàti Èbùnṣeìgbéyàwó .

Èwẹ̀, Gbólóhùnalákànpò onísòkanaláìjajògúnnièyí tó jé wí pé àtò kànpá wà fún gbólóhùnméjìti a kànpò . Ìyènniwí pé èyí tó bá tiṣáájú kò lè kẹ̀yìn . Pípaàtò irúfẹ̀ gbólóhùnyíi dà lè fa pòn natabí kí ipèdè nàa máṣeé gbà gégé bí ojúlówó gbólóhùn Yorùbá .

3.2.2 Gbólóhùnalákànpò onílòdisí

Gbólóhùnalákànpò onílòdisínìgbólóhùnalákànpò méjì tí a fi ọ̀rò -àsopò “ṣùgbòn”, “bẹ̀è ní”, “àmó” so pò lónà tó jé wí pé èrò wònlòdì sí arawon. Ìgbà púpò ni ó jé wí pé gbólóhùnakókó máa n jé ojú tí ikeji máa n jé òdì.

- (4) a. Òsíbàjò mọ̀ òfin **àmó** ó kò láti lò ó fún àwọn ọ̀tá rẹ̀.
- b. Èbiti pa ejò **ṣùgbòn** kò pa oró.
- d. Ọ̀gá fẹ̀ rí mi **ṣùgbòn** mosá pamó.
- e. Ọ̀dẹ̀wálé kólé **bẹ̀è ní** kò lówó.
- e. A kàwé **ṣùgbòn** a kò gbaiwé èrí.

3.2.3 Gbólóhùnalákànpò apààrò

Gégé bí orúkọ rẹ̀ , gbólóhùnalákànpò apààrò nìgbólóhùnméjì tí a kànpò; ṣùgbòn tí èrò àwọn méjì jé apààrò sí ara wọn , àwọn gbólóhùnméjì nàa tún lè gbaipò arawon nígbà miiran . Ìyènniwí pé gbólóhùnalákànpò apààrò lè jé tièrò tàbí tihun. Lára àwọn ọ̀rò àsopò tí a máa n bá pàdẹ̀ nínú irúfẹ̀ gbólóhùn bẹ̀è ní , **yálà...tàbí, tàbí, àbí**. È jé kí a wo àwọn àpẹ̀rẹ̀ isálẹ̀ wònyí .

- (5) a. È lè fẹ̀ṣẹ̀ rìntàbí kí ẹ̀ gun ọ̀kadà
È lè gun ọ̀kadà tàbí kí ẹ̀ fẹ̀ṣẹ̀ rìn .
- b. Yálà kí ẹ̀ fẹ̀ṣẹ̀ rìntàbí kí ẹ̀ gun ọ̀kadà .
Yálà kí ẹ̀ gun ọ̀kadà tàbí kí ẹ̀ fẹ̀ṣẹ̀ rìn .
- d. O yá mi lówó tàbí o kò yá mi lówó, N ó ra aṣọ̀ yẹn .
N ó ra aṣọ̀ yẹn , o yá mi lówó tàbí o kò yá mi lówó .

4.0 Ìgúnlẹ̀

Ní sọ́kí , a ti wo ohuntí a mò sí gbólóhùnalákànpò lédè Yorùbá lókanòjòkan.

5.0 Iṣọ̀nísókí

Ní ipínýí, a ṣiṣẹ̀ lóri ìsòrí gbólóhùn tí a mò sí alákanpò . A bèrè pèlú oríkí gbólóhùnalákànpò; a tẹ̀síwájú látìṣeáyẹ̀wò oríṣíríṣígbólóhùnalákànpò tó wà , a sì fi àpẹ̀rẹ̀ ṣeègbè léyìn òkòòkanwọ̀n.

6.0 Iṣẹ̀ Àyànṣe Onímáàkì Olù kọ

1. Kí nìgbólóhùnalákànpò?
2. Dárúkọ ọ̀rọ̀-àsopò tí a lè fi so gbólóhùn pọ̀.
3. Kí nìgbólóhùnalákànpò apààrọ̀?
4. Kọ gbólóhùnalásopò méta tí ọ̀rọ̀-àsopò wọ̀n kò bára mu.

7.0 Àwọ̀nÌwé fúnKíkà

Bámgbóṣé, Ayọ̀. 1990. Fonólójì àtiGírámà Yorùbá .o.i. 189-191.

Yusuf, Oṛẹ. 1995. *Gírámà Yorùbá Àkọ̀tun*. (1995). o.i. 53-56.

Ìpín 5 Gbólóhùn oní bọ I

1.0 Ífáárà

Abalaàkòkò tó jẹ mó gbólóhùn oní bọ ni màá ẹ́sẹ́ lẹ́ lórí ni ìpín yìí.

2.0 Èròngbà

Èròngbà mi nípé ní òpin idánilẹ̀kòò ìpín yìí wà á lẹ́ ẹ́ àlàyé tó yéniyékéyéké nípaohuntí a mò sí gbólóhùn oní bọ , àwọn àbùdá rẹ̀ àti bí wáá ẹ́ lẹ́ da wọ̀nmọ̀ nínú afẹ́.

3.0 Àkóónú Ìdánilẹ̀kòò

Ohuntí màá ẹ́sẹ́ lẹ́ lórí níkí a ñ fún ẹ́ ní oríki ohuntí a mò sí gbólóhùn oní bọ, kí a sì wo àwọn ẹ̀sẹ̀rì tí a lẹ́ pín gbólóhùn oní bọ sí pẹ̀lú àlàyé lórí ọ̀kọ̀kanwọ̀n.

3.1 Oríkì Gbólóhùn oní bọ

Gbólóhùn oní bọ ní gbólóhùn tó lẹ́ dá dúró kan àti awé gbólóhùn kantàbí jù bẹ̀ẹ̀ lọ tí kò lẹ́ dá dúró , àfi kó pẹ̀mọ̀ láraeyí tó lẹ́ dá dúró yẹn. Irúgbólóhùn yenni a mò sioní bọ.

3.2 Ìpínsísẹ̀rì gbólóhùn oní bọ

Ní abalaàkòkò , màá wo gbólóhùn oní bọ aṣàpọ̀nlẹ́ àti gbólóhùn oní bọ aṣàpẹ̀júwe.

3.2.1 Gbólóhùn oní bọ aṣàpọ̀nlẹ́

Ọ̀kanlára gbólóhùn oní bọ ní pàisẹ́ tí wọ̀n ń ẹ́ niyí tó ń ẹ́sẹ́ àpọ̀nlẹ́ . Agbègbè tàbí sàkání ọ̀rọ̀ -isẹ̀tí ó ń pọ̀n lẹ́ ni a ti lẹ́ ẹ̀aláàpàdẹ́ gbólóhùn oní bọ aṣàpọ̀nlẹ́ yìí .

- (1) a. Bọ́lá máasuntí ó bá tiibǘsẹ́ dé.
- b. Màákólé tí n bá lówó.
- d. Tí ó bá dé, Adé kò ní jẹun.
- e. Bí Adé bá gbọ, ó máabínú.

3.2.2 Gbólóhùn oní bọ aṣàpẹ̀júwe

Gbólóhùn oní bọ aṣàpẹ̀júwe ni irúfẹ́ awé gbólóhùn tàbí gbólóhùn oní bọ tó máań ẹ̀aláàpàdẹ́ ọ̀rọ̀-orúkọ tàbí àpólà orúkọ . Èyìn ọ̀rọ̀ -orúkọ tàbí àpólà orúkọ tó ń ẹ̀aláàpàdẹ́ .

- (2) a. Ọ̀ṣisẹ̀tí ó kówó jẹ́ tirí ẹ̀wọ̀n he.
- b. Mo rí ọ̀mọ ọ̀batí ó dẹrú.
- d. Ìwétí Adé kà, yé ẹ́ yéké yéké .

Nínú àpẹ̀rẹ́ (2a), àáríngbólóhùn kíkún ni gbólóhùn oní bọ ‘tí ó kówó jẹ́’ wà sùgbọ̀n ní (2b), iparí ni gbólóhùn oní bọ ‘tí ó dẹrú’ wà . Ohun tó ẹ̀pàtàkì níwí pé , gbólóhùn oní bọ gbódò jẹ́ tẹ̀yọ̀ tẹ̀lẹ́ ọ̀rọ̀ -orúkọ tó ń ẹ́ àpẹ̀júwe rẹ́ gégé bí ó tihànnínú àpẹ̀rẹ́ ọ̀kẹ̀ .

4.0 Ìgúnlẹ̀

Ohuntí iṣẹ̀ ipínyí dálé niàyèwò òkanòjòkangbólóhùnnoníbò nínú èdè Yorùbá.

5.0 Iṣonísókí

A bèrẹ̀ iṣẹ̀ ipínyí nípaifú ngbólóhùnnoníbò ní oríkí . A tèsíwájú láti wo oríṣígbólóhùnnoníbò méjì : gbólóhùnnoníbò aṣàpèjúweàtigbólóhùnnoníbò aṣàpónlẹ̀. A ṣeàlàyé òkòòkanwòn , a sì fi àpẹrẹ̀ ṣeàtiléyìnàwònàlàyé wa.

6.0 Iṣẹ̀ ÀyànṣeOnímáàkì Olùkó

1. Kọ̀ àpẹrẹ̀regbólóhùnnoníbò aṣàpèjúwemárùn -únsílẹ̀
2. Kí niyàtò láàáríngbólóhùnnoníbò aṣàpèjúweàtigbólóhùnnoníbò aṣàpónlẹ̀?
3. Kí ni gbólóhùn oníbò aṣàpónlẹ̀? Kọ̀ àpẹrẹ̀ márùn -ún irú gbólóhùn bèè sílẹ̀.

7.0 ÀwọnÌwé FúnKíkà

Awobuluyi, Oladele (2013). *Èkọ̀ Gírámà Èdè Yorùbá* . ATMAN Limited. Osogbo.

Bámgbósé, Ayò. 1990. Fonólójì àtiGírámà Yorùbá .

Yusuf, Oṣẹ̀. 1995. *Gírámà Yorùbá Àkòtun*. (1995). o.i. 56-61.

Módù III**Ìpín 1 Gbólóhùnnoníbò II****1.0 Ifáára**

Ní ipínyí, a ó tèsíwájú nínú iṣẹ́ lórígbólóhùnnoníbò.

2.0 Èròngbà

Èròngbà mi nibí akẹ̀kọ̀ yòò ṣe lè dá gbólóhùnnoníbò mò nínú afò tí yòò sì lè fúnra rẹ̀ kọ̀ ọ̀kanòjòkanàpẹ̀rẹ̀ wọn sílẹ̀.

3.0 Àkóónú Ìdánilẹ̀kọ̀

A fẹ́e wo oríṣígbólóhùnnoníbò mìíràn tó yàtò sí àwọntí a tí wò sáájú ; iyenni pé, kí a tèsíwájú nípagbólóhùnnoníbò àtiàwọ̀nàbùdá wọn.

3.1 Gbólóhùnnoníbò Àsọ̀dorúkọ̀

Gbólóhùnnoníbò àsọ̀dorúkọ̀ ni awé gbólóhùn tó n ṣeṣe gégé bí orúkọ̀ nítorí ó lè wà ní ipò olùwà tàbí àbò gégé bí ọ̀rò -orúkọ̀ pọ̀nńbélé. Nítorí náà, a lè fi ọ̀rò orúkọ̀ dípò wọn.

- (1) a. **Pé n kò mọ̀ iwé** baàwọ̀nòbí mi nínú jẹ.
 b. **Moba**àwọ̀nòbí mi nínú jẹ.
 d. **Óba**àwọ̀nòbí mi nínú jẹ.

Àpẹ̀rẹ̀ gbólóhùnnoníbò àsọ̀dorúkọ̀nì ipò olùwà ni ó wà ní (1).

- (2) a. **Àkàndémọ̀ pé ọ̀mọ̀ ọ̀un n ṣeìsekúṣe** .
 b. **Àkàndé** mò ọ̀n.
 d. **Ábúrámùmọ̀aya rẹ̀**.

Àpẹ̀rẹ̀ gbólóhùnnoníbò àsọ̀dorúkọ̀nì ipò àbò ló wà ní (2). È ṣeàkíyèsí àwọ̀n ọ̀rò-orúkọ̀ tí a fàlà sí nínú àpẹ̀rẹ̀ (1b, dàti 2b, d) bí wọ̀n ti fi hàn pé ipò kannaà ni wọ̀n wà pẹ̀lú awé gbó lóhùnàsọ̀dorúkọ̀ tó wà ní (1a) àti (2a).

3.2 Gbólóhùnnoníbò Àfikún

Gbólóhùnnoníbò àfikúnfara pégbólóhùnnoníbò àsọ̀dorúkọ̀nìpa pé àwọ̀nnáà máa n tẹ̀lẹ̀ ọ̀rò-iṣe.

- (3) a. Mo gbà **pé ayé ni a bá ifá**.
 b. Olú mò **pé ọ̀un n purọ̀**.

Kí waniyàtò tó wà láàárínoríṣígbólóhùn méjèjì: iyengbólóhùnnoníbò àsọ̀dorúkọ̀àtigbólóhùnnoníbò àfikún ? Ọ̀kanláraiyàtò wọ̀nniwí pé gégé bí ọ̀rò orúkọ̀ tàbí àpòlà orúkọ̀ , ọ̀rò-iṣeolòhùnìsàlẹ̀ tí gbólóhùnnoníbò àsọ̀dorúkọ̀bá tẹ̀lẹ̀ m áa n yípadà látìohùnìsàlẹ̀ di ohùnàárín (4a). Ní tigbólóhùnnoníbò àfikún, kí í sí àyípadà kankan (4b).

(4) a. Ó gbapé kí a pa àgọ mẹta .

Gbólóhùnnoníbò àfikún

b. Ó gbà pé kí a pa àgọ mẹta .

Gbólóhùnnoníbò àsodorúko

4.0 Ìgúnlẹ̀

A tiṣeṣe tó jinlẹ̀ lórí àwọngbólóhùnnoníbò míràn tó yàtò sí èyí tí a wò sẹ̀yìn .

5.0 Iṣonísókí

Ní sókí , a wo oríṣigbólóhùnnoníbò ọ̀mẹ̀jì míràntí a mò sí gbólóhùnnoníbòà̀sodorúkoà̀tigbólóhùnnoníbò àfikún . A ṣeàlàyé ọ̀kò̀ọ̀kanwọ̀n pèlú àpẹ̀rẹ̀ .

6.0 Iṣe Àyànṣe Onímáàkì Olùkọ̀

1. Kí nigbólóhùnnoníbòà̀sodorúko àtigbólóhùnnoníbò àfikún ?

2. Kọ̀ àpẹ̀rẹ̀ gbólóhùnnoníbò àsodorúko márùn -únàtigbólóhùnnoníbò àfikún márùn-únsílẹ̀ .

3. Irú gbólóhùn wo ni a sàlámì dúdú nísàlẹ̀ ?

a. Bólá mọ̀ pé ọ̀un n ṣe iṣekúṣe

b. Pé n kò rí owó iwé sanbà mi nínú jẹ̀ .

7.0 ÀwọnÌwé fúnKíkà

Awobuluyi, Oladele (1978). *Essentials of Yoruba Grammar*. UPL. Oxford University Press, Ibadan. Chapter 3

Awobuluyi, Oladele (2013). *Èkọ̀ Gírámà Èdè Yorùbá* . ATMAN Limited. Osogbo. o.i. 176-190.

Bámgbóṣé, Ayò. 1990. Fonólójì àti Gírámà Yorùbá. o.i. 192-204.

Yusuf, Oṣẹ̀. 1995. *Gírámà Yorùbá Àkọ̀tun*. (1995). o.i. 56-58.

Ìpín 2 Iṣẹ́ tí gbólóhùn n ẹ̀: Ìròyìn àti ipàṣẹ

1.0 Ifáára

Oríṣíríṣíṣẹ́ nì a ẹ̀ṣàkíyèsí wí pé gbólóhùn lè ẹ̀nì èdè Yorùbá bí tièdè míràn. Ní ipín (1) módù kẹ́tàyí, nì mǎá ó tìṣẹ̀áfihànàtiàlàyé méjì nínú iṣẹ́ nǎà.

2.0 Èròngbà

Èròngbà wa nì pé lẹ́yìn ìdánilékòyí , wà á lè sọ oríṣíríṣíṣẹ́ tí gbólóhùn lè ẹ̀, wón á sí lè fúnrawonṣeàkòsilẹ̀ àpẹ̀rẹ̀ òkòòkanwon .

3.0 Àkóónú Ìdánilékòyí

Àkóónú Ìdánilékòyí iṣẹ́ yíi mǎá mú wa wo méjì nínú oríṣíṣẹ́ tí gbólóhùn lè ẹ̀nì Yorùbá . Mǎá ẹ̀làyé òkòòkanwon , mǎá sí fi àpẹ̀rẹ̀ tiàgbékalẹ̀ mi lẹ́yìn.

3.1 Gbólóhùniròyìn

Gbólóhùniròyìnirúfẹ́ gbólóhùntí ó mǎá n ẹ̀ròyintàbí àlàyé iṣẹ̀lẹ̀ kanbóyá nípairírí láti òdò ẹ̀nìtí ó n sòrò tí a mò sí olùsòrò , ẹ̀nìtí ó n sòrò sí tí a mò sí agbòrò tàbí ẹ̀ni /ohun tí a n sòrò nípa rẹ̀ tí a mǎá n pè ní ẹ̀nikẹ̀ta, nì òpò ìgbà.

- (1) a. Buhari di ààrẹ̀ lẹ̀kẹ̀jì.
 b. Olẹ̀ fọ̀ bǎnki mẹ̀wǎá ní Ìbàdàn lójọ̀ kanṣoṣo .
 d. Iṣẹ́ àgbẹ̀ kò rọ̀rùnlátìṣẹ̀.
 e. Aṣọ̀ àlòkù wà ní ojà Yáàbá.
 ẹ. Oyé odún yí lè keńkà.
 f. Mo rí èmò léréko

Ó ẹ̀ṣẹ́ ẹ̀kí gbólóhùniròyìn wǎ nípayíyí tàbí síso òrò ẹ̀nikantí a mò sí òrò olórò di òrò àgbàsọ̀ nígbà tí a bá fẹ́ ẹ̀ròyìnòhùntí ẹ̀ninàà sọ .

- (2) a. Adé jẹ́ iyán.
 Adé sọ̀ pé òun jẹ́ iyán .
 b. Olẹ̀ fọ̀ bǎnki mẹ̀wǎá ní Ìbàdàn lójọ̀ kanṣoṣo .
 Olú sọ̀ pé olẹ̀ fọ̀ bǎnki mẹ̀wǎá ní Ìbàdàn lójọ̀ kanṣoṣo .
 c. Mo rí èmò léréko .
 Mo sọ̀ pé morí èmò léréko .

Ohunkan tó túngbakí a sọ̀ nípagbólóhùniròyìn tó jẹ́ mó tiẹ̀nikẹ̀taniiyípadà ọ̀r ọ̀-arópò orúkọ ẹ̀nikẹ̀talátí “ó” sí òunàti “wón” sí àwọn”.

- (1) a. O sọ̀ pé **ó** lọ sí Kanádà.
 O sọ̀ pé **òun** lọ sí Kánádà.

- b. O ní **ógbà** láti fi isẹ sílẹ
O ní **òungbà** láti fi isẹ sílẹ

3.2 Gbólóhùnìpàṣẹ

Gbólóhùnìpàṣẹ nigbólóhùntí a fi n sọ pé kí ẹnikanṣeohunkanbóyá ó tẹ ẹnináà lóruntàbí kò tẹẹ lórùn.

- (2) a. Lọ gbá ilẹ yẹn.
b. Didedúró.
d. Wá bá mi ẹrẹ.

Ní ọpọ ẹgbà niẹnítí ó n pàṣẹ , iyẹnolùsòrò máa n gajuẹnítí a n pàṣẹ fún lọ.

- (3) a. Pọnomisí bàlùwẹ fún mi.
b. Bá mi gbé ọkò yẹnwolé.
d. Jòwọ dárí jì mí

Ó ẹẹ ẹkí olùsòrò tó jẹ apàṣẹ àtẹnítí a n pàṣẹ fún jẹ irò kan lójó orí tàbí ní ipò.

- (4) a. Wá bá mi ẹrẹ.
b. Yá mi ní iwé ẹ.

Ìgbà mìírànwà nígbà tí ẹni tó n pàṣẹ fúnèlòmíràn lè kéré sí ẹni tó n pàṣẹ fún. Irú àṣẹ yíí máa n bèrẹ pèlú “ẹ” .

- (5) a. Ẹ dárí jì mí.
b. Ẹ san owó tí ẹ jẹ.
d. Ẹ máabò níbí.
e. Ẹ wobí.

Àṣẹ pípa lè jẹ tièletàbí titúlàsi.

- (6) a. Jádekúró nílẹ mi.
b. Máabò báye.
d. Bọ síbí.
e. Fi mí sílẹ.

Àṣẹ sì tún lè jẹ ti èlẹ , pàápàá tí a bá n bá Ọlórùn tàbí ẹni tó jù wá lọ sòrò; ẹyí máa n wáyé gégé bí èbè .

- (7) a. Ẹ má fi wá sílẹ.
b. Ẹ ẹsànú mi.
d. Ẹ ràn mí lówó.
e. Ẹ jò, jàre.

Ìgbà miiranwà tí ọ̀rọ̀ èbè máa n wà nínú àṣẹ̀ èlè .

- (8) a. Dákungbé rù mí
 b. Jòó jáde.
 d. È jòó, jàre.

4. Ìgúnlẹ̀

Ohuntí a ṣiṣẹ̀ lé lórí ní ipínyí niṣẹ̀ gbólóhùnfúnṣiṣeiròyìn àtipàṣẹ̀.

5.0 Iṣonísókí

A tí wo oríṣiméjì nínú iṣẹ̀ tí gbólóhùn lè ṣe . Àwọ̀niṣẹ̀ méjì tí a yèwò náà nitiiròyìnàtipàṣẹ̀ . A wo àbùdá iṣẹ̀ kòòkan , a sì fi àpẹ̀rẹ̀ ṣẹ̀gbè léyìnwọ̀n .

6.0 Iṣẹ̀ ÀyànṣeOnímáàkì Olùkó

1. Kí nigbólóhùnròyìn ?
2. Pèlú àpẹ̀rẹ̀ tó jojú, ṣeàlàyé ohuntí o mò sí gbólóhùnipàṣẹ̀
3. Oríṣigbólóhùnipàṣẹ̀ mélóó ló wà ? Dárúkọ wọ̀n.
4. Kí niyàtò láàárínàṣẹ̀ èlèàtiàṣẹ̀ èlè ?

7.0 Àwọ̀nÌwé fúnKíkà

Awobuluyi, Oladele (1978). *Essentials of Yoruba Grammar*. UPL. Oxford University Press, Ibadan. Chapter 3

Awobuluyi, Oladele (2013). *Èkọ̀ Gírámà Èdè Yorùbá* . ATMAN Limited. Osogbo. o.i. 197-201.

Bámgbósé, Ayò. 1990. Fonólójì àti Gírámà Yorùbá. o.i. 201tt.

Yusuf, Oṛẹ. 1995. *Gírámà Yorùbá Àkòtun*. (1995). o.i. 29-32.

Ìpín 3 Ìṣèbèèrè I: onídàhùn àlàyé

1.0 Ìfáára

Ní ipínketa módù yí, a fẹ́ẹ̀ ṣeàyèwò oríṣìgbólóhùn ibèèrè kantí idáhùn rẹ̀ maa n fúnwani èkúnréré àlàyé.

2.0 Èròngbà

Èròngbà mi niwí pé lẹ̀yìn èkò náà , wáá lè dá gbólóhùnibèèrè onídàhùn àlàyé mò , wà á si lè mò irú fónrántí a lè ṣeibèèrè nípa rẹ̀ àtiibítí irú fónránàà ti lè jeyo . O si túngbódò lè dá oríṣíríṣiwúnrèn tí a fi n ṣeibèèrè onídàhùn àlàyé mò .

3.0 Àkóónú Ìdánilékò

Ní abalayí mà á ṣeàyèwò fínifín ní nípaibèèr è onídàhùn àlàyé bèrè látioríkí tí a lè fún un àti ọ̀nà tí a n gbà ṣeibèèrè tí idáhùn rẹ̀ maa jé èkúnréré àlàyé.

3.1 Oríkí Gbólóhùn Ìṣèbèèrè onídàhùn àlàyé

Ìbèèrè onídàhùn àlàyé ni ibèèrè tí a binití idáhùn rẹ̀ jé èkúnréré gbólóhùn.

3.2 Ìpínsìṣòrí Gbólóhùn Ìṣèbèèrè Onídàhùn àlàyé

Ọ̀nà méjì gbógi ni a lè gbà pínibèèrè onídàhùn àlàyé sí . Ọ̀nà kínní niipò fónrántí a ṣeibèèrè nípa rẹ̀ . Ọ̀nà kéjì nífónránìṣèbèèrè fúnra rẹ̀.

3.2.1 Ipò fónrántí a ṣe Ìbèèrè nípa rẹ̀

Ohunméjì to ṣepàtàkì láti mēnu bà nípa ibèèrè isòrí yí ni pé ọ̀rò - orúko, ọ̀rò-arópò orúko, arópòafarajorúko tàbí àpòlà orúko ni a maa n ṣeibèèrè nípa rẹ̀ . Ohunèkéjì ni wí pé ohuntí kò yénitábi ohuntí a kò mò tàbí ohuntí a kò lóyenípa rẹ̀ tí a si fẹ́ẹ̀ mò lómáa n fa idí ibèèrè wa .

Èyí tó wù kó jé, kókó kanpàtàkì túnniipò tí ọ̀rò -orúko tàbí àpòlà orúko bá wà nínú gbólóhùn tí a tífẹ́ẹ̀ ṣeibèèrè nípa rẹ̀ .

3.2.1.1 Ìṣèbèèrè Olùwà

Ọ̀rò-orúko, ọ̀rò-arópò orúko, arópòafarajorúko tàbí àpòlà orúko lè wà ní ipò olùwà , kí a ṣeibèèrè nípa rẹ̀ . Tí èyí bá wáyé ; àwọ̀nohunkanmáaṣẹ̀lẹ̀.

- A ó gbé fónrántí a bá fẹ́ẹ̀ ṣeibèèrè nípa rẹ̀ kúrò nínú gbólóhùn yẹn lẹ̀ sípò míránlápá òsì .
- A ó fi ọ̀rò-arópò aláilẹ̀ni “ó” tàbí “wón” sí ipò tí fónrán yẹn wà ká tó ṣeibèèrè .
- A ó fi fónrán ibèèrè tó bá tó dípò ọ̀rò -orúko, ọ̀rò-arópò orúko , arópòafarajorúko tàbí àpòlà orúkotí a ṣeibèèrè nípa rẹ̀ .
- A ó ṣeifibò atóka ibèèrè onídàhùn àlàyé “ni” lẹ̀yínfónránìṣèbèèrè .

- (1) a. **Kíkẹ** jẹ ìṣu.
Tanió jẹ ìṣu?
- b. Bísólá àtiKíkẹ jà.
Tanió/wọ̀n jà?
- d. **Omíyailé**
Kínióyailé?
- e. Àwọ̀n jẹ ìṣu
Tanió jẹ ìṣu?

Ohun m̀erintí a m̀enu bà lókè ni a máaṣealábápàdé nínú òkòòkanàpẹ̀rẹ̀ m̀eta wònyen . Tí a bá wo (1), a ó rimò wí pé eni tó jẹ ìṣuni a fẹ̀ m̀ò nípa rẹ̀ ; iyẹn, Kíkẹ. Nítorí náà ni a ṣegbekúró ní àyè rẹ̀ lọ sí apá òsì . Fónránibèèrè tó ṣedéédé pèlú Kíkẹ ni “ta” . Gégé bí a ti sọ ṣáájú , tí a bá gbé olùwà kúró látìṣeibèèrè nípa rẹ̀ , àyè olùwà kò gbòdò sòfo . Dandanníkí a fí arópò -orúkọ tó bá tònà dípò rẹ̀ . Iyẹn ló fa sáábá “ó” tó sùyo ní ipò tí “Kíkẹ” wà tẹ̀lẹ̀ . Ní iparí, “ni” gbòdò tẹ̀lẹ̀ fónránibèèrè .

3.2.1.2 Ìṣèbèèrè Àbò tààrà

Èwè,òrò-orúkọ, òrò-arópò orúkọ, arópòafarajorúkọ tàbí àpòlà orúkọ lè wà ní ipò àbò tààrà, kí a ṣeibèèrè nípa rẹ̀ . Tí èyí bá wáyé ; àwọ̀nohunkannáà tún máaṣẹ̀lẹ̀ .

- a. A ó gbé fónrántí a bá fẹ́e ṣeib èèrè nípa rẹ̀ kúró ní ipò àbò nínú gbólóhùnjáde lọ sípò miírànlápá òsì .
- b. A ó fí fónránibèèrè tó bá tó dípò òrò -orúkọ, òrò-arópò orúkọ , arópòafarajorúkọ tàbí àpòlà orúkọtí a ṣeibèèrè nípa rẹ̀ .
- d. A ó ṣeifibò atóka ibèèrè onídáhùnàlàyé “ni” lẹ̀yínfónránìṣèbèèrè .

- (2) a. Èkùn pa ode.
TaniÈkùn pa?
- b. Kíkẹ jẹ ìṣu.
KíniKíkẹ jẹ?
- d. Kíkẹ jẹ é.
KíniKíkẹ jẹ?

Ohun m̀eta tí a m̀enu bà lókè náà ni a máaṣealábápàdé nínú òkòòkanàpẹ̀rẹ̀ m̀eta wònyen. Tí a bá wo (2a), a ó rimò wí pé “enití Èkùn pa”ni a fẹ̀ m̀ò nípa rẹ̀ ; iyẹn, “ode”. Nítorí náà ni a ṣegbekúró ní

àyè rẹ lọ sí apá òsì. Fọnránibèèrè tó ẹdédé pẹlú Ọḍeni “ta”. Ní iparí, “ní” gbòḍò tẹlẹ fọnránibèèrè.

3.2.1.3 Ịṣèbèèrè Àbò pẹ́ékí

Bákannàà, ó túnṣeé ẹkí ọ̀rò -orúko, ọ̀rò-arópò orúko, arópòafarajorúko tàbí àpólà orúkowà ní ipò àbò pẹ́ékí , kí a ẹ̀ibèèrè nípa rẹ . Àbò pẹ́ékí ni ọ̀rò-orúko tàbí àpólà orúko tó bá tẹlẹ ọ̀rò -atókùn bí “ní” , “sí” abbl. Tí èyí bá wáyé ; àwọ̀nohunkannàà tún máa ẹ̀lẹ .

- a. A ó gbé fọnrántí a bá fẹẹ ẹ̀ibèèrè nípa rẹ kúrò ní ipò àbò nínú gbólóhùnjáde lọ sípò miiranlápá òsì .
- b. Tí ọ̀rò-atókùnbá jẹ “sí” , a ó pá jẹ , sùgbón tí ọ̀rò -atókùnbá jẹ “ní” ohunmẹ̀jì ló lè ẹ̀lẹ : nínú kí a gbe pẹlú fọnrántí a ẹ̀ibèèrè nípa rẹ tàbí kí a pá jẹ.
- d. A ó fi fọnránibèèrè tó bá tó dípò ọ̀rò -orúko, ọ̀rò-arópò orúko , arópòafarajorúko tàbí àpólà orúkọtí a ẹ̀ibèèrè nípa rẹ .
- e. A ó ẹ̀ifibò atókà ibèèrè onídáhùnàlàyé “ní” lẹ̀yinfọnránìṣèbèèrè .

(3) a. Kẹmi fi iwé fún Túndé.

TaniKẹmi fi iwé fún?

b. Bólá ranomọ rẹ lọ síÈkó

Iboni Bólá ranomọ rẹ lọ?

d. Bùárí ẹ̀odúnílẹyá níDàùra

Ní iboniBùárí tìṣeodúnílẹyá ?

IboniBùárí tìṣeodúnílẹyá ?

3.2.2Fọnránìṣèbèèrè

Ohun tó kànniàfihànfọnránìṣèbèèrè onídáhùnàlàyé . Níwọ̀n bí o ti jẹ wí pẹ̀ọ̀rò-orúko, ọ̀rò-arópò orúko , arópòafarajorúko tàbí àpólà orúkoni a máa ń ẹ̀ibé èrè nípa rẹ , àwọ̀nfọnrán tó má dípò wọ̀n lè jẹ tièniyàn , ẹranko, ohunabẹ̀mí tàbí aláilẹ̀míí , ibi, àsikò abbl. Àwọ̀nfọnránìṣèbèèrè onídáhùnàlàyé ni a ẹ̀afihànwọ̀nnísàlẹ pẹlú àpẹ̀rẹ .

(1) a. Olú rí omọ rẹ.

TaniOlú rí? *Fọnránibèèrè ẹni/èniyàn*

b. Olú jẹ iṣu.

KíniOlú jẹ? *Fọnránibèèrè ohun*

d. Olú lọ sí Ìbàdàn.

IboniOlú lọ? *Fọnránibèèrè ibi*

e. Olú dé niagogo méje alé.

Ìgbàwo niOlú dé?

Fónránìbèèrè àsìkò

- e. Gómìnà Òyó dá òsìsé mífàdúró
Òsìsé mélòóniGómìnà Òyó dá dúró? *Fónránìbèèrè iye*
- f. Adé mú pupa, mo mú dúdú.
Èwoni Adé mú? *Fónránìbèèrè èwo*

4.0 Ìgúnlè

Ohuntí a dojú kọ ní isòrí yí nioríṣíríṣiìbèèrè tí ìdáhùn rẹ fúnwani èkúnréré àlàyé .

5.0 Iṣonísókí

Ohunmèjì pàtàkì ni a gbé ṣenì ipínyí. Èkíní, a wo isòrí tí ìbèèrè onídáhùnàlàyé pínsí . Èkejì a wo oríṣifónránìṣèbèèrèonídáhùnàlàyé . A fọ isòrí ìbèèrè onídáhùnàlàyé sí wẹwẹ nípaawoipò tíòrò -orúko, arópò-orúko, arópòafarajorúko tàbí àpólà orúkọwà kí a tó ṣeìbèèrè nípa rẹ. A sì tẹ síwájú láti wo ìrísí fónránìbèèrèonídáhùnàlàyé .

6.0 Iṣẹ ÀyànṣeOnímáàkì Olùkọ

1. Kí niàwòhòhùnàlàyé tí a gbódò mò tí a bá fẹ́ ṣeìbèèrè nípaolùwà ?
2. Kí niyàtò tó wà láàárínìṣèbèèrè nípaabò tààrà àtiabò péékí ?
3. Dárúko fónránìbèèrèonídáhùnàlàyé márùn-únkí o sì sọ nípaohuntí ikòkandúró fún.
4. Kí ni ó máaṣẹlẹ sí fónránìtí a bá ṣeìbèèrè ?

7.0 Àwòṣẹlẹ fúnKíkà

Awobuluyi, Oladele (1978). *Essentials of Yoruba Grammar*. UPL. Oxford University Press, Ibadan. Ori kẹta.

Awobuluyi, Oladele (2013). *Èkọ Gírámà Èdè Yorùbá* . ATMAN Limited. Osogbo. Chapter o.i. 214-216.

Bámgbósé, Ayò. 1990. Fonólójì àtiGírámà Yorùbá . o.i.183-189.

Yusuf, Oṣẹ. 1995. *Gírámà Yorùbá Àkòtun*. (1995). o.i. 34-35.

Ìpín4Ìṣèbèèrè II: onídáhùn bẹ̀ẹ̀ ni-bẹ̀ẹ̀ kọ̀

Máá ṣeàyèwò finnífín ní nípaibèèrè onídáhùn “bẹ̀ẹ̀ ni -bẹ̀ẹ̀ kọ̀” ; bẹ̀rè látioríkì tí a lè fún un àti ọ̀nà tí a n gbà ṣeibèèrè tí idáhùn rẹ̀ máa jẹ̀ “bẹ̀ẹ̀ ni” tabí “bẹ̀ẹ̀ kọ̀”.

3.1Oríkì GbólóhùnÌṣèbèèrè onídáhùn bẹ̀ẹ̀ ni -bẹ̀ẹ̀ kọ̀

GbólóhùnÌṣèbèèrè onídáhùn bẹ̀ẹ̀ ni -bẹ̀ẹ̀ kọ̀nìoríṣìbèèrè tí idáhùn rẹ̀ kàn má jẹ̀: “bẹ̀ẹ̀ ni” tabí “bẹ̀ẹ̀ kọ̀”.

3.2Ìpínsìsòrí gbólóhùnÌṣèbèèrè onídáhùn bẹ̀ẹ̀ ni -bẹ̀ẹ̀ kọ̀

GbólóhùnÌṣèbèèrè onídáhùn bẹ̀ẹ̀ ni -bẹ̀ẹ̀ kọ̀ṣeé pínsì oríṣrìṣìsòrí pàápàá tí a bá fi òdiwọ̀n ijẹyọ atọka tí fi n ṣeirú ibèèrè yí .

3.2.1 Ìṣèbèèrè onídáhùn bẹ̀ẹ̀ ni-bẹ̀ẹ̀ kọ̀ alátọka ibèrè

Ìsòrí gbólóhùnÌṣèbèèrè onídáhùn “bẹ̀ẹ̀ ni -bẹ̀ẹ̀ kọ̀” kanwà tó jẹ̀ pé ibèrè gbólóhùnniatọka ìṣèbèèrè náà máa n wà . Méjì niàwọ̀natọka ibèèrè yí gégé bí wọ̀n tijẹyọ nísàlè .

- (1) a. Ṣeètò idìbò yòò wáyé lódún tó n bọ ?
b. Njèètò idìbò yòò wáyé lódún tó n bọ ?

Gégé bí ó tihànnínú àpẹrẹ òkè, “ṣé” àti “njé” niatọka ibèèrè tó máa n jẹyọ níbèrè .

3.2.2 Ìṣèbèèrè onídáhùn bẹ̀ẹ̀ ni-bẹ̀ẹ̀ kọ̀ alátọka àárín

Ìṣèbèèrè onídáhùn bẹ̀ẹ̀ ni -bẹ̀ẹ̀ kọ̀ alátọka àárínnièyí tí atọka rẹ̀ máa n wà ní àáríngbólóhùn . Èyìnàpólà orúkọ tó wà ní ipò olùwà ni ó sàbà máa n wà. Atọka náà ni “ha” ìṣèbèèrè onídáhùn bẹ̀ẹ̀ ni-bẹ̀ẹ̀ kọ̀.

- (2) a. Iná ètò èkọ ha n jọ rẹ̀yìn ?
b. O hakí mi?
d. Okọ rẹ̀ hamo pé o n bínú?

3.2.3 Ìṣèbèèrè onídáhùn bẹ̀ẹ̀ ni-bẹ̀ẹ̀ kọ̀ alátọka iparí

Ìsòrí kẹ̀tàiṣèbèèrè onídáhùn “bẹ̀ẹ̀ ni -bẹ̀ẹ̀ kọ̀” alátọka iparínièyí tí atọka ibèèrè rẹ̀ máa n wà ní iparí í gbólóhùn . Méjì niatọka ìsòrí yí ; àwọ̀nni: “bí” àti “ní”.

- (3) a. Aláìsànnáà jẹunbí?
b. Aláìsànnáà jẹunní?

3.2.4 Ìṣèbèèrè onídáhùn bẹ̀ẹ̀ ni-bẹ̀ẹ̀ kọ̀ alátọka ibèrè àtiàárín

Ní iparí , ó tún ṣeé ṣekíṣèbèèrè onídáhùn “bẹ̀ẹ̀ ni -bẹ̀ẹ̀ kọ̀” ní àkànpò atọka ibèèrè méjì tí ọ̀kanmáawà ní àáríntí èkejì máawà ní iparí .

(4) a. Ìyáhawá ọmọ rẹ tó sọ̀nù bí?

b. Bólá hamò ẹ̀ mọ̀ bí?

4.0 Ìgúnlẹ̀

Ọ̀nà tí a ń gbà ẹ̀ibéèrè tí idáhùn rẹ̀ máájẹ̀ “bẹ̀ẹ̀ ní” tabí “bẹ̀ẹ̀ kọ̀” niòhùntí a tí wò ní ipínýíí.

5.0 Isonísókí

A tí woişèbèèrè onídáhùn “bẹ̀ẹ̀ ní -bẹ̀ẹ̀ kọ̀”; bẹ̀rẹ̀ pẹ̀lú oríkì irú fẹ̀ibéèrè náà. A tẹ̀sìwájú pẹ̀lú àyèwò oríşìibéèrè nípawíwoipò atọ̀ka wọn . A şeáfihànoríşì mẹ̀rìn ọ̀tọ̀tọ̀ :işèbèèrè onídáhùn “bẹ̀ẹ̀ ní -bẹ̀ẹ̀ kọ̀” alátọ̀ka ibèrẹ̀, alátọ̀ka àárín , alátọ̀ka iparí àtiàpapò alátọ̀ka àárínàtiiparí . A fí àpẹ̀rẹ̀ tó jojú şeàtiléyìnàlàyé wa .

6.0 Işẹ̀ Àyànşẹ̀ Onímáàkì Olùkọ̀

1. Oríşìişèbèèrè onídáhùn “bẹ̀ẹ̀ ní -bẹ̀ẹ̀ kọ̀” méléò ló wà? Dárúko wọn.
2. Atọ̀ka işèbèèrè onídáhùn “bẹ̀ẹ̀ ní -bẹ̀ẹ̀ kọ̀” méléò ló wà ní ibèrẹ̀ ní Yorùbá? Dárúko wọn
3. Àwọ̀ atọ̀ka işèbèèrè onídáhùn “bẹ̀ẹ̀ ní -bẹ̀ẹ̀ kọ̀” méléò niwọn lè jeyọ̀ pò? Dárúko wọn kí o sì ló wọn nínú gbólóhùn.

7.0 Àwọn Ìwé Fún Kíkà

Awobuluyi, Oladele (1978). *Essentials of Yoruba Grammar*. UPL. Oxford University Press, Ibadan. Chapter 3

Awobuluyi, Oladele (2013). *Èkọ̀ Gírámà Èdè Yorùbá* . ATMAN Limited. Osogbo.

Bámgbòşé, Ayò. 1990. *Fonólójì àti Gírámà Yorùbá*.

Yusuf, Oşẹ. 1995. *Gírámà Yorùbá Àkòtun*. o.i. 34-35.

Ìpín 5 Ìṣètẹ̀numọ̀

1.0 Ìfáára

Ní ìpín yìí ní á tise ìṣẹ̀ tó dá lóri fífígbólóhùnṣẹ̀ ìṣẹ̀numọ̀ nínú èdè Yorùbá.

2.0 Èrò̀ngbà

Èrò̀ngbà wani bí ní kíkí ọ̀mọ̀ lè dá gbólóhùn ìṣètẹ̀numọ̀ mò kí ó sì lè dá fọ̀nrántí a ṣètẹ̀numọ̀ rẹ̀ nínú gbólóhùn pẹ̀lú atọ̀ka ìṣètẹ̀numọ̀ mò .

3.0 Àkóónú Ìdánìlẹ̀kọ̀

A ó fún gbólóhùn ìṣètẹ̀numọ̀ ní oríkì , a ó sì wo oríṣíríṣí fọ̀nrántí a lè ṣètẹ̀numọ̀ rẹ̀ .

3.1 Oríkì Gbólóhùn Ìṣètẹ̀numọ̀

Gbólóhùn Ìṣètẹ̀numọ̀ nì gbólóhùn tí a fi máa n pe àkíyèsí olùgbọ̀ sí ohun tó ṣepàtàkì nínú gbólóhùn.

3.2 Ìpínsísọ̀rì gbólóhùn Ìṣètẹ̀numọ̀

Ohun tó jẹ̀ wá lógúnní bí ní kíkí a wo oríṣí gbólóhùn ìṣètẹ̀numọ̀ tó wá àti àbùdá wọn.

3.2.1 Ìṣètẹ̀numọ̀ Olùwà

Ọ̀kanláragbólóhùn ìṣètẹ̀numọ̀ ni èyí tó fàyègba kí a ṣètẹ̀numọ̀ ọ̀rọ̀ -orúkọ, ọ̀rọ̀-arọ̀pò orúkọ tàbí àpólá orúkọ tó bá wà ní ipò olùwà .

Tí èyí bá wáyé ; àwọ̀nohun tó máa ṣẹ̀lẹ̀ nì wọ̀nyí .

a. Èkíní, a ó gbé fọ̀nrántí a bá fẹ́ẹ̀ ṣẹ̀ ìṣètẹ̀numọ̀ rẹ̀ kúrò nínú gbólóhùn yẹn lọ̀ sípò m̀ìrànlápà ọ̀sì .

b. Èkẹ̀jì, a ó fi ọ̀rọ̀ -arọ̀pò aláilẹ̀ni “ó” tàbí “wón” sí ipò tí fọ̀nrányẹn wá ká tó ṣètẹ̀numọ̀ .

d. A ó ṣe ìfìbò atọ̀ka ìṣètẹ̀numọ̀ “ni” lẹ̀yìn fọ̀nrán tí a ṣètẹ̀numọ̀ rẹ̀ .

(1) a. **Ọ̀lọ̀pàá mú Adé.**

Ọ̀lọ̀pàá ní ọ̀mọ̀ Adé.

b. **Ọ̀lọ̀pàá àti ọ̀daràn di arawọ̀n mú.**

Ọ̀lọ̀pàá àti ọ̀daràn ní ọ̀wọ̀n di arawọ̀n mú.

d. **Ilẹ̀ṣù wó lulẹ̀.**

Ilẹ̀ṣù ní ọ̀wọ̀n wó lulẹ̀.

e. Àwọn je ọ̀ṣu.

Àwònniń/wń je ọ̀ṣu?

Ohun mẹtati a mẹnuba lókè ni a máaṣealábápàdé nínú ọ̀kọ̀ọ̀kanàpẹ̀ẹ̀rẹ̀ mẹ̀ta wònyẹ̀n . Tí a bá wo (1), a ó rimò wí pé ẹ̀ni tó mú Adéni a fẹ̀ mọ̀ nípa rẹ̀; iyẹn, Ọlópàá. Nítorí náà ni a ṣeḡbekúró ní àyè rẹ̀ lọ sí apá òsì . Gẹ́gẹ́ bí a ti sọ ọ̀sájú , tí a bá gbé olùwà kúrò látìṣeì tẹ̀numọ̀, àyè olùwà kò gbòdò sòfo. Dandanníkí a fi arópò -orúkọ tó bá tònà dípò rẹ̀ . Iyẹn ló fà á tí “ó” fiṣúyọ̀ ní ipò tí “ Ọlópàá” wà tẹ̀lẹ̀ . Ní iparí, “ní” gbòdò tẹ̀lẹ̀ fónránítẹ̀numọ̀.

3.2.2 Ìṣètẹ̀numọ̀ Àbò

Èwẹ̀, ó túnṣeé ṣekí a ṣètẹ̀numọ̀ ọ̀rò -orúkọ, arópò-orúkọ, arópòafarajorúkọ tàbí apó là orúkọ tó wà ní ipò àbò tààrà . Tí èyí bá wáyé; àwònnìgbésè méjì máawáyé :

- A ó gbé fónránítí a bá fẹ̀ ṣètẹ̀numọ̀ rẹ̀ kúrò ní ipò àbò nínú gbólóhùnjáde lọ sípò miíránlápá òsì .
- A ó ṣeifibò atọ̀ka itẹ̀numọ̀ “ní” lẹ̀yìn fónráníṣètẹ̀numọ̀ .

(2) a. Èkùn pa ọ̀ḍẹ̀.

Ọ̀ḍẹ̀niÈkùn pa.

b. Èlẹ̀hà jáìwé.

Ìwénièlẹ̀hà já.

Ohunmẹ̀jítí màá mẹnuba lókè náà ni a máaṣealábápàdé nínú ọ̀kọ̀ọ̀kanàpẹ̀ẹ̀rẹ̀ mẹ̀ta wònyẹ̀n . Tí a bá wo (2a), a ó rimò wí pé “ẹ̀nití Èkùn pa” ni a fẹ̀ ṣètẹ̀numọ̀ rẹ̀; iyẹn, “ọ̀ḍẹ̀”. Nítorí náà ni a ṣeḡbekúró ní àyè rẹ̀ lọ sí apá òsì . Tí èyí bá sì tiwáyé , “ní” gbòdò tẹ̀lẹ̀ fónránítí a ṣètẹ̀numọ̀ rẹ̀.

3.2.3 Ìṣètẹ̀numọ̀ Ọ̀rò -iṣe

Fónránímíirántí a tún lè ṣètẹ̀numọ̀ rẹ̀ ní ọ̀rò -iṣe. Tí a bá ní látìṣeìtẹ̀numọ̀ ọ̀rò -iṣe, àwònnìgbésè yí gbòdò wáyé .

- A ó gbé ọ̀rò-iṣekúró nínú gbólóhùn tó ti je yọ̀ sí apá òsì .
- A ó fi èdà ọ̀rò-iṣetí a fẹ̀ ṣètẹ̀numọ̀ sí àyè rẹ̀ .
- A ó sọ ọ̀rò-iṣetí a fẹ̀ ṣètẹ̀numọ̀ rẹ̀ náà di ọ̀rò-orúkọ Jiròndù.
- A ó ṣeifibò atọ̀ka itẹ̀numọ̀ “ní” lẹ̀yìn fónrání ọ̀rò -orúkọ Jiròndù tí a ṣètẹ̀numọ̀ rẹ̀.

(3) a. Iná jóọ̀jà Oṣòdì.

Jíjóniiná jóọ̀jà Oṣòdì.

b. Awakò náà sùnlorí eré.

Sísùnniawakò náà sùnlorí eré.

4.0 Ìgúnlẹ̀

A ti wo gbólóhùnalátẹnùmọ̀ àtiàwọnìgbésẹ̀ tó máa n wáyé ní òrọ̀ òrọ̀ òrọ̀ òrọ̀ lédè Yorùbá.

Ìtẹnùmọ̀ niisẹ̀ ipín yíi dálé. A wo oríṣifónrán méta tí a lè seìtẹnùmọ̀ rẹ̀ àtiàwọnìgbésẹ̀ tó máa n wáyé tí a bá seìtẹnùmọ̀ òkòòkan. Èyí tó gbaàkíyèsí niwí pé tí a bá seìtẹnùmọ̀ òrọ̀ -ise, a gbódò fi èdà rẹ̀ sílẹ̀ , níbití a tigbekúrò, a sì gbódò sọ òrọ̀-ìṣenàà di òrọ̀-orúkọ Jiròndù.

5.0 Iṣonísókíoh unti kòòsì yíi dálé

Ibití a ti bèrẹ̀ kòòsì yíi niisẹ̀agbékálẹ̀ àwọnìsòrí -òrọ̀ lédè Yorùbá . A wo àwọnójúlówó òrọ̀ tó lè dá dúró tí ó sì lè dá itumọ̀ ní fúnrawonàtiawon tí kò lè dá dúró k í wónnì itumọ̀ . Ní ti ọ̀wọ̀ àkókó , a wo isòrí mērin , iyenìsòrí òrọ̀ -orúkọ, òrọ̀-ise, òrọ̀-èyánàti òrọ̀ àpónlẹ̀ . Fún òkòòkanwon, a fúnwonlóríkì, a sì pínwónsì isòrí isòrí pèlú àpẹ̀ ẹ̀rẹ̀. Abalakejì nitìisòrí òrọ̀ tí kò lè dá dúró kó sì fúnwanì itumọ̀ . Àwon òrọ̀ bèè ni a pè ní wúnrèn aṣegírámà . A wò wón ní sàkání méta : sàkání àpólà-orúkọ, àpólà isèatìgbólóhùnoníbò , a sì seàkójọ àpẹ̀rẹ̀ tó bá isòrí wúnrèn aṣegírámà kòòkan mu.

Léyinnàà ni a tèsíwájú láti wo oríṣiríṣiàpólà tó wà lédè Yorùbá . Ní pàtàkì, a wo àpólà -orúkọ, àpólà-ise, àpólà-atókùn, àpólà ì yísódi àtiàpólà amúpé; a sì wo àkóónú àpólà kòòkan pèlú àpẹ̀rẹ̀ tó jójú .

Ní abalakejì kòòsì yíi ni a ti wo àtòpò òrọ̀ àtiàpólà tó di gbólóhùn . Ohunmèjì ni a dojúkọ . Èkíní, a wo gbólóhùnnípa ihunwon. Èkejì, a wo gbólóhùnàtioríṣiilò tàbí isẹ̀ ti wón lè ṣenínú afò .

Níbè ni a tiṣe èkúnréré àlàyé nípagbólóhùn :

- abódé
- gbólóhùnalákànpò
- gbólóhùnoníbò.

Fún òkòòkanwon , a bèrẹ̀ pèlú oríkì , kí a tó tèsíwájú láti wo àwọnfónráníhun òkòòkanwon pèlú àpẹ̀rẹ̀ tó fi wón hàn .

Ní abalailò gbólóhùntàbí isẹ̀ tí gbólóhùn lè ṣenínú ipèdè , a fi yé akékòò wí pé gbólóhùn lè seìsẹ̀:

Ìròyìn

Ìpàṣe

Ìbèèrè

Ìtẹnùmọ̀

A wo òkòòkanwonfínifínì pèlú àlàyé kíkúnàtiapẹ̀rẹ̀ tó pò fún òkòòkanwon. Ní tiilò gbólóhùngégé bí iròyìn , a fi hàn pé a lè fi gbólóhùnṣeàlàyé ohunkantàbí kí a fi sọ nípaìṣẹ̀lẹ̀ kan . A jé kí ó yé àwónakékòò pé fifìgbólóhùnpàṣe lè jé àṣe liletí a mò sí àṣe sánpónnà . Àṣe lè jé ti èlẹ̀ tó máa n wáyé bí èbè . Wàyí o, ní tililogbólóhùngégé bí

